

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Katedra bohemistiky

RENATA HABALOVÁ
Česká filologie – Anglická filologie
Navazující magisterské studium

**REGIONÁLNĚ PŘÍZNAKOVÉ PRVKY V BĚŽNÉ MLUVĚ
NA CHRUDIMSKU**

Regionally Marked Elements in the Speech of People in Region Chrudimsko

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Jodas

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala sama, pouze s pomocí literatury, která je uvedena níže.

V Olomouci dne _____

Renata Habalová

Děkuji panu docentu Jodasovi za odborné vedení práce. Velký dík patří také všem respondentům i mluvčím za jejich ochotu při vyplňování dotazníků a při nahrávání a všem, kteří mi pomáhali, především mé rodině a přátelům.

Obsah

OBSAH	4
1 ÚVOD	6
1.1 PŘEDMĚT A CÍL PRÁCE.....	6
1.2 CHRUDIMSKO	7
2 METODY VÝZKUMU	8
2.1 DOTAZOVÁNÍ	8
2.1.1 <i>Sběr dat</i>	8
2.1.2 <i>Dotazník</i>	9
2.1.3 <i>Údaje o respondentech</i>	10
2.1.3.1 <i>Bydliště</i>	10
2.1.3.2 <i>Věk</i>	11
2.1.3.3 <i>Vzdělání</i>	12
2.1.3.4 <i>Původ rodičů</i>	13
2.2 NAHRÁVÁNÍ	13
2.2.1 <i>Údaje o mluvčích</i>	14
3 OBECNĚČESKÉ PRVKY V MLUVĚ NA CHRUDIMSKU	16
3.1 PROTETICKÉ V.....	16
3.2 ÚŽENÍ É > Í.....	17
3.3 DIFTONGIZACE Ý > EJ.....	17
3.4 ODSOUVÁNÍ KONCOVÉHO L V MINULÉM PŘÍČESTÍ	18
3.5 ZAKONČENÍ -MA V INSTRUMENTÁLU PLURÁLU SUBSTANTIV.....	18
3.6 UNIFIKOVANÉ TVARY ADJEKTIV A ZÁJMEN V NOMINATIVU PLURÁLU.....	18
3.7 DIFTONGIZACE Ú > OU NA ZAČÁTKU SLOVA	18
4 NÁŘEČNÍ ZNAKY MLUVY NA CHRUDIMSKU	19
4.1 HLÁSKOSLOVÍ	19
4.1.1 <i>Změny vokálů</i>	20
4.1.1.1 <i>Diftongizace ý (i) > ej po ostrých sykavkách</i>	20
4.1.1.2 <i>Změny kvantity</i>	22
4.1.1.3 <i>Střednice za jery</i>	27
4.1.2 <i>Změny konsonantů</i>	28
4.1.2.1 <i>Vývoj bilabiálního w</i>	28
4.1.2.2 <i>Progresivní asimilace h > ch</i>	32
4.1.2.3 <i>Disimilační změna mn, nň > dn, dň</i>	32
4.1.2.4 <i>Disimilace g (< k) > h</i>	33
4.1.2.5 <i>Depalatalizace po t, d, n</i>	33
4.1.2.6 <i>Zánik j na počátku slova před i</i>	34
4.1.3 <i>Nepřavidelné hláskové změny</i>	35
4.1.4 <i>Kontrakce</i>	37
4.2 TVAROSLOVÍ	39
4.2.1 <i>Substantiva</i>	39
4.2.1.1 <i>Rod mužský</i>	39
4.2.1.2 <i>Rod ženský</i>	44
4.2.1.3 <i>Rod střední</i>	46
4.2.1.4 <i>Vlastní jména</i>	47
4.2.2 <i>Adjektiva</i>	53
4.2.2.1 <i>Adjektiva tvrdá</i>	53
4.2.2.2 <i>Adjektiva přivlastňovací</i>	54
4.2.3 <i>Pronomina</i>	57
4.2.3.1 <i>Zájmena osobní</i>	57
4.2.3.2 <i>Zájmena ukazovací</i>	58
4.2.3.3 <i>Zájmena přivlastňovací</i>	60
4.2.4 <i>Verba</i>	62
4.2.4.1 <i>Indikativ přítomnosti</i>	62
4.2.4.2 <i>Infinitiv</i>	65
4.2.4.3 <i>Příčestí tpné</i>	66

4.2.4.4 Nepravdělné sloveso <i>být</i>	67
4.2.5 <i>Adverbia</i>	68
4.2.5.1 Komparativ adverbii	68
4.3 SKLADBA	70
4.3.1 <i>Vazba není vám hanba?</i>	70
4.3.2 <i>Srovnání a přirovnání</i>	70
4.3.3 <i>Genitiv záporový a partitivní</i>	71
4.3.4 <i>Předložka na ve významu do, ve</i>	72
4.4 SLOVNÍ ZÁSoba	73
4.4.1 <i>Substantiva</i>	73
4.4.2 <i>Verba</i>	84
4.4.3 <i>Adverbia</i>	87
4.4.4 <i>Časové údaje</i>	90
5 ZÁVĚR	92
6 ANOTACE	94
7 SEZNAM LITERATURY	95
8 SEZNAM ZKRATEK	97
9 PŘÍLOHY	98
9.1 DOTAZNÍK	98
9.2 UKÁZKY Z PŘEPISU NAHRÁVEK	102
9.2.1 <i>Nahrávka č. 1a</i>	102
9.2.2 <i>Nahrávka č. 1b</i>	103
9.2.3 <i>Nahrávka č. 1c</i>	104
9.2.4 <i>Nahrávka č. 2</i>	105
9.2.5 <i>Nahrávka č. 3a</i>	106
9.2.6 <i>Nahrávka č. 3b</i>	107
9.2.7 <i>Nahrávka č. 4a</i>	108
9.2.8 <i>Nahrávka č. 4b</i>	110
9.3 MAPY	111
9.3.1 <i>Mapka teritoriálních dialektů českého národního jazyka</i>	111
9.3.2 <i>Administrativní rozdělení okresu Chrudim</i>	113
9.3.3 <i>Severovýchodočeské izoglosy</i>	114

1 Úvod

Touto prací, zabývající se regionálně příznakovými svč. prvky v mluvě na Chrudimsku, navazujeme na dřívější, podobně zaměřenou práci věnující se mluvě mladé generace v Chrudimi a okolí.¹ Výzkum, na němž je práce založena, byl proveden pomocí dotazníkové metody a jako podpůrná metoda posloužila metoda nahrávání.

Vycházíme z předpokladu, že nářeční prvky se u mladé generace kvůli postupující nivelizaci vyskytují v menší míře než u generace staré, a snažíme se popsat, které z nich jsou stále užívány všemi generacemi, u kterých četnost výskytu u mladších generací klesá a které už nejsou používány starou ani mladou generací a zanikají.

1.1 Předmět a cíl práce

Cílem této práce je popsat a charakterizovat soubor vybraných regionálně příznakových prvků, a to hláskoslovných, tvaroslovných, syntaktických a lexikálních, užívaných staršími generacemi na Chrudimsku, v návaznosti na dřívější výzkum jejich výskyt porovnat s výskytem diferencních jazykových prvků u mladé generace a postihnout, k jakým rozdílům dochází mezi mluvou jednotlivých generací a jak se četnost nářečních prvků mění směrem od staré generace k mladé.

Ačkoli se primárně zaměřujeme na nářeční prvky, okrajově se zabýváme také projevy obecné češtiny, které se v dané oblasti hojně uplatňují u všech generací. Do dotazníků sice obecněčeské prvky zahrnuté nebyly, ale ve velké míře se vyskytly v promluvách mluvčích na nahrávkách, a proto je jim věnována jedna kapitola.

Údaje získané dotazníkovým výzkumem jsou pro větší přehlednost prezentovány v tabulkách, ve kterých jsou zahrnuty všechny tři generace,² regionálně příznakové a obecněčeské prvky zachycené na nahrávkách jsou zmiňovány pouze v textu práce.

¹ Viz Renata Habalová, bakalářská práce *Regionálně příznakové prvky v mluvě mladé generace v Chrudimi* (Olomouc 2008).

² Výsledky výzkumu týkajícího se mladé generace jsou převzaty z předchozí práce. Viz Habalová, s. 13 – 65.

1.2 Chrudimsko

Chrudimsko leží ve východních Čechách. Z nářečního hlediska patří k severovýchodočeské nářeční podskupině českých nářečí v užším smyslu. Poměrně blízko města Chrudim však probíhá hranice se středočeskou nářeční oblastí a s českomoravským přechodným pásem (viz mapová příloha 9.3.1 Mapka teritoriálních dialektů českého národního jazyka³). Obě tyto nářeční oblasti proto mají na mluvu Chrudimska vliv, stejně jako obecná čeština rozšířená na celém území Čech.

Na Chrudimsku žije asi 106 000 obyvatel. Tento kraj byl osídlen už v pravěku. Nejprve zde žili Keltové, později přišli Slované. Chrudimsko fungovalo jako spojnice mezi Čechami a Moravou, procházela zde totiž tzv. Trstenická a Libická stezka. Od 15. stol. se rozvíjela města a řemesla a v novější době průmysl. Do rozkvětu kraje však zasáhlo několik válek, nejničivěji třicetiletá válka v 17. stol., kdy došlo k velkému úbytku obyvatelstva, a druhá světová válka ve 20. stol., ve které byly roku 1942 vypáleny Ležáky.⁴

³ Převzato z: Irena Bogoczová, *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie* (Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009), s. 185. Pův. Jaromír Bělič, *Nástin české dialektologie* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972), mapka č. 40.

⁴ Viz Milena Burdychová a kol., *Chrudimsko* (Chrudim: Okresní úřad, 1997).

2 Metody výzkumu

Mezi základní metody dialektologického výzkumu patří, jak uvádí *Encyklopedický slovník češtiny*, metody sběru jazykového materiálu,⁵ a to konkrétně „zvukové zaznamenávání mluvených textů a jejich excerptce [a] metody explorační, využívající zpravidla speciálního dotazníku.“⁶ Druhý typ se dále dělí na postup přímý, kdy dotazník vyplňuje dialektolog podle odpovědí respondenta, a nepřímý, kdy dotazník vyplňuje nedialektolog nebo sám respondent.⁷

V našem případě byly využity oba způsoby sběru jazykového materiálu, přičemž dotazníková metoda slouží jako metoda základní a nahrávání jako podpurná. Sběr jazykového materiálu probíhal od června do října roku 2010.

2.1 Dotazování

Dotazníková metoda má řadu kladů, ale také záporů. Pro tuto práci byla zvolena jako základní, protože je vhodnější pro větší oblasti a lze díky ní získat velké množství dat, která jsou porovnatelná, a zachytit i prvky, které se v běžné mluvě nevyskytují příliš často. Na druhou stranu není stoprocentně spolehlivá, protože respondenti mohou být ovlivněni psaností dotazníku, a sváděni tak k větší spisovnosti. Rizikem je také to, že si člověk při vyplňování nemusí uvědomit, jak ve skutečnosti mluví. Pro srovnání byly proto pořízeny také nahrávky.

2.1.1 Sběr dat

Sběr dat probíhal od června do října roku 2010, a to dvěma způsoby – většina dotazníků byla vyplněna respondenty samostatně (nepřímo) a tam, kde to situace dovozovala, autorka této práce vyplnila dotazníky s respondenty individuálně nebo v malých skupinách (přímo).

Od příslušníků staré generace bylo získáno celkem 91 dotazníků, z toho osm bylo špatně vyplněno a čtyři respondenti pocházeli ze zahraničí. Jedenáct

⁵ Viz heslo „Metoda jazykovězeměpisná,“ *Encyklopedický slovník češtiny* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002), s. 261.

⁶ Heslo „Metoda jazykovězeměpisná,“ *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 261.

⁷ Viz heslo „Metoda jazykovězeměpisná,“ *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 261.

respondentů ze zbývajících 79 jsou lidé, kteří se na Chrudimsko přistěhovali v mládí a žijí zde už dlouhou dobu, ale pocházejí z jiné nářeční oblasti. Tato skupina respondentů rovněž není započítána do celkových výsledků výzkumu. V naší práci budeme tedy pracovat s 68 dotazníky od příslušníků staré generace.

Příslušníci střední generace vyplnili celkem 80 dotazníků. Do naší práce jich však bylo zahrnuto pouze 72, protože dva byly špatně vyplněné a šest respondentů pocházelo z jiné nářeční oblasti.

V této práci přihlížíme také k výsledkům předchozího výzkumu týkajícího se mladé generace, při němž bylo vyhodnoceno 146 náležitě vyplněných dotazníků (z 209 získaných).⁸

2.1.2 Dotazník

Dotazník byl s drobnými úpravami převzat z bakalářské práce *Regionálně příznakové prvky v mluvě mladé generace v Chrudimi*.⁹ K těmto úpravám patří obohacení dvojic *chtít – chtět* a *mít – mět* v prvním cvičení o zkrácené varianty *chtit* a *mit* a rozdělení dvojic *kudlat/kučkat* a *cizej/cizá* v tabulkách do samostatných položek. Protože šlo o poměrně malé změny, nebyl dotazník znovu vyplňován mladou generací.

Dotazník (viz Přílohy 9.1) obsahuje hlavičku zjišťující sociodemografické údaje – rok a místo narození, bydliště, místa dlouhodobých pobytů, dosažené vzdělání a místo původu otce a matky. Dále následuje sedm cvičení zaměřených na nářeční prvky charakteristické pro danou oblast. V prvním a pátém cvičení respondenti podtrhávali varianty, které používají. Ve druhém, čtvrtém a šestém cvičení měli vyplnit v tabulce, zda daný výraz či tvar znají, neznají nebo používají. Ve třetím cvičení doplňovali slova nebo tvary slov do vět a v posledním, sedmém cvičení uváděli, jaké ekvivalenty používají pro uvedené spisovné výrazy.

Uvědomujeme si, že pro respondenty může být těžké takový dotazník vyplnit, ale jsme přesvědčeni, že každý je schopen vystihnout svůj způsob mluvy a odpovědět na otázky z dotazníku pravdivě. Jedno cvičení z dotazníku se však ukázalo být problematické pro respondenty ze staré generace. Jedná se o třetí cvičení, které

⁸ Viz Habalová, s. 10.

⁹ Viz Habalová, s. 68 – 71.

vyžadovalo od respondentů aktivnější přístup a u něhož v některých případech nepochopili, co mají doplňovat, nebo se nechali příliš ovlivnit psaností dotazníku a doplňovali ve větší míře tvary spisovné, ačkoli při rozhovoru s nimi bylo zjištěno, že takové tvary běžně nepoužívají. Výsledky u některých položek tohoto cvičení je proto nutno posuzovat opatrně a opírat se spíše o nahrávky. Zkreslení, ke kterému v tomto případě došlo, bude zmíněno dále u konkrétních položek.

2.1.3 Údaje o respondentech

Do výzkumu byli zahrnuti respondenti, kteří pocházejí z Chrudimska a jsou příslušníky staré nebo střední generace. V následujících podkapitolách se zabýváme sociodemografickými faktory, které mohou mít vliv na mluvu respondentů. Jde o bydliště, věk, vzdělání a původ otce a matky.

2.1.3.1 Bydliště

Do této práce byly započítány dotazníky vyplněné respondenty žijícími ve městě Chrudim (v Tabulce 1 tučně zvýrazněno) nebo na území bývalého okresu Chrudim (konkrétní bydliště viz Tabulka 1¹⁰), kteří se ve sledované oblasti narodili nebo se sem přestěhovali v nízkém věku. Poloha bydlišť respondentů vzhledem k bývalému okresnímu městu Chrudim je zobrazena v mapové příloze 9.3.2 Administrativní rozdělení okresu Chrudim.¹¹

Tabulka 1

BYDLIŠTĚ	Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 72	[%]	z 68	[%]	ze 140	[%]
Dachov (Měretice)	1	1 %	1	1 %	2	1 %
Heřmanův Městec	1	1 %	1	1 %	2	1 %
Horka u Chrudimi	1	1 %	8	12 %	9	6 %
Hrochův Týnec	0	0 %	2	3 %	2	1 %
Chacholice (Chrast)	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Chrast u Chrudimi	1	1 %	7	11 %	8	5 %
Chrudim	45	62 %	30	44 %	75	54 %
Janovice	0	0 %	1	1 %	1	1 %
Lukavice	1	1 %	2	3 %	3	2 %
Medlešice	3	4 %	1	1 %	4	3 %

¹⁰ Konkrétní bydliště respondentů z mladé generace viz Habalová, s. 10 – 11.

¹¹ Mapa je převzata z internetových stránek Českého statistického úřadu pro Pardubický kraj [online], 2011 [cit. 2. února 2011], dostupné na: <[http://www.czso.cz/x/redakce.nsf/i/administrativni_mapa_o_kresu_chrudim/\\$File/Chrudim.gif](http://www.czso.cz/x/redakce.nsf/i/administrativni_mapa_o_kresu_chrudim/$File/Chrudim.gif)>.

Mířetice	2	3 %	0	0 %	2	1 %
Orel	4	6 %	2	3 %	6	4 %
Prachovice	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Proseč u Skutče	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Rabštejská Lhota	0	0 %	1	1 %	1	1 %
Radim (Luže)	0	0 %	1	1 %	1	1 %
Rozhovice	0	0 %	1	1 %	1	1 %
Slatiňany	4	6 %	6	9 %	10	7 %
Trojovice	0	0 %	1	1 %	1	1 %
Úhřetice	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Vrbatův Kostelec	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Vrbětice (Tisovec)	1	1 %	0	0 %	1	1 %
Zaječice	1	1 %	3	4 %	4	3 %
Žumberk	1	1 %	0	0 %	1	1 %
neuveдено	1	1 %	0	0 %	1	1 %

Zajímalo nás, zda je rozdíl mezi mluvou ve městě a v jeho venkovském okolí. Zjistili jsme, že celkově zde příliš velké rozdíly nejsou, což je podle nás dáno především tím, že dochází k velké migraci mezi Chrudimí a jejím okolím, protože se lidé stěhují z vesnic do města i naopak, a také tím, že mnoho lidí z okolí dojíždí do Chrudimě za prací.

U staré generace je výskyt nářečních prvků zahrnutých do dotazníku poněkud vyšší u respondentů pocházejících z okolí než u respondentů z města, ale rozdíly nejsou příliš výrazné. Případy, kdy byl výskyt určitého jevu u respondentů z okolí výrazně vyšší (rozdíl činil více než 20 %), zmíníme dále u konkrétních jevů. U střední generace byly výsledky dotazníkového průzkumu vyrovnanější. Na případy, kdy došlo k výraznějším rozdílům, upozorníme rovněž dále v textu. Mluva mladé generace je nivelizovanější a rozdíly mezi městem a vesnicí se stírají.¹²

2.1.3.2 Věk

Jako věková hranice mezi starou a střední generací bylo stanoveno 60 let, tzn. ročník 1950, který byl ještě započítán mezi starou generaci. Pro účely této práce není nutné znát konkrétní roky narození, a proto je uvádíme po desetiletích (viz Tabulka 2). Nejvíce respondentů ze staré generace se narodilo mezi lety 1930 a 1949, nejméně mezi lety 1910 a 1919. Ze střední generace jsou nejpočetnější skupinou lidé narození mezi lety 1951 a 1969. Respondenti z mladé generace se narodili mezi lety 1987 až 1992, nejvíce z nich mezi lety 1989 až 1991.¹³

¹² Viz Habalová, s. 63.

¹³ Viz Habalová, s. 11.

Tabulka 2

ROK NAROZENÍ	Střední generace		Stará generace	
	ze 72	[%]	z 68	[%]
1910 – 1919	-	-	1	1 %
1920 – 1929	-	-	10	15 %
1930 – 1939	-	-	30	44 %
1940 – 1949	-	-	25	37 %
1950	-	-	2	3 %
1951 – 1959	26	36 %	-	-
1960 – 1969	29	41 %	-	-
1970 – 1979	15	21 %	-	-
1980 – 1985	1	1 %	-	-
neuveďeno	1	1 %	0	0 %

Naše práce je zaměřena na četnost výskytu nářečních prvků v mluvě směrem od staré generace k mladé. Zajímá nás, které prvky jsou stále živé, které už pomalu vycházejí z aktivního užití (obzvláště u mladé generace) a které zanikají u všech generací.

2.1.3.3 Vzdělání

Většina respondentů ze staré generace získala základní nebo střední vzdělání. Z příslušníků střední generace, kteří odpovídali na dotazník, měla většina střední vzdělání a oproti staré generaci výrazně přibylo vysokoškolsky vzdělaných respondentů (viz Tabulka 3).

Tabulka 3

VZDĚLÁNÍ	Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 72	[%]	z 68	[%]	ze 140	[%]
základní	0	0 %	20	30 %	20	14 %
vyučen/a	4	6 %	12	18 %	16	12 %
střední	40	55 %	27	40 %	67	48 %
vyšší odborné	1	1 %	1	1 %	2	1 %
vysokoškolské	20	28 %	5	7 %	25	18 %
neuveďeno	7	10 %	3	4 %	10	7 %

Vzdělání se u respondentů ze staré generace projevuje i na jejich mluvě. Obecně lze říci, že čím vyšší mají vzdělání, tím méně nářečních prvků se v jejich mluvě objevuje. Frekvence výskytu nářečních prvků zahrnutých v dotazníku byla u respondentů, kteří mají základní vzdělání nebo jsou vyučení, ve většině případů (obzvláště u výraznějších nářečních prvků) vyšší než u respondentů s vyšším vzděláním. U příslušníků střední generace se vliv vzdělání na mluvu stírá a výsledky jsou vyrovnanější, což je dáno pravděpodobně také tím, že jejich mluva je celkově nivelizovanější než mluva staré generace.

2.1.3.4 Původ rodičů

Původ rodičů je velmi důležitým faktorem, protože jsou to především oni, kdo má největší vliv na formování mluvy dítěte. V Tabulce 4 uvádíme pouze souhrnně, z jaké nářeční oblasti rodiče respondentů pocházejí (a ze svč. podskupiny vydělujeme námi zkoumanou oblast Chrudimska), protože jde o mnoho různých obcí a jmenovat konkrétní místa není pro naši práci podstatné. Ve většině případů pochází alespoň jeden rodič přímo z Chrudimska nebo ze svč. nářeční oblasti. U několika málo respondentů pocházejí oba rodiče z jiné nářeční oblasti, ale protože je to pouze malé procento respondentů a protože jde obvykle o místa, která jsou poblíž hranice mezi svč. nářeční podskupinou a sousední středočeskou podskupinou nebo českomoravským přechodným pásem, byli tito respondenti také zahrnuti do vyhodnocení dotazníku. Případy, kdy by sledované nářeční jevy mohly být ovlivněny právě původem rodičů, budou komentovány dále u konkrétních položek.

Tabulka 4

PŮVOD RODIČŮ	Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 72	[%]	z 68	[%]	ze 140	[%]
oba rodiče z Chrudimska	39	55 %	37 ¹⁴	55 %	76	54 %
jeden z rodičů z Chrudimska, druhý ze svč. nářeční oblasti	5	7 %	4	6 %	9	6 %
oba rodiče ze svč. nářeční oblasti	2	3 %	10	15 %	12	8 %
jeden z rodičů z Chrudimska, druhý z jiné nářeční oblasti	8 ¹⁵	11 %	7	10 %	15	11 %
jeden z rodičů ze svč. nářeční oblasti, druhý z jiné nářeční oblasti	3 ¹⁶	4 %	4	6 %	7	5 %
jeden z rodičů z Chrudimska, druhý z oblasti nářečně různorodé	3	4 %	2	3 %	5	4 %
oba rodiče z jiné nářeční oblasti	6	8 %	2	3 %	8	6 %
oba rodiče z oblasti nářečně různorodé	0	0 %	1	1 %	1	1 %
neuveдено nebo nelze zjistit	6	8 %	1	1 %	7	5 %

2.2 Nahrávání

Nahrávání je jednou ze základních metod sběru materiálu. Jak uvádí *Encyklopedický slovník češtiny*, je „vhodné zejména pro výzkum hláskoslovných a syntaktických jevů“¹⁷. V naší práci slouží jako doplnění výzkumu používání nářečních prvků (především hláskoslovných a tvaroslovných) charakteristických pro

¹⁴ V jednom případě je otec neznámý, proto respondenta zahrnujeme pod položku Oba rodiče z Chrudimska.

¹⁵ Ve dvou případech pochází jeden z rodičů z Chrudimska a druhý z jiného státu.

¹⁶ V jednom případě pochází jeden z rodičů ze svč. nářeční oblasti a druhý je cizinec.

¹⁷ Heslo „Metoda jazykově zeměpisná“, *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 261.

danou oblast, které jsou uvedeny v dotazníku. Kromě prvků nářečních se na nahrávkách objevily také jevy obecněčeské, kterým věnujeme samostatnou kapitolu.

Ke kladům této metody patří především to, že nahrávky zachycují autentickou promluvu mluvčího. Na druhou stranu je problém získat dostatek ochotných mluvčích, kteří by byli schopni překonat svůj ostych z toho, že jejich promluva bude nahrávána. K nedostatkům metody patří také to, že ve spontánní promluvě se nemusí objevit všechny charakteristické nářeční prvky.

Nahrávky byly pořízeny v srpnu až říjnu roku 2010. Jedná se celkem o 8 nahrávek, na nichž se podílelo 8 mluvčích. Důvodem, proč v této práci slouží nahrávání pouze jako podpůrná metoda, je neochota a ostych mluvčích a také to, že údaje získané nahráváním nejsou tak snadno porovnatelné jako data získaná dotazníkovou metodou. Úryvky z přepisů nahrávek jsou přiloženy k této práci v kapitolách 9.2.1 až 9.2.8.

2.2.1 Údaje o mluvčích

Mluvčí M1 na nahrávkách 1a až 1c je žena narozená roku 1932 (78 let), žijící v Lukavici, což je obec ležící 8 kilometrů od Chrudimě. Nahrávka 1a byla pořízena 25. 8. 2010 v délce 19:40 minut, nahrávka 1b 2. 9. 2010 v délce 42:38 minut a nahrávka 1c 2. 9. 2010 v délce 27:30 minut.

Nahrávka 2 zachycuje promluvy dvou mluvčích. Jedna z nich je mluvčí z předchozích nahrávek (označená jako M1) a druhá je žena narozená roku 1962 (48 let), bydlící v Chrudimi (označená jako M2). Nahrávka byla zaznamenána 12. 9. 2010 v délce 16:18 minut.

Mluvčí M3 na nahrávkách 3a a 3b je muž narozený roku 1928 (82 let), žijící v Chrudimi. Nahrávka 3a byla pořízena 3. 9. 2010 v délce 20:07 minut a nahrávka 3b 3. 9. 2010 v délce 13:04 minut.

Na nahrávkách 4a a 4b promlouvá více mluvčích, přičemž těmto nahrávkám dominuje vyprávění mluvčích M6 a M8. Mluvčí M4, M5, M7 a M8 jsou ženy, mluvčí M6 muž. Všichni jsou příslušníky staré generace a pocházejí z Horky u Chrudimi, která leží asi 13 kilometrů od Chrudimě. Nahrávka 4a byla zaznamenána 25. 10. 2010 v délce 45:15 minut a nahrávka 4b 25. 10. 2010 v délce 22:09 minut.

Mluvčí promlouvající na nahrávkách 1a až 1c a 2 byli nahráváni skrytě a dodatečně byl vyžádán jejich souhlas. Jde tedy o spontánní promluvy převážně dialogického charakteru, které nejsou nijak ovlivněny vědomím mluvčích, že jsou nahráváni. U nahrávek 3a, 3b, 4a a 4b mluvčí s nahráváním předem souhlasili a věděli o tom, že jsou nahráváni. Jsme však přesvědčeni, že toto vědomí neovlivnilo způsob jejich mluvy, protože věnovali pozornost spíše obsahu svých promluv než tomu, jak se vyjadřují. U těchto nahrávek jde spíše o souvislá vyprávění týkající se převážně druhé světové války.

U všech nahrávek kromě mluvčích promlouvá i autorka této práce, ale její promluvy do analýzy zahrnutý nejsou.

3 Obecněčeské prvky v mluvě na Chrudimsku

Tato práce se primárně zabývá nářečními znaky mluvy na Chrudimsku, které byly zkoumány pomocí dotazníku. Na nahrávkách se však u všech mluvčích ve velké míře projevila také obecná čeština, a proto považujeme za nutné se o ní alespoň stručně zmínit. Chrudimsko leží v Čechách, a spadá tedy do oblasti, v níž jsou obecněčeské prvky běžně užívány. Mezi obecněčeské jevy patří protetické *v*, úzení *é > í*, diftongizace *ý > ej*, odsouvání koncového *l* v minulém přičestí, zakončení *-ma* v instrumentálu plurálu substantiv a unifikované tvary adjektiv a zájmen v nominativu plurálu.¹⁸ Dříve se sem řadila také diftongizace *ú > ou* na začátku slova, která dnes už značí spíše citové zabarvení.¹⁹

3.1 Protetické *v*

Protetické *v* bylo užíváno všemi mluvčími téměř důsledně, podoby bez něj se objevovaly pouze ojediněle. Výjimku tvoří mluvčí M3, u kterého jsme zaznamenali větší množství slov bez proteze. Ve většině případů se proteze neobjevila u výrazů, u nichž se běžně nepoužívá (jako je *otec, ovoce*), a především u slov terminologické povahy (*osvobození, civilní obrana*).²⁰ Důsledně používali všichni mluvčí protetické *v* u osobního zájmena *von* a u předložek *vo, vod, vode, vokolo*. Jediná mluvčí M4 užíla jednu podobu *ona*, ale proteze v její mluvě převažovala. U plnovýznamových slov u všech mluvčích dominovaly podoby s protetickým *v*, ale výrazy bez proteze se vyskytovaly častěji než u zájmena *von* a předložek, například M1: *vomastek, vořeči, vod vopce, votpoledne, vobjet, vobíračka* X 1x *poobličej*, M2: *votklat, nevobjedvala*, M3: *votškodní, vohrada, vobec, bili vodsunutí, vosum* X *odsunuli se, osumnác, otec, osvobození*, M4: *votočili se* X 1x *oživla*, M5: *na vopci, vopraudu*, M6: *vostřelováni, vošetření, vopsadili, votali naživu, vošklivej* X *ostřelovali*, M7: *voteuřeli* X 1x *opčersveň* nebo M8: *voheň, vobjevili se, vopstoupili, votočili, vobraceli* X 1x *obrofskej vjenec*.

¹⁸ Viz Marie Krčmová, „Současná běžná mluva v českých zemích,“ František Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (Praha: Academia, 1997), s. 165.

¹⁹ Viz Luděk Bachmann, *Nářečí na Vysokomýtsku* (Praha: Academia, 2001), s. 26, 28.

²⁰ Tyto a další třídy slov, u nichž se protetické *v* nepoužívá, popř. se používá méně, vymezují například Dejmek a Bachmann. Viz Bohumír Dejmek, *Mluva nejstarší generace Hradce Králové* (Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1981), s. 55 – 57; Bachmann, s. 44 – 45.

3.2 Úženi é > í

Úženi é > í jsme zaregistrovali u všech mluvčích jak uvnitř slova, tak v koncovkách. Úženi v koncovkách je na nahrávkách hojně doloženo a nezúžené podoby se zde vyskytly pouze ojediněle u dvou mluvčích, obvykle při uvádění data, například M1: *takovi cukrovi, bilo to drahí, je to hrozní, na svim mobilu, živočišní uhli*, M2: *lomi pískofcoví, to je hrozní, do šestí třídí*, M3: *pohoní hmoti, to bilo jako důležití, po levi straňe, něco špatniho, ňáki takoví jako stříbrni prouški*, M4: *dlouhi nohi, žádní topeňi*, M5: *ňáki topeňi*, M6: *devátiho kjetna, ňáki pásovi vozidlo, ze šestiho na sedmiho, to je zajimavi*, M7: *sedumadvacátiho, celi Rusko, elektronicki učebňice, no to je jasní X pátého jedenácti*, M8: *před každim barákem, f tom dvaastiricátim roce, to je samozřejmi, na ti levi straňe X to za prve*. Uvnitř slova se é užilo především u slovesa *lítat* a slov od něj odvozených (doloženo u M1, M3, M8), z dalších příkladů – M1: *kapku mlíka, dovíst, míň*, M3: *uvíst, míň, bi to trvalo díl*, M4: *přiníst*, M6: *u vokínka, nejmiň*, M8: *vokínkama, podlíst*.

3.3 Diftongizace ý > ej

Diftongizované podoby v mluvě dominují. Zaznamenali jsme je uvnitř slova, v předponě *vý-* i v koncovkách. Nejvíce dokladů na tento jev máme k dispozici v koncovkách, například M1: *takovej kroužek, takovej vetchej d'eda, uš je hotovej, za mírnej poplatek*, M2: *starej film, celej kostel*, M3: *krátkej vícvík, ňákej major ňemeckej, sem zjedavej, takovej krásnej hukot, sem ženatej a vod'eťenej*, M4: *každej*, M6: *takovej závoj prachu, hroznej zázitek, připraženej richlopalnej kanón, zajateckej tábor*, M7: *žádnej* nebo M8: *druhej stupeň, bil prostě mrtvej, vagón plnej ruskejch zajatcu, takovej velkej visokánskej černej kříš postavenej*. V koncovkách mluvčí užívali výhradně diftongizované podoby, pouze jednou mluvčí M1 použila nediftongizované spojení *zmeškaní hovor*, v tomto případě však sdělovala, co měla napsáno na displeji telefonu. Méně dokladů jsme získali k diftongizaci uvnitř slova a v předponě. V promluvách většiny mluvčích jsme zaznamenali podoby *bejt, bejvat, strejda*, popř. *strejc*, z dalších například M1: *do mlejna, rosčepejřená*, M2: *tejden* nebo M3: *dejchá*. V předponě *vý-* se objevovalo jak *ej* (M1: *vejsluška*, M2: *předvejplatou*), tak *ý* (M6: *národňi víbor, visatkáři*).

3.4 Odsouvání koncového *l* v minulém přičestí

Koncové *l* v minulém přičestí se odsouvalo v mluvě všech mluvčích, například M1: *tak ji Zdenek přives to křeslo, a něgdo to pích, ten sin jejich to vičích napřet a utek*, M2: *pak tam upat na schodech*, M3: *tabi po něm pic, tak zaňik, čjek nemoch říc ne, a dicki spat tak naset, ten se toho nedotk*, M6: *diš ten prach vopat, tak les po ti korbje, možná že ji vitách* nebo M8: *tagže spaddólu, tenleten partizán tam pat*. Pouze jednou bylo *l* zachováno, ale zde šlo o sloveso druhé třídy vzoru *tiskl*, které bylo realizováno s příponou *-nu-* (M2: *lehnul si*).

3.5 Zakončení *-ma* v instrumentálu plurálu substantiv

Instrumentál pl. substantiv se objevil v promluvách téměř všech mluvčích a všichni bez výjimky používali zakončení *-ma*, například M1: *z d'etma, mezi trámama, mezi lékama, se sestrama, se zubama*, M2: *nohama*, M3: *s letadlama, s povozama, s kamenama, trefovali se bombama*, M4: *vodváželi autama*, M6: *mezi kolenama, pot šraňkama* nebo M8: *s Ležákama, s ležáckejma d'etma, pot tema nohama*. Kromě substantiv je zakončení *-ma* doloženo také v instrumentálu pl. zájmena *oni* (M1, M2, M3, M6: *ňima*) a zájmena *ten* (M3, M8: *t'ema*).

3.6 Unifikované tvary adjektiv a zájmen v nominativu plurálu

Nominativ plurálu adjektiv a zájmen se na nahrávkách vyskytuje v menším množství, nicméně výhradně v podobě unifikovaných tvarů, např. M1: *kluci fikaní, ti příbuzní*, M2: *sou d'esní kamarád'i spolu*, M3: *ti Němci, ti bježní vojáci*, M5: *ti bili na frontě*, M6: *ňáki k^luci, bili ubitovaní*, M7: *ti lid'i, ti slova* nebo M8: *lid'i holeťínski, ti naši, ti ti Němci*. Pouze v jednom případě ze všech jsme zaznamenali neunifikovaný tvar *t'i Rusáci*, ale mluvčí M6, který ho použil, jinak volil tvary unifikované.

3.7 Diftongizace *ú > ou* na začátku slova

Diftongizace *ú > ou* na začátku slova je jevem už zaniklým, přesto je jednou doložena v promluvě mluvčí M1 u spojení slov *ouřední list'ina*. Je to však v její mluvě výjimka, neboť jinak stejně jako ostatní mluvčí užívala nediftongizovanou podobu, například M1: *vod vobecňiho úřadu*, M3: *na okresňim úřa- nebo na úřad'e*, M7: *na vobecňim úřadu*.

4 Nářeční znaky mluvy na Chrudimsku

Dotazník byl poměrně obsáhlý, a proto zde uvádíme pouze vybrané jevy. Do této práce jsme zařadili především nářeční znaky charakteristické přímo pro oblast Chrudimska a některé další, které se vyskytují na širším území, popř. na dané území přesahují ze sousedních nářečních oblastí. Jde nejčastěji o jevy severovýchodočeské,²¹ popřípadě východočeské a oblastně chrudimské, jevy společné svč. a středočeským nářečím, popřípadě zasahující větší území v Čechách, a jevy přesahující na území Chrudimska z Moravy.

4.1 Hláskosloví

V kapitole o hláskosloví se věnujeme nářečním jevům týkajícím se změn vokálů i konsonantů, nepravidelným hláskovým změnám a kontrakci. Dotazník není pro zjišťování hláskoslovných prvků nejlepší metodou, ale šlo nám o porovnatelnost výsledků a slova do něj zařazená chápeme spíše jako konkrétní reprezentanty jevu. Do dotazníku jsme začlenili výrazy, u kterých jsme předpokládali nářeční změnu hlásek. Vycházeli jsme především z *Českého jazykového atlasu, Nástinu české dialektologie, Nářečí na Vysokomýtsku* a z vlastního povědomí o mluvě na Chrudimsku.

K charakteristickým znakům severovýchodočeské nářeční podskupiny patří v oblasti hláskosloví neslabičné *u* místo *v* na konci zavřených slabik a diftongizace *y* (*i*) > *ej* po ostrých sykavkách, z méně častých znaků depalatalizace po *t*, *d*, *n*, vyrovnávání alternující souhlásky slovního základu v plurálu životných substantiv rodu mužského a z jevů omezených pouze na část svč. území je to například zánik *v* ve skupině *konsonant + je*, změny týkající se souhláskových skupin *nn*, *nň* a *dn*, *dň*, progresivní asimilace *h* > *ch* a zánik *j* na počátku slova před *i*.²²

²¹ Některé hláskoslovné a tvaroslovné svč. izoglosy viz Přílohy kapitola 9.3.3 Severovýchodočeské izoglosy. Převzato z: Pavel Jančák – Jana Jančáková, *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (Praha: Karolinum, 2004), Mapa 1. Pův. Slavomír Utěšený – Jaroslav Voráč, „Základní izoglosy severovýchodočeské nářeční oblasti.“ *SaS* 34, 1973, s. 140.

²² Viz Bělič, s. 230 – 231.

4.1.1 Změny vokálů

4.1.1.1 Diftongizace *y (i) > ej* po ostrých sykavkách

K diftongizaci po ostrých sykavkách dochází ve středních a severovýchodních Čechách.²³ Do dotazníku byly zařazeny diftongizované výrazy *cejtit*, *lesejk* a tvar *kozejch*. Podoba *cejtit* je podle *Českého jazykového atlasu* (dále jen ČJA) rozšířená v severní polovině Čech a přilehlé části západní Moravy.²⁴ U všech generací na Chrudimsku má stále silnou a stabilní pozici. Ze staré generace ji uvedlo 70 % dotazovaných a z obou mladších generací dokonce okolo 80 %. Nezná ji pouze zanedbatelné množství respondentů.

Tabulka 5

CEJTIT	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	Z 68	[%]	z 286	[%]
znám	23	16 %	10	14 %	12	18 %	45	16 %
neznám	0	0 %	1	1 %	6	9 %	7	2 %
používám	117	80 %	60	84 %	48	70 %	225	79 %
neuveдено	6	4 %	1	1 %	2	3 %	9	3 %

Tento výraz jsme zaznamenali na nahrávkách pouze jednou, a to v diftongizované podobě – M6: *Ňigdo je necejtíl*.

Podoba *lesejk* se vyskytuje na poněkud menším území než *cejtit*, jde o východní část svč. nářečí, odkud přesahuje až na Kolínsko a Novoměstsko.²⁵ To je možná jedním z důvodů, proč v mluvě mládeže na Chrudimsku ustupuje. Ze starších generací ji používá okolo 60 % dotazovaných, zatímco v mladé je to necelých 40 %. Nicméně stále se uchovává v povědomí lidí, pouze minimum respondentů uvedlo, že tuto podobu neznají.

Tabulka 6

LES EJK	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	77	53 %	22	31 %	18	27 %	117	41 %
neznám	11	7 %	2	3 %	10	15 %	23	8 %
používám	57	39 %	47	65 %	39	57 %	143	50 %
neuveдено	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %

²³ Viz Bělič, s. 92.

²⁴ Viz *Český jazykový atlas 5* (Praha: Academia, 2005), s. 85 – 86.

²⁵ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 92, 94.

Tento výraz je na nahrávkách rovněž doložen pouze jednou, a to v promluvě mluvčí M8, která po sykavce použila diftongizaci – M8: *Mezi Pokřikovem a Vojtěchovem bil zase takovej jakobi lesejk.*

Do dotazníku byl také zařazen genitiv typu *kozejch*, u něž došlo po sykavkách k diftongizaci *y (i) > ej* v zakončení *-ich*. Diftongizace tohoto typu se vyskytuje ve východní polovině svč. nářečí a na Novoměstsku, u genitivu *husejch* uvádí ČJA celou severní polovinu Čech a širší Novoměstsko.²⁶ Jde o jev téměř zaniklý. Ze staré generace podobu *kozejch* upřednostňuje necelých 20 %, z generací mladších ji uvedlo zanedbatelné množství respondentů. U starších generací se stále uchovává poměrně silné povědomí o této podobě, u mladé ji většina už nezná.

Tabulka 7

STÁDO KOZEJCH	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	31	21 %	43	60 %	28	41 %	102	36 %
neznám	110	76 %	25	34 %	28	41 %	163	57 %
používám	2	1 %	4	6 %	12	18 %	18	6 %
neuve deno	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %

Tento typ, ale s diftongizací po *s*, je jednou doložen na nahrávkách, a to v promluvě M1: *Hlídali gdeco i husi / kolik máme husejch.*

K diftongizaci *y (i) > ej* po sykavkách také volně řadíme podobu adjektiva *cizej*. V tomto případě došlo k vyrovnávání podle tvrdého adjektiva *mladej*, ale do určité míry s diftongizací souvisí, neboť zde pro ni byly fonetické podmínky.²⁷ Podoba *cizej* se v mluvě všech generací užívá stále ve velké míře a většina těch, kteří ji neužívají, ji alespoň znají. Ze staré generace ji uvedlo necelých 60 %, ze střední o něco více. Upřednostňují ji spíše respondenti z venkovského okolí. V mladé generaci ji používá 41 %, ale podoba *cizej* zde tvořila jednu položku s *cizá* a výsledky by tím mohly být poněkud ovlivněny.

Tabulka 8

CIZEJ	Mladá generace ²⁸		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	-	-	24	33 %	26	39 %	-	-
neznám	-	-	3	4 %	3	4 %	-	-
používám	-	-	45	63 %	38	56 %	-	-
neuve deno	-	-	0	0 %	1	1 %	-	-

²⁶ Viz *Český jazykový atlas 4* (Praha: Academia, 2002), s. 213 – 214, 218, 220 – 221.

²⁷ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 90.

²⁸ V předchozím dotazníku tvořily tvary *cizej*, *cizá* jednu položku, výskyt: znám 60 (41%), neznám 3 (2%), používám 75 (51%), neuvedeno 8 (6%). Viz Habalová, s. 15.

4.1.1.2 Změny kvantity

Krácení vokálů

Ke krácení dochází nejčastěji u vokálů *i, ú*,²⁹ ale v této práci jsme se rozhodli věnovat se specifitějším typům krácení – krácení *é > e* a tzv. moravské krátkosti.

Krácení *é > e* je na Chrudimsku méně časté, protože v českých nářečích se u většiny slov s *é* realizuje úženi *é > í*. Pouze u poměrně malého množství slov se *é* zachovává a u některých (např. u slova *lékárna*) může dojít ke krácení.³⁰ Právě výraz *lékárna* byl zařazen do dotazníku. Respondenti ho doplňovali do věty, a proto se objevilo více možností krácení, kromě krácení *é > e* také *á > a*. Většina respondentů ve všech generacích používá spisovnou podobu *do lékárny*, nicméně poměrně velké množství dotazovaných ze staré generace uvedlo zkrácenou podobu *do lekárny* (téměř 30 %). V mladších generacích krácení *é* ustupuje,³¹ z mladé ho uvedlo pouze zanedbatelné množství dotazovaných. Krácení *á* v tomto slově je celkově méně častou variantou a jednotlivé generace se mezi sebou příliš neliší, uvedlo ho okolo 10 % dotázaných.

Tabulka 9

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
lékárny ³²	118	81 %	54	75 %	41	60 %	213	74 %
lekárny	4	3 %	7	10 %	18	27 %	29	10 %
lékárny ³³	18	12 %	7	10 %	8	12 %	33	12 %
lekarny	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %
neuveďeno	5	3 %	3	4 %	0	0 %	8	3 %

Výraz *lékárna* jsme zaznamenali v promluvě mluvčí M1. Tato mluvčí užívá podobu s krátkým *e*: *Tak ste to brali v lekárňe u nemocnice?*

²⁹ Více k tomuto typu krácení viz například Bachmann, s. 68; Bohumír Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče* (Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1976), s. 68 – 71. (Bachmann ve své práci popisuje stav mluvy na Vysokomýtsku v 50. letech, mluvčí z mladé generace účastníci se výzkumu by tedy dnes patřili ke generaci staré. Viz Bachmann, s. 11. Dejmeck se zaměřil na několik příslušníků střední generace, kteří by dnes patřili ke generaci staré. Ti byli v jeho výzkumu hodnoceni jako hlavní mluvčí. Kromě nich zaznamenal také promluvy pomocných mluvčích ze všech generací. Viz Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče*, s. 23 – 24.)

³⁰ Viz Bohumír Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové* (Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1987), s. 18. (Dejmeckův výzkum probíhal v 80. letech a účastníci se ho zástupci mladé generace ve věku 12 až 17 let, tedy lidé, kteří by dnes patřili ke generaci střední. Viz Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 3 – 5)

³¹ Ústup podoby *lekárna* zaznamenala ve svém výzkumu také Matoušová. Zkrácená podoba se na Královédvorskú vyskytovala celkově méně než na Chrudimsku. Viz Pavlína Matoušová, diplomová práce *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem* (Olomouc 2009), s. 57.

³² Zahmuje i podobu *lékárničky* a *lékárky*.

³³ Zahmuje i podobu *lékarničky*.

Dále jsme do dotazníku začlenili dvě položky, u nichž se projevuje tzv. moravská krátkost, která se vyskytuje u dvojslabičných substantiv a u infinitivů.³⁴

Zkrácená podoba *sila* je podle ČJA na Moravě a ve Slezsku reprezentantem moravské krátkosti, zatímco v severovýchodních Čechách výsledkem pozdějšího svč. krácení $i > i$.³⁵ Pravděpodobně zde však hrála roli i souvislost s moravskou krátkostí. Podle našeho výzkumu je tato podoba na Chrudimsku téměř zaniklá, ani v jedné generaci ji nepoužívá více než devět procent dotázaných. Poměrně velká část respondentů ji však stále má v pasivní slovní zásobě (ve staré a střední generaci zhruba polovina, v mladé třetina).

Tabulka 10

SILA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	51	35 %	37	52 %	33	48 %	121	43 %
neznám	85	58 %	28	39 %	27	40 %	140	49 %
použí vám	9	6 %	6	8 %	6	9 %	21	7 %
neuveđeno	1	1 %	1	1 %	2	3 %	4	1 %

Dále nás zajímal instrumentál sg. *mákem*, u nějž jsme krácení předpokládali. Zkrácený instrumentál *makem* má totiž podle ČJA větší územní rozsah než zkrácený nominativ *mak* a přesahuje z Moravy do přilehlých částí Čech. Chrudim se nachází na okraji tohoto jevu.³⁶ Zjistili jsme, že podoba *makem* je na Chrudimsku ještě poměrně rozšířená. Zhruba 20 % respondentů ze staré generace ji používá nedubletně a stejné množství respondentů dubletně, v mladších generacích nedubletní užívání této podoby ustupuje a více respondentů ji používá dubletně se spisovnou variantou *mákem*.

Tabulka 11

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
make m	13	9 %	9	13 %	13	19 %	35	12 %
mákem	87	60 %	47	65 %	39	57 %	173	60 %
make m/mákem	46	31 %	16	22 %	14	21 %	76	27 %
neuveđeno	0	0 %	0	0 %	2	3 %	2	1 %

³⁴ Viz Český jazykový atlas 5, s. 218.

³⁵ Viz Český jazykový atlas 5, s. 241 – 242.

³⁶ Viz Český jazykový atlas 5, s. 218 – 219, 221.

Krácení *á* jsme na nahrávkách zachytili v přičestí minulém u slovesa *pást*.³⁷ Zde však podle ČJA nejde o moravskou krátkost, nýbrž o „splynutí minulého a přítomného kmene.“³⁸ Krátké *a* u tvaru *pasli* užívala mluvčí M1, například ve větách *Tak se krávi pasli* nebo *To jako sme pasli spolu ale / pakuš von musel / d'elat jezdit s koňma tak sem pak musela pást sama*. V infinitivu mluvčí volila délku.

Dloužení vokálů

Severní Čechy s přesahem do západní části středomoravského nářečí jsou regionem, kde dochází častěji k mladšímu dloužení vokálů,³⁹ tzn. takovému, které vzniklo po „provedení hláskových změn, kterými se dlouhé samohlásky kvalitativně odlišily od příslušných krátkých.“⁴⁰

Ke dloužení *o > ó* dochází nejčastěji v severovýchodních Čechách a na východní Moravě, zejména před *j, l, r, ň* nebo při emfatickém dloužení.⁴¹ Do dotazníku byla zařazena zdložená podoba *póle*. Preferuje ji poměrně velké množství dotazovaných z obou starších generací, ve staré dokonce více než polovina, ale u mladé generace je patrný ústup z užívání – uvedlo ji necelých 20 % příslušníků mladé generace.

Tabulka 12

PÓLE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	97	67 %	39	54 %	22	32 %	158	55 %
neznám	19	13 %	4	6 %	8	12 %	31	11 %
používám	28	19 %	29	40 %	38	56 %	95	33 %
neuvejeno	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %

Na nahrávkách jsme dloužení *o* zaznamenali především u adverbii *nahoře*, *nahoru* (viz také kapitola *Nahoře x navrchu* ve Slovní zásobě) a *dole*, *dolů*, například u mluvčích M1: *To uš mám suchí nahóre*, M3: *Jak je ten / dům dôle*, *Budu spíš nahóre a toleto dôle dibi tam ňedi přišla Haňka*, M6: *Vosumdesát vojáku bilo / dôle*, *A šli nahóru* nebo M8: *Mi sme šli dólů do Holeřina*. Zdložené *ó* se vyskytovalo

³⁷ Zmiňuje ho například Bachmann, podle kterého se vyskytuje v mluvě starých lidí, a krátkost u tvarů minulého přičestí *pasli*, *hrali* u starších lidí zaznamenává také Dejmek. Viz Bachmann, s. 105; Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 53 – 54. (Starou generaci u Dejmkova tvoří mluvčí narození mezi lety 1889 až 1915, tedy generace, kterou už náš výzkum nezachytil. Viz Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 31 – 36.)

³⁸ Český jazykový atlas 4, s. 542.

³⁹ Viz Bělič, s. 138 – 139.

⁴⁰ Bělič, s. 133.

⁴¹ Viz Český jazykový atlas 5, s. 290.

důsledně také u slov *pohřeb* a *spolu*, například M1: *Ani nemůže jít tebe M.⁴² na pórěp*, Mí pudeme *spólu* te' zbírat *jakpa*, M2: *Do Bitovan do kostela si veme tři svetrí / a kabát / na pórěp*, *To sou d'ěsní kamarád'i spólu*. U jiných slov mluvčí užívali délku i krátkost, například M1: *Já se vás bójim* i *Protože se bojím najíst*.

Ke dloužení *e > é* dochází před jedinečnými nepárovými souhláskami *j, l, n, ň*, popřípadě před *r, ř, ž, d'*, hlavně u dvojslabičných slov. Vyskytuje se především v severovýchodních Čechách a na východní Moravě, u některých slov přesahuje i do středočeské oblasti.⁴³ Do dotazníku jsme začlenili zdložené podoby *dvěře* a *véze*. U hláskové varianty *dvěře* jsme zjistili podobnou situaci jako u *póle* – starší generace ji používají stále ve velké míře (ze staré generace ji uvedla více než polovina, ze střední téměř polovina), zatímco u mladé už ustupuje (uvedlo ji 20 % dotazovaných). Zdloženou podobu *véze* používá méně respondentů ze staré generace než *dvěře* (zhruba třetina), u střední generace frekvence výskytu klesá a mladá ji už téměř nepoužívá.

Tabulka 13

DVĚŘE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	102	70 %	33	46 %	23	34 %	158	55 %
neznám	10	7 %	4	6 %	6	9 %	20	7 %
používám	30	20 %	35	48 %	39	57 %	104	37 %
neuveđeno	4	3 %	0	0 %	0	0 %	4	1 %

Tabulka 14

VÉZE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	61	42 %	34	47 %	19	28 %	114	40 %
neznám	78	54 %	27	38 %	27	40 %	132	46 %
používám	5	3 %	11	15 %	22	32 %	38	13 %
neuveđeno	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %

Na nahrávkách se objevilo několik podstatných jmen se zdloženým *é*, například u mluvčích M1: *Rodiče a dvje céri do Terezína*, M3: *Tam ta / céra ta spala ve vaňe*, *Potom jako z názas potom ud'áli takovou študentskou légii* nebo M6: *Připravil si pan řidicí kroniku péro*.

U sloves dloužení v promluvách mluvčích na nahrávkách většinou kolísalo s krátkou samohláskou, například M1: *Já sem ráno vilězla s postele f sedum hod'in*, *Semtam sebéru náki*, *Vézeme řebiki*, M3: *Ale tam to bérou aš vot třech roku i Takji*

⁴² Příjmení třetích osob, která se vyskytla na nahrávkách, značíme v textu iniciálou.

⁴³ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 277, 278 – 285.

tam bere žejzo dicki, M6: Vézli rašení taki na tom žejzo i A tohodle partizána vezli do špitálu, M8: Maminka za ním vilézla.

Ke dloužení $i > í$ dochází především po $l, ň$ v severovýchodních a středních Čechách.⁴⁴ Do dotazníku zařazená zdložená podoba *pívo* ovlivněná patrně infinitivem *píti*⁴⁵ je stále velmi frekventovaná u všech generací, používá ji většina dotazovaných⁴⁶ a pouze tři respondenti uvedli, že ji neznají.

Tabulka 15

PÍVO	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	49	34 %	22	31 %	25	37 %	96	34 %
neznám	0	0 %	0	0 %	3	4 %	3	1 %
používám	94	64 %	50	69 %	40	59 %	184	64 %
neuve deno	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %

Dloužení i je rovněž doloženo na nahrávkách, například u M1: *Añi si pívo neuzal vot cesti, Ešče že nejezdilo tolik aut po silňici, Jak se seje vobíli, Diš sem umila uklíd'ila, M3: Tam jako mñe zvišovali plat sami vot sebe, Tak ji ukazovali f televízi, M6: To bilo přes silňici nataženi (ale krátce u M4: Jo ale tam je ta silňice a M8: Kousek dál je / je ta silňice) nebo M8: Prost'e ve třídách víbrali tidleti d'e'i.*

Dloužení $u > ú$ se vyskytuje v severovýchodních Čechách s přesahem do středních.⁴⁷ Podle údajů získaných pomocí dotazníků je ještě poměrně časté ve staré generaci, zdloženou podobu *kúře* v ní preferovala polovina respondentů. U střední generace dochází ke znatelnému ústupu (uvedlo ji necelých 20 %) a v mladé generaci už se téměř nepoužívá a poměrně velká část mládeže ji ani nezná.

Tabulka 16

KÚŘE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	72	49 %	40	56 %	24	36 %	136	48 %
neznám	62	42 %	19	26 %	9	13 %	90	31 %
používám	8	6 %	13	18 %	34	50 %	55	19 %
neuve deno	4	3 %	0	0 %	1	1 %	5	2 %

⁴⁴ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 284, 285 – 287.

⁴⁵ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 204

⁴⁶ Na Královédvorskou zaznamenala Matoušová výrazně menší rozšíření délky u tohoto slova (podobu *pívo* uvedlo 28 % ze staré generace a v mladších generacích ještě ustoupila). Zdložené varianty se tam však téměř u všech výrazů zařazených do dotazníku vyskytovaly celkově méně než na Chrudimsku. Viz Matoušová, s. 60 – 61.

⁴⁷ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 288 – 290.

Na nahrávkách se objevilo několik málo případů dlužení *u*, například v promluvách mluvčích M1: *Tak sme bili u múziki* (ale také krátce *S muzikou pod'ekovat*), *A tlúče ta* nebo M8: *Tam bila tribúna a to*.

Dlužení *a > á*, v dotazníku reprezentované slovem *láskavý*, je ještě poměrně živé, podle nás zde pravděpodobně působí vliv výrazu *láska*. V mladé generaci podobu *láskavý* používá necelá třetina dotazovaných, ve střední o něco méně a ve staré o něco více. Poměrně velké množství respondentů ze všech generací však uvedlo, že ji neznají.

Tabulka 17

LÁSKAVÝ/ EJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	36	25 %	32	44 %	21	31 %	89	31 %
neznám	59	40 %	23	32 %	20	30 %	102	36 %
používám	44	30 %	17	24 %	26	38 %	87	30 %
neuveđeno	7	5 %	0	0 %	1	1 %	8	3 %

Na nahrávkách je několik dokladů dlužení *a*, například v promluvách mluvčích M1: *Fčera sem ho tadi ukecala, Vzádu nebilo k vidržeňi, Vot pečovátelek*, M2: *Fčera bil hic teda votpoedne* (ale také krátce *A fčera do kostela si veme tričko*), M3: *Pak sme hlídali cukrovár*, M6: *Museli se sundat / prápori* nebo M8: *Bil tam srás / Junáku nebo Skautu* (ale také krátce *Máme dicki sraze školi*).

Novější dlužení samohlásek je stále poměrně rozšířené. Jak dokládají výsledky dotazníků i záznamy z nahrávek, je zachováno obzvláště u staré generace. Ve staré a střední generaci k němu dochází častěji u respondentů z venkovského okolí než z města.

4.1.1.3 Střídnice za jery

Jako příklad vyrovnávání střidnic za jery bylo do dotazníku zařazeno slovo *česenek*, které známe z vlastní zkušenosti. Nenáležitě *e* v něm vzniklo analogicky podle náležité starší podoby genitivu *česenka*. Výraz *česenek* se vyskytuje ve východní části severovýchodních Čech, kam svou polohou spadá i Chrudimsko.⁴⁸

Ve staré generaci se tato podoba stále udržuje, dubletně ji uvedlo 19 % a nedubletně stejné množství dotázaných. Naopak u mladé generace podoba *česenek*

⁴⁸ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 164, 167.

výrazně ustoupila z užívání a je vytlačována spisovnou podobou *česnek*. Nedubletně *česenek* uvedlo pouze několik mladých respondentů, dubletně o něco více.

Tabulka 18

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
česnek	123	84 %	51	71 %	41	61 %	215	75 %
česenek	6	4 %	5	7 %	13	19 %	24	8 %
česnek/česenek	16	11 %	16	22 %	13	19 %	45	16 %
neuveđeno	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %

4.1.2 Změny konsonantů

4.1.2.1 Vývoj bilabiálního *w*

Neslabičné *u*

Neslabičné *u*, vzniklé vývojem bilabiálního *w* na konci zavřených slabik, je charakteristické pro severovýchodní Čechy a přesahuje do sousední části středních Čech, obzvláště v lexikalizovaných případech.⁴⁹

Do dotazníku jsme zařadili několik slov, u nichž jsme výskyt neslabičného *u* předpokládali. Jedna položka dokládá jeho výskyt na konci slov (podoba *dříu*) a další uvnitř slova na konci slabiky (*zrouna*, *zauřit*, *d'euče*). Neslabičné *u* na konci slova je na Chrudimsku už téměř zaniklé, k čemuž pravděpodobně přispěla větší příznakovost této podoby a také to, že Chrudim leží podle ČJA na okraji výskytu tohoto jevu.⁵⁰ Ze staré generace podobu *dříu* zvolilo pouze šest respondentů a z mladších už téměř nikdo. Většina respondentů ve všech generacích uvedla, že tuto variantu neznají.

Tabulka 19

DŘÍU	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	27	19 %	28	39 %	20	29 %	75	26 %
neznám	115	79 %	42	59 %	40	59 %	197	69 %
používám	2	1 %	1	1 %	6	9 %	9	3 %
neuveđeno	2	1 %	1	1 %	2	3 %	5	2 %

Na nahrávkách je doložena řada slov, u nichž by se neslabičné *u* na konci slova mohlo vyskytnout, ale nezaznamenali jsme ho ani jednou. Všichni respondenti dávali na konci slova přednost spisovné výslovnosti, například M1: *No diť vona*

⁴⁹ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 429.

⁵⁰ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 430 – 431. ČJA neslabičné *u* na konci slova zdokumentoval u výrazu *krev*.

přijela dříf, Uš je tam jenom mrkef, M3: No tak takovile bili srand'ički dříf no, M4+M7: Vihnánof a M8: To je / Pokřikof Vojtěchof.

Vyšší frekvenci výskytu neslabičného *u* jsme zaznamenali uvnitř slova,⁵¹ obzvláště u výrazů s lexikalizovanou výslovností, jako je například *zrouna*.⁵² Podoba *zrouna* je stále poměrně rozšířená, ale i u ní je z našeho výzkumu patrná ustupující tendence. Ve staré generaci ji používá více než čtyřicet procent respondentů a ve střední třetina, zatímco v mladé necelých 20 %. Pasivní znalost této podoby je však stále značná i u mladé generace.

Tabulka 20

ZROUNA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	93	64 %	40	56 %	28	41 %	161	56 %
neznám	23	16 %	8	11 %	10	15 %	41	15 %
používám	27	18 %	24	33 %	29	43 %	80	28 %
neuve deno	3	2 %	0	0 %	1	1 %	4	1 %

Méně respondenti uváděli, že používají podoby *zauřít* a *d'euče*, které se vyskytují na menším území.⁵³ Rovněž zde je vidět ustupující tendence v užívání nářečně příznakových variant. Ve staré generaci je preferuje zhruba čtvrtina respondentů, více je to u příslušníků staré generace z venkovského okolí. U střední a mladé generace ustupují z užívání. U příznakových variant obou výrazů je však patrná stále ještě silná pasivní znalost, zvláště u podoby *d'euče*.

Tabulka 21

ZAUŘÍT	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	76	52 %	46	64 %	28	41 %	150	52 %
neznám	47	32 %	14	20 %	21	31 %	82	29 %
používám	21	15 %	11	15 %	16	24 %	48	17 %
neuve deno	2	1 %	1	1 %	3	4 %	6	2 %

Tabulka 22

ĎEUČE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	118	81 %	54	75 %	33	48 %	205	72 %
neznám	16	11 %	7	10 %	14	21 %	37	13 %
používám	10	7 %	11	15 %	19	28 %	40	14 %
neuve deno	2	1 %	0	0 %	2	3 %	4	1 %

⁵¹ Rovněž Dejmeck zjistil častější výskyt neslabičného *u* uvnitř slova. Méně častý byl jeho výskyt na konci slova (u mladé generace už nulový) a téměř nulový na švu dvou slov. Viz Dejmeck, *Mluva nejstarší generace*, s. 49 – 51; Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 24.

⁵² Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 430.

⁵³ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 434 – 435.

Mluvčí na nahrávkách používali na konci slabik uvnitř slov jak neslabičné *u*, tak nepříznakovou výslovnost, například M1: *Já taki sem koukala že je to rozestaujení* i *Já nevím co tam staujeji*, M2: *A celí to je postavení ze škrovátskiho pískefco* i *Ale vona je púda voteuřená*, M3: *Bil sem f tajní spisouňe* i *A / tam sem vid'el právje*, M6: *Tak se dóle u pomňiku staujela slaunobrána* i *No a vodzastáfki / se po silňici to eš'e bila prašná / vozofka*, M8: *Gdi sem vid'ela teda umírat čloujeka* i *To se nenechá srovnávat*.

U některých slov jsme zaznamenali vyšší frekvenci výskytu neslabičného *u* než u jiných, jde o výrazy *zrouna*, *vopraudu*, *zauřit*, *voteuřit* a různé jejich odvozené formy.⁵⁴ Mluvčí u nich téměř důsledně používali variantu s neslabičným *u*, například M1: *Tak sem šla voteuřit vokno*, *To už mám dáuno doma*, M3: *No vopraudu slušnej fšeko jo*, *To sem šel potom zrouna na noví / zamňesnání*, *Tam bili / zauření Němki*, M5: *Vono se to vopraudu se hodňe vipravovalo*, M6: *Čekalo se aš přijedou dovopraudicki vojáci*, M7: *A to sme / voteuřeli a poslouchalo se*, M8: *Tagže to bilo to bilo teda vopraudu / vopraudu krásni*.

U vlastních jmen mluvčí naopak používali výhradně nepříznakovou výslovnost,⁵⁵ například M1: *Já se pudu pod'ivado Třešňofki*, M2: *Bu'to f Kauflandu anebo v Hipernovje*, M8: *Hnetka za Ťisofcem / s Ťisofce poslední barák f Ťisofci*. Pouze v jednom případě se objevilo neslabičné *u*, a to u mluvčí, která u vlastních jmen jinak používala nepříznakovou výslovnost – M1: *Po válce mu tam přišli tajhle s toho Brádra a s Tráuního s muzikou pod'ekovat*.

Na nahrávkách je také ojediněle v promluvách mluvčí M1 doloženo užití neslabičného *u* na švu předpony a základu slova, například M1: *Aňi si pivo neuzal vot cesti*. Ostatní mluvčí a většinou i mluvčí M1, u níž se neslabičné *u* vyskytlo, používali v těchto případech nepříznakovou výslovnost, například M1: *Moc nevjed'eli*, M3: *Já sem to aňi nevjed'el*, M6: *Ti se vivjesili pátiho hnet žejo* nebo M8: *Ňic sme nevjed'eli*. Na švu dvou slov užívali všichni mluvčí důsledně nepříznakovou podobu, například M1: *Bila ve fsi* nebo M6: *To bilo tak strašni dusno / ve fsi*.

⁵⁴ Na to, že neslabičné *u* se více vyskytuje u frekventovaných slov, u nichž je lexikalizováno, upozorňuje Bachmannová a uvádí příklady *zrouna*, *prauda*, *vopraudu*. Viz Jarmila Bachmannová, „Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku,“ František Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (Praha: Academia, 1997), s. 187. (Práce Bachmannové je založena na dvou výzkumech, jeden z nich proběhl v 70. letech a věnoval se staré generaci, druhý v 90. letech a soustředil se na generaci mladou. Viz Bachmannová, s. 183.)

⁵⁵ Bachmannová uvádí, že výslovnost *v/f* je obvyklejší u vlastních jmen a novějších reálií. Viz Bachmannová, s. 187.

Zánik *v* ve skupině *konsonant + vje*

Tato změna souvisí s vývojem bilabiálního *w*, při němž došlo ve skupině *konsonant + vje* k splynutí bilabiálního *w* s *je*. Tento jev je rozšířen v svč. nářečí s přesahy do sousedních oblastí a skupina *je* se tu obvykle vyskytuje dubletně s *vje*. Areál skupiny *je* zasahuje na jižní část Chrudimska.⁵⁶

Na tento jev jsme se zaměřili u slov *květ* a *zvědavý*. Podobu *kjet* uvedlo pouze několik respondentů, většina ji nezná. U staré generace jsme však zjistili větší pasivní znalost než u mladé, ve staré generaci ji uvedla téměř čtvrtina dotazovaných, zatímco v mladé pouze 10 %. Podoba *zjedavý* je rozšířenější, preferuje ji zhruba pětina dotazovaných a zaznamenali jsme ještě poměrně velkou pasivní znalost.

Tabulka 23

KJET	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	15	10 %	15	21 %	16	24 %	46	16 %
neznám	127	87 %	51	71 %	45	66 %	223	78 %
používám	1	1 %	5	7 %	5	7 %	11	4 %
neuve deno	3	2 %	1	1 %	2	3 %	6	2 %

Tabulka 24

ZJEDAVÝ/EJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	64	44 %	26	36 %	17	25 %	107	38 %
neznám	49	34 %	32	44 %	34	50 %	115	40 %
používám	31	21 %	14	20 %	16	24 %	61	21 %
neuve deno	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %

Na nahrávkách používala mluvčí M1 výhradně skupinu *vje*, například v promluvě *Tagbili dvje hod'ini*. U ostatních mluvčích jsme zaznamenali jak skupinu *vje*, tak zánik *v* v této skupině, ale je těžké rozlišit, zda jde o hláskoslovnou změnu nebo pouze o nedbalou výslovnost, obzvláště v promluvách mluvčího M3, například M3: *Dvje nebo tři s'íhački* i *Ale jenom dje s'íhački*. Mluvčí M6, M7 a M8 používali skupinu *vje* důsledně u číslovky *dvě*, ale u jiných výrazů jako *květen*, *dozvědět se* či *světlo* upřednostňovali naopak skupinu *je*, například M6: *Mñeli dvje ubitouni* a *No tak devátího kjetna*, M7: *To se sed'elo svički dvje / anebo lampa / to vždicki i gdižbilo sjetlo* nebo M8: *Tam bili dvje zastáfkí* a *To se ñigdo ñigdi nedozjed'el*. Jednou jsme zaznamenali výraz *zvědavý* zařazený i do dotazníku, a to v promluvě mluvčího M3, v níž byl realizován se zánikem *v*: *Sem zjedavej co s toho ud'eláš*.

⁵⁶ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 429, 438 – 439.

4.1.2.2 Progresivní asimilace $h > ch$

Progresivní asimilace znělosti $h > ch$ je doložena na většině území severovýchodních Čech s přesahem do východní části středočeského nářečí a do jzč. nářeční skupiny.⁵⁷

Do dotazníku byla zařazena spojení slov s asimilací *pět chodin* a *s chasičema*. Údaje získané u obou položek byly podobné, proto zde uvádíme tabulku pouze ke spojení *s chasičema*. Asimilaci používá minimum dotazovaných (celkem 7 % a u spojení *pět chodin* je to ještě méně – celkem 3 %), což může souviset s okrajovou polohou Chrudimě a velkou příznakovostí tohoto jevu. Většina respondentů, celkem 70 % (a u spojení slov *pět chodin* 67 %), uvedla, že tuto podobu neznají.

Tabulka 25

S CHASIČEMA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	35	24 %	14	20 %	9	13 %	58	20 %
neznám	99	68 %	52	72 %	49	72 %	200	70 %
používám	10	7 %	5	7 %	4	6 %	19	7 %
neuve deno	2	1 %	1	1 %	6	9 %	9	3 %

4.1.2.3 Disimilační změna $nn, nň > dn, dň$

Disimilační změna $nn > dn$ se podle ČJA objevuje na Náchodsku, Vysokomýtsku a v severní části českomoravského přechodového pásu. Rozšířenější je zdvojená výslovnost nn , která se kromě areálů výskytu $nn > dn$ objevuje také v Podkrkonoší, v Podještědí a na Litomyšlsku,⁵⁸ Bělíč jako jeden z areálů, kde se uplatňuje, uvádí také okruh Dobruška – Chrudim – Hlinsko.⁵⁹

Touto disimilační změnou jsme se zabývali u slov *kamednej* a *padna*. Data získaná pomocí dotazníků jsou téměř shodná, a proto zde uvádíme tabulku pouze k výrazu *kamednej*. Většina dotazovaných podoby *kamednej* a *padna* nezná. O něco vyšší pasivní znalost uváděla stará generace, v níž možnost *znám* zvolila zhruba pětina dotazovaných.

Tabulka 26

KAMEDNEJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	15	10 %	8	11 %	13	20 %	36	13 %
neznám	124	85 %	64	89 %	51	75 %	239	84 %
používám	4	3 %	0	0 %	3	4 %	7	2 %
neuve deno	3	2 %	0	0 %	1	1 %	4	1 %

⁵⁷ Viz Český jazykový atlas 5, s. 408 – 410.

⁵⁸ Viz Český jazykový atlas 5, s. 425 – 426.

⁵⁹ Viz Bělíč, s. 56.

Na nahrávkách jsme tuto disimilační změnu nezaznamenali. U skupiny *nn* je jednou doložena zdvojená výslovnost, a to v promluvě mluvčího M6: *Tak to tam / branná moc revoluční gardi z Horki / hlídali*. U skupiny *dn* se na nahrávkách objevilo zjednodušení výslovnosti *dn > n*, například u mluvčí M1: *Von žáneji ne nepřišel voteuřit*, u mluvčího M3: *Chlapi nemněli žáni d'echo*, M6: *Najednou bila prost'e škola prázna* nebo u mluvčí M8: *Noa najenou se pohnul*. Většinou u nich však skupina *dn* zůstávala zachována, například M3: *To bilo něk jednou*, M4: *Vona tam eš'e žadni topeňi tet' eš'e nemněla*, M6: *A tet' najednou sme vid'eli / náklad'ák / plnej Němcu* nebo M8: *Voňi nemněli žadni / žadni d'e'i*. Skupina *dň* zůstávala zachována vždy, například M3: *Tagže jich hodně poškod'ili*.

4.1.2.4 Disimilace *g (< k) > h*

Disimilace ve způsobu artikulace *g > h* u slov jako *kdo, někdo* probíhá v části jihozápadních a severovýchodních Čech a na severní polovině Moravy.⁶⁰ Jde o jev na Chrudimsku zaniklý, v dotaznících podobu *něhdo* uvedl pouze jeden respondent a na nahrávkách nebyla doložena ani jednou. Zaznamenali jsme však u všech generací ještě poměrně velkou pasivní znalost (zná ji zhruba čtvrtina respondentů).

Tabulka 27

NĚHDO	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	35	24 %	16	22 %	20	29 %	71	25 %
neznám	109	75 %	55	77 %	46	68 %	210	74 %
používám	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
neuve deno	2	1 %	0	0 %	2	3 %	4	1 %

V promluvách mluvčích na nahrávkách byla zachycena výlučně podoba *s g*, podoby *s* disimilací nepoužívá ani jeden z nich, například M1: *Von tam něgdo bidlí*, M2: *Dibi náhodou něgdo gratuloval*, M3: *Dibi je něgdo chit* nebo M4: *A dáte si něgdo něco teplího*. Podoby *s g* byly zaznamenány rovněž i u výrazů *někde, někdy, nikdo, nikde, nikdy, kde*, u kterých je disimilace možná, ale mluvčí ji nepoužili.

4.1.2.5 Depalatalizace po *t, d, n*

Depalatalizace je charakteristická pro oblast severovýchodních Čech.⁶¹ Do dotazníku jsme zahrnuli depalatalizované varianty *čarodejnice* a *pout*.⁶² Podoba

⁶⁰ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 315 – 316.

⁶¹ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 334.

⁶² Depalatalizaci u obou výrazů zmiňuje například Bachmann. Viz Bachmann, s. 53.

čarodejnice má velmi silnou pozici ve všech generacích, používá ji více než polovina dotazovaných ze staré, střední i mladé generace a je pouze minimum respondentů, kteří ji neznají. Podoba *pout* je naopak už zaniklá, zvolili ji pouze tři respondenti ze staré generace, dva ze střední a čtyři z mladé, přičemž čtyři z nich v dubletě s *pout'*. Všichni ostatní respondenti dávají přednost variantě *pout'*. Tabulku zde nepovažujeme za nutné uvádět.

Tabulka 28

ČARODEJNICE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	51	35 %	18	25 %	20	30 %	89	31 %
neznám	3	2 %	0	0 %	9	13 %	12	4 %
používám	87	60 %	52	72 %	37	54 %	176	62 %
neuve deno	5	3 %	2	3 %	2	3 %	9	3 %

Na nahrávkách je depalatalizace doložena pouze v promluvách mluvčí M1 u vlastního jména *Zdeněk*, například ve větě *Tak ji Zdenek přives to křeslo*, ale zaznamenali jsme u ní i podobu bez depalatalizace – *V ned'eli ji dicki dovez Zdeňek*.

4.1.2.6 Zánik *j* na počátku slova před *i*

U výrazu *jiskra* se podoba bez protetického *j* vyskytuje na východní Moravě a ve Slezsku a dubletně s variantou začínající na *j* na jižních, východních a severních okrajích Čech, podoba s protetickým *j* ve zbylé části Čech a na téměř celé střední Moravě. Chrudimsko se nachází na hranici areálů *jiskra* a zdloženého *jiskra/iskra*.⁶³

Okrajová poloha Chrudimě se projevila v tom, že variantu *iskra* používá minimum respondentů, nejvíce ve staré generaci (9 %). Poměrně velká část dotazovaných ji však stále ještě zná.

Tabulka 29

ISKRA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	48	33 %	43	60 %	30	44 %	121	42 %
neznám	94	64 %	26	36 %	30	44 %	150	53 %
používám	3	2 %	3	4 %	6	9 %	12	4 %
neuve deno	1	1 %	0	0 %	2	3 %	3	1 %

Na nahrávkách se slova začínající na *ji-/jí-* objevila bez počátečního *j* jen ojediněle, například v promluvě mluvčí M8: *No a já ničiniho nevim jen to že strejc*

⁶³ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 360, 363 – 364.

v *nocí fstal*, ale zde jde spíše o zánik hlásek v proudu řeči. Většinou bylo počáteční *j* v mluvě všech mluvčích zachováno, například M1: *Jináč nemůžete jit jináč je s vámi zle*, M7: *To je uplňe něco jiniho* nebo M8: *A já nič jiniho si nepamatuju*.

4.1.3 Nepravidelné hláskové změny

Vocad' – odsud

U výrazu *odsud* dochází k několika změnám najednou – na začátku slova se uplatňuje protetické *v*, uprostřed slova vzniká splynutím *ts* hláska *c* a mění se také zakončení tohoto výrazu, v němž, jak zmiňuje Bachmann, stejně jako u dalších slov zakončených na *-tud/-tad'*, *-sud/-sad'*, *-kud/-kad'* alternuje *u* a *a*.⁶⁴

Podoba *vocad'* je u všech generací živá, mladší generace ji používají dokonce častěji než generace stará. Zvolily ji téměř dvě třetiny respondentů ze střední a mladé generace a méně než polovina ze staré generace. Poměrně malé množství respondentů uvedlo, že ji neznají.

Tabulka 30

VOCADĚ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	40	28 %	22	30 %	25	37 %	87	30 %
neznám	5	3 %	4	6 %	11	16 %	20	7 %
používám	94	64 %	46	64 %	30	44 %	170	60 %
neuve deno	7	5 %	0	0 %	2	3 %	9	3 %

Výraz *odsud* a jemu podobné výrazy zakončené na *-ud* jako *odkud*, *dokud*, *pokud*, *odněkud* a *odtamtud* jsme zaznamenali v promluvě několika mluvčích. U slov začínajících na *o* používali všichni mluvčí protetické *v*, ale rozdíly se projevíly v zakončení tohoto typu slov. Mluvčí M1, M3 a M8 užívali výhradně zakončení na *-uť*, například M1: *Diť vodjížd'ela po púl sedmí vocuť*, *A nevim votkuť mňe tam teče*, M3: *A ten se toho nedotk dokuť mu neřekla že si to může vzit* nebo M8: *Tak já sem jezd'ila g babičce do Holeťina vocuť*. Pouze jednou se v promluvě mluvčí M8 objevilo spisovné zakončení na *-ut*: *A / že pokuť se nepřizná tengdo toho partizána / vodnes*. U mluvčích M2 a M6 se uplatňovalo zakončení na *-at'*, například M2: *M. vodněkat' taki přijeli k nám* nebo M6: *Von teda / votamtať zdrhal*.

⁶⁴ Viz Bachmann, s. 23.

Porád – pořád

Dále byla do dotazníku zařazena podoba *porád*, u níž – mj. patrně vlivem příslovce *akorát* – nedošlo k provedení změny $r' > ř$. Vyskytuje se v severovýchodních Čechách, ve velké části středních Čech a v západní části Moravy.⁶⁵ Tato podoba má velmi silnou pozici v mluvě všech generací a je u ní patrný nárůst v užívání směrem od staré generace ke generacím mladším. Ze staré generace ji používá téměř polovina respondentů a v mladších generacích zhruba tři čtvrtiny. Z ostatních ji většina alespoň zná. Vyšší neznalost této varianty jsme však zaznamenali u staré generace. Podobu *porád* preferují příslušníci staré a střední generace z okolí Chrudimě, u respondentů z města se vyskytuje o něco méně. U mladé generace se rozdíl mezi městem a vesnicí vyrovnávají.

Tabulka 31

PORÁD	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	36	25 %	16	22 %	19	28 %	71	25 %
neznám	2	1 %	2	3 %	16	24 %	20	7 %
používám	104	71 %	54	75 %	32	47 %	190	66 %
neuveдено	4	3 %	0	0 %	1	1 %	5	2 %

Výraz *porád* je doložen v promluvách tří mluvčích. Mluvčí M1 a M2 užívali výhradně podobu *porát*, například M1: *Já nevím / že porát komu volá že má porát vibítej kredit* a M2: *Porát rádio tak huhlá*. V promluvách mluvčího M3 se objevovalo nespisovné *porát* i spisovné *pořát*: *Porát mňel strach že mu něgdo ukradne auto i Pořát nevím jak to je*.

Kakavo – kakao

Podoba *kakavo* je prvkem celoseverovýchodočeským,⁶⁶ vložené v zde Bachmann hodnotí jako hiátovou hlásku.⁶⁷ Jde o podobu udržující si ve všech generacích stabilní pozici. Uvedla ji zhruba polovina dotazovaných z mladé a staré generace, ze střední to byly dokonce dvě třetiny. Ve staré a střední generaci příznakové *kakavo* užívají více respondenti z venkovského okolí, u mladé generace

⁶⁵ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 322, 325.

⁶⁶ Viz Josef Jodas, „Jazyk (Charakteristické rysy běžně mluveného jazyka v Chrudimi z hlediska územního, sociálního a vývojového),“ Pavel Kobetický – Tomáš Pavlík – Ivo Šulc a kol., *Chrudim: vlastivědná encyklopedie* (Praha: Milpo media, 2005), s. 57.

⁶⁷ Viz Bachmann, s. 45.

není mezi městem a vesnicí příliš rozdíl. Ostatní dotazovaní ho vesměs znají, pouze několik málo respondentů uvedlo, že ho neznají.

Tabulka 32

KAKAVO	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	55	38 %	21	29 %	26	39 %	102	36 %
neznám	6	4 %	2	3 %	5	7 %	13	4 %
používám	81	55 %	48	67 %	34	50 %	163	57 %
neuvejeno	4	3 %	1	1 %	3	4 %	8	3 %

4.1.4 Kontrakce

Kontrakce do dotazníku zařazena nebyla, ale je hojně doložena na nahrávkách u tvarů minulého času slovesa *dělat* a sloves od něj odvozených (podoby *d'ál, d'ála, ud'ál, ud'ála* apod.) a u adjektiva *nějaký* a adverbia *nějak* (podoby *ňákej, ňáká, ňák, ňáko* apod.).

Varianta *d'ál* vznikla z tvaru *dělal* vypuštěním *l* a stažením zbylého *ea* a je charakteristická pro severovýchodní polovinu Čech s přesahem na Lounsko. Vyskytuje se zde dubletně se spisovným *dělal*.⁶⁸ Mluvčí M1, M2, M3, M4 a M6 používali výhradně staženou podobu *d'ál*, například M1: *Ďála sem cukrovi*, M2: *A to d'áli ti kvádri s toho*, M3: *Voňi tam ud'áli krásnou škodu*, M4: *Se mnou d'ála f práci paňi*, M6: *Ďáli domouňi prohlítka*. Pouze jednou použil mluvčí M3 nestaženou podobu, ale bylo to způsobeno patrně tím, že sděloval, co mu řekl lékař: *Akorát abich se přihlásil dibich prod'elal ňákej / velkou angínu nebo 'akovi ňeco*. V mluvě mluvčí M8 se vyskytla pouze nestažená podoba, například M8: *Ňemci tadi d'elali zle*.

U tvarů adjektiva *nějaký* mluvčí celkově upřednostňovali stažené varianty, například M1: *Musim d'elat ňákou buchtu zas*, M2: *No ňáki peňize / musim si zas vzit*, M3: *A dostali ňáki votškodní*, M5: *Voňi tadi mňeli ňáki topeňi*, M6: *Tam sed'el ňákej ch- / chlap* nebo M8: *To se těžko seženou ňáki srandouňi vjeci*. Nestažené podoby se objevily pouze ojedinele, například v promluvách mluvčích M3: *Mám taj eš'e ňejakej doklat* nebo M6: *Ten dicki dižbilo ňejaki auto*.

Pro adverbium *nějak* jsou na Chrudimsku základní dvě podoby: *ňák* vyskytující se v téměř celých Čechách a *ňáko* charakteristické pro východní část svč.

⁶⁸ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 515, 518.

nářečí a pro českomoravský přechodový pás.⁶⁹ Mluvčí M1 a M3 preferovali podobu ňáko, například v promluvách M1: *Vono se tomu ňáko říká* nebo M3: *No to si tak ňáko ešše něco / pamatuju*. U ostatních převažovala podoba ňák, méně často se objevovalo spisovné nějak – M2: *Ňák to / vzit spátki*, M3: *To bilo ňák jednou i Tadi se celkem ta válka ňejak neprojevila* (obě tyto varianty u M3 ojediněle), M6: *Tam manipulovali ňák / s flintou i To bilo ze šestiho na sedmího tak ňejak*.

⁶⁹ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 550 – 551.

4.2 Tvarosloví

Kapitulu o tvarosloví dělíme podle slovních druhů na substantiva, která dále dělíme na mužský, ženský a střední rod a zvláště vyčleňujeme vybraná vlastní jména; na adjektiva, u nichž si všímáme změn charakteristických pro adjektiva tvrdá a přivlastňovací; na pronomina, přičemž tato kapitola je dále dělena na jevy týkající se zájmen osobních, ukazovacích a přivlastňovacích; na verba, u kterých se věnujeme indikativu přítomnému, infinitivu, příčestí trpnému a nepravidelnému slovesu *být*; a na adverbia, u nichž se z tvaroslovných prvků zabýváme komparativem.

K základním tvaroslovným prvkům rozšířeným v svč. nářečí patří koncovka *-ej* v instrumentálu sg. měkkých feminin, koncovka *-oj* v dativu a lokálu sg. životných maskulin, nominativ – akuzativ u plurálu životných maskulin, zakončení 3. os. pl. *-ou*, *-ej*, *-aj* u sloves a 2. os. sg. slovesa *být* ve tvaru *seš*, popř. ve tvaru osobního morfému *-s*. K méně častým prvkům nebo prvkům omezeným na menší území patří například kolísání mezi tvrdým a měkkým skloňováním (typ *dva metre*), koncovka *-ej* v genitivu, dativu a lokálu tvrdých adjektiv a ukazovacích zájmen a vyrovnávání pádových tvarů zájmena *ten*.⁷⁰

4.2.1 Substantiva

4.2.1.1 Rod mužský

Koncovka *-oj* v dativu a lokálu sg. životných maskulin

Koncovka *-oj* v dativu a lokálu sg. životných maskulin patří k nejvýraznějším svč. znakům. Její vznik souvisí s vývojem bilabiálního *w*, při němž u koncovky *-ovi* došlo ke změně souhlásky *v* a k zániku samohlásky *i*. Chrudim leží poblíž okraje výskytu tohoto jevu.⁷¹ Koncovka *-oj* je na Chrudimsku jevem stále živým u všech generací, u slova *tatínek* používá zakončení *-oj* celkem 44 % dotázaných a u slova *doktor* 47 %, tedy téměř polovina všech respondentů. Frekvence výskytu je poměrně vysoká jak u staré, tak u mladé generace.⁷²

⁷⁰ Viz Bělič, s. 230 – 231.

⁷¹ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 106 – 107. Podle Bělice leží Chrudim přímo na hranici tohoto jevu. Viz Bělič, s. 50 – 51.

⁷² Rovněž Matoušová došla k závěru, že tento jev si ve všech generacích uchovává poměrně silnou pozici. Koncovka *-oj* se však ukázala být na Královédvorskú rozšířenější než na Chrudimsku, vysokou frekvenci zjistila Matoušová především u vlastních jmen a označení rodinných příslušníků. Viz Matoušová, s. 36 – 37. Vyšší frekvence koncovky *-oj* je zde dána patrně tím, že Dvůr Králové leží více v centru tohoto jevu. Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 107.

Tabulka 33

TATÍNKOJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	66	45 %	29	40 %	26	38 %	121	42 %
neznám	7	5 %	12	17 %	17	25 %	36	13 %
používám	69	47 %	31	43 %	25	37 %	125	44 %
neuveдено ⁷³	4	3 %	0	0 %	0	0 %	4	1 %

Tabulka 34

DOKTOROJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	52	35 %	33	46 %	18	26 %	103	36 %
neznám	19	13 %	9	12 %	16	24 %	44	16 %
používám	71	49 %	30	42 %	34	50 %	135	47 %
neuveдено	4	3 %	0	0 %	0	0 %	4	1 %

Vyšší frekvenci tvarů *tatínkoj* a *doktoroj* jsme zaznamenali u respondentů ze staré a střední generace žijících na venkově, což potvrzuje náš předpoklad, že venkovská mluva je méně nivelizovaná než městská.

Tento nářeční prvek byl v dotazníku zařazen také ve cvičení, v němž měli respondenti doplňovat koncovku do vět *Musím to říct učitel___* a *A neřikal nic o našem ředitel___*. Výsledky u těchto dvou položek nepovažujeme u staré a střední generace za reprezentativní, protože dle našeho názoru zde došlo ke zkreslení způsobenému patrně psaností dotazníku. Mluvčí uváděli především spisovné koncovky *-ovi* a *-i*,⁷⁴ zatímco zakončení *-oj* se neobjevovalo téměř vůbec, ačkoli při rozmluvě s některými dotazovanými bylo zjištěno, že ho používají.

V blízkém Hradci Králové a na Vysokomýtsku bylo doloženo, že koncovka *-oj* má v mluvě všech generací stále poměrně silnou pozici. Pro starou generaci v Hradci Králové uvádí Dejmek poměr *-oj* ku *-ovi* 64,4 % : 35,6 %.⁷⁵ V mluvě mladé generace tento příznakový prvek sice poněkud ustoupil, ale stále je poměrně frekventovaný – použilo ho 40,3 % mluvčích.⁷⁶ Rovněž na Vysokomýtsku „morfém *-oj* patří k nejpevnějším nářečním jevům a je stále zcela běžný i v řeči místní inteligence.“⁷⁷

⁷³ Pod výraz „neuveдено“ shrnujeme v kapitole o tvarosloví případy, kdy respondenti danou položku v dotazníku nevyplnili nebo ji vyplnili chybně (tzn. uvedli jiný tvar, než jaký jsme požadovali v zadání).

⁷⁴ Pravděpodobně se zde projevuje také určitý vliv toho, že jde o autority, kterých si obzvláště stará generace více váží.

⁷⁵ Viz Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 61.

⁷⁶ Viz Dejmek, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 30.

⁷⁷ Bachmann, s. 75.

Koncovky *-ovi* a *-oj* jsme zaznamenali také na nahrávkách. V promluvách mluvčí M1 je doložena pouze koncovka *-ovi*, například *A te' dicki sme tam museli ta'ínkovi nakoupit řebiki ňákí; A taki šli pro mouku k mlinářovi*. U mluvčích M2, M6 a M7 se objevilo naopak pouze *-oj*, například M2: *Von má vracet tátoj auto*, M6: *Mi sme k tomu příkazňikoj pak choďili*, M7: *Mi sme sed'eli na klíne takle babičce a d'edoj*.

Vyrovňávání alternující souhlásky slovního základu

U podstatných jmen *hoši*, *kluci* dochází v genitivu, dativu a instrumentálu pl. k vyrovňávání alternující souhlásky slovního základu podle nominativu. Tvary *kluců*, *klucum* ČJA situuje do východních Čech a na širší Roudnicko a Mělnicko. Tvary *hošů*, *hošum* jsou územně poněkud rozšířenější a zabírají větší část severovýchodních Čech než tvary předchozí. Chrudimsko se nachází na okraji tohoto areálu,⁷⁸ podle Bělčice přímo na hranici výskytu tohoto jevu, kterou určuje městy Roudnice – Mělník – Hradec Králové – Chrudim – Chotěboř – Příbrav – Polná.⁷⁹

Do dotazníku byla zařazena substantiva *hoši* a *kluci* v genitivu a dativu. Vyrovňávání bylo respondentům bližší ve tvarech slova *hoši*, které sice používá poměrně málo dotazovaných ze starších generací a z mladé už nikdo, ale zaznamenali jsme ještě poměrně velkou pasivní znalost, a to i u mladé generace. K užívání tvarů *kluců*, *klucum* se přihlásili pouze dva respondenti a téměř 80 % uvedlo, že je neznají. Už Bachmann u nich uvádí, že se užívají zřídka a především na vesnici.⁸⁰

Tabulka 35

HOŠŮ, HOŠUM	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	52	36 %	35	48 %	25	37 %	112	39 %
neznám	91	62 %	33	46 %	30	44 %	154	54 %
používám	0	0 %	4	6 %	12	18 %	16	6 %
neuveđeno	3	2 %	0	0 %	1	1 %	4	1 %

Tabulka 36

KLUCŮ, KLUCUM	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	29	20 %	14	20 %	14	21 %	57	20 %
neznám	113	77 %	57	79 %	52	77 %	222	77 %
používám	0	0 %	1	1 %	1	1 %	2	1 %
neuveđeno	4	3 %	0	0 %	1	1 %	5	2 %

⁷⁸ Viz Český jazykový atlas 4, s. 188, 190 – 191, 226, 229.

⁷⁹ Viz Bělč, s. 164.

⁸⁰ Viz Bachmann, s. 77.

Ačkoli se substantivum *kluk* několikrát vyskytlo na nahrávkách, nebylo to v pádech, ve kterých by mohlo docházet k vyrovnávání. Výjimku tvoří věta v promluvě mluvčí M1: *Kolipak zustalo kluku*, v níž byl však použit tvar bez vyrovnávání.

Nominativ – akuzativ u pl. životných maskulin

Záměna akuzativu za nominativ se uplatňuje v severovýchodních Čechách a v přilehlé části středních Čech a přesahuje až na jihozápadní Moravu.⁸¹ Zjišťovali jsme ji ve dvou větách u slov *kluci* a *vojáci*. Údaje získané pomocí dotazníku byly u obou slov téměř shodné, proto zde uvádíme tabulku pouze ke slovu *kluci*. Jde o jev téměř zaniklý, který ustoupil spisovnému akuzativu. U staré generace se ještě nominativ používá, uvedlo ho 21 % dotázaných, ale z mladších generací ho už neuzívá téměř nikdo.⁸²

Tabulka 37

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
kluky	139	95 %	69	96 %	53	78 %	261	92 %
kluci	3	2 %	3	4 %	14	21 %	20	7 %
kluky/kluci	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveďeno	3	2 %	0	0 %	1	1 %	4	1 %

V promluvách mluvčích na nahrávkách převažoval akuzativ, ale ojediněle jsme zaznamenali i doklady nominativu, například v promluvě mluvčí M1: *Tihlenti K. z Mejtek tam přechovávali parašutisti* nebo mluvčího M3: *Voňi mňeli štiri kuci*. I tyto dva mluvčí však téměř ve všech případech používali akuzativ, např. M1: *Vona hoňi kluki uš votetka* nebo M3: *A pod nima / zas mňeli štiri kluki*.

Instrumentál sg. maskulin vzoru *předseda* zakončený na *-em*

Instrumentál vzoru *předseda* zakončený podle vzoru *pán* na *-em* se vyskytuje na většině území střední Moravy, ve východní a severní části severovýchodních Čech a v několika malých areálech v jiných nářečních oblastech. Chrudim leží na

⁸¹ Viz Bělič, s. 153.

⁸² Matoušová hodnotí nominativ v mluvě starších generací na Královédvorskú jako stabilní, zatímco v mluvě mladé generace stejně jako na Chrudimsku dochází k jeho téměř úplnému vymizení. Viz Matoušová, s. 48. Rovněž Dejmeck v Hradci Králové zaznamenal silný ústup nominativu u mladé generace. Viz Dejmeck, *Mluva nejstarší generace*, s. 61; Dejmeck, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 31.

okraji výskytu tohoto jevu,⁸³ a proto není instrumentál zakončený na *-em* na Chrudimsku příliš frekventovaný. Bachmann stanovuje linii Luže – Loučky, oddělující jihovýchodní část Chrudimska, za kterou tento jev přesahuje do severozápadní části Chrudimska spíše ojediněle, nejčastěji u podoby *tátem*.⁸⁴ Tvar *tátem* používá téměř pětina respondentů ze staré generace, v mladších generacích už je to pouze mizivé množství dotázaných (v mladé 5 %, ve střední 10 %).

Tabulka 38

(S) TÁTEM	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	51	35 %	40	55 %	31	46 %	122	43 %
neznám	84	57 %	25	35 %	21	31 %	130	46 %
používám	7	5 %	7	10 %	13	19 %	27	9 %
neuvejeno	4	3 %	0	0 %	3	4 %	7	2 %

Na nahrávkách se objevilo několik slov, která je možno v instrumentálu sg. skloňovat podle vzoru *pán*, ale mluvčí ve všech případech volili tvar podle vzoru *předseda*, například M1 ve větě *Diš sme bili jako d'eři se strejdou*, M2: *Paghráli karti chvíli taki a / s Vojtou* nebo M7: *Mluvila sem teda eš'e s Pepou jako se starostou*.

Kolísání mezi měkkým a tvrdým skloňováním

Kolísání mezi měkkým a tvrdým skloňováním je obecně charakteristické pro středomoravská a východomoravská nářečí. U slov cizího původu zakončených na *-r*, jako je *litr* nebo *metr*, je však možné i v svč. nářeční skupině.⁸⁵ Do dotazníku jsme zahrnuli dva tvary podle měkkého vzoru *stroj* – genitiv sg. *litre* a nominativ pl. *metre*. U obou dochází k ústupu z užívání. Stará generace je používá mnohem více než obě generace mladší, obzvláště tvar *litre*, který uvedla třetina respondentů staré generace (zatímco tvar *metre* pouze 15 %). U mladé generace se měkké skloňování u těchto slov objevuje pouze ojediněle.

Tabulka 39

ČTVRT LITRE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	61	42 %	44	61 %	28	41 %	133	46 %
neznám	78	54 %	21	29 %	18	27 %	117	41 %
používám	5	3 %	7	10 %	21	31 %	33	12 %
neuvejeno	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %

⁸³ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 147 – 148.

⁸⁴ Viz Bachmann, s. 83 – 84.

⁸⁵ Viz Bělič, s. 146 – 148.

Tabulka 40

DVA METRE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	48	33 %	43	60 %	30	44 %	121	42 %
neznám	95	65 %	27	37 %	27	40 %	149	52 %
používám	1	1 %	2	3 %	10	15 %	13	5 %
neuve deno	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %

V nahrávkách jsme jednou v promluvě mluvčí M1 zaznamenali slovo *metr* skloňované běžně podle vzoru *hrad*: *Voňi bili daleko vot sebe takasi dva metri*.

Kolísání mezi mužským a ženským rodem

Zabývali jsme se kolísáním mezi mužským a ženským rodem u slova *hadr*. Mužský rod (*hadr*) je charakteristický pro jihozápadní a střední Čechy a západní část Moravy, zatímco rod ženský v podobě *hadra* pro většinu Moravy a v podobě *handra* pro severovýchodní Čechy a část Slezska. Izoglosa oddělující areály výrazů *hadr* a *hadra* prochází Chrudimskem.⁸⁶

Na Chrudimsku jednoznačně převládá spisovné *hadr*, které nedubletně uvedlo okolo 90 % respondentů. Ve statisticky nevýznamném množství volili dotázaní podobu *hadra* a ještě méně *handra*, která se objevila pouze dubletně s mužským rodem.

Tabulka 41

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
hadra	3	2 %	2	3 %	4	6 %	9	3 %
hadr	138	94 %	65	91 %	60	88 %	263	92 %
hadra/hadr	3	2 %	3	4 %	2	3 %	8	3 %
handra/hadr	1	1 %	1	1 %	2	3 %	4	1 %
hadra/handra/hadr	1	1 %	1	1 %	0	0 %	2	1 %

4.2.1.2 Rod ženský

Koncovka *-ej* v instrumentálu sg. feminin měkkého zakončení

Instrumentál těchto feminin zakončený na *-ej* vznikl morfologizací hláskové změny *i > ej* a je rozšířen v svč. nářečích. Podle ČJA se Chrudim nachází ještě v areálu koncovky *-ej*, ale poměrně blízko hranice s koncovkou *-i*.⁸⁷

Do dotazníku jsme zařadili substantiva *rýže*, *chvíle*, *ulice* a *lavice* skloňovaná podle vzoru *růže*, u kterých jsme předpokládali zachování koncovky *-ej*.⁸⁸ Konkrétní

⁸⁶ Viz *Český jazykový atlas 1* (Praha: Academia, 1993), s. 322–323.

⁸⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 148–151.

čísla získaná z dotazníků se u jednotlivých slov poněkud liší, ale shodně u všech je vidět tendence k ústupu regionálně příznakové koncovky. Poměrně zachovalá je tato koncovka ve spojení *kuře s rejžej*, především u starších generací. Respondenti ze střední generace ji používají v 35 % a ze staré ve 40 %. V mluvě mladé generace už zřetelně ustupuje, uvedlo ji pouze 15 % dotazovaných.

Tabulka 42

(KUŘE) S REJŽEJ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	74	51 %	32	44 %	21	31 %	127	44 %
neznám	48	33 %	15	21 %	19	28 %	82	29 %
používám	22	15 %	25	35 %	27	40 %	74	26 %
neuveďeno	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %

U substantiv *ulice* a *lavice* jsou získané výsledky podobné, proto zde uvádíme tabulku pouze ke slovu *lavice*. Celkově většina respondentů u obou slov volila zakončení na *-í*, popř. na zkrácené *-i* u slova *lavice*. Tvar zakončený na *-ej* byl velmi málo frekventovaný, celkově ho uvedlo méně než 10 % dotázaných.⁸⁹ Ve větším množství případů ho používá stará generace, a to především respondenti z venkova, podobu *ulicej* zvolilo 10 % a *lavicej* 13 %. U mladších generací tato koncovka už silně ustoupila spisovnému *-í*, popř. zkrácenému *-i*. Podobně je tomu i u substantiva *chvíle*, celkově tvar *chvílej* uvedlo 8 % respondentů. Většina volila spisovné *chvíli*, popř. zkrácené *chvíli*. Ojediněle se vyskytlo také zakončení *-ou* podle vzoru *žena* charakteristické pro českomoravský přechodový pás.⁹⁰

Tabulka 43

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
lavici	140	96 %	61	85 %	39	58 %	240	84 %
lavici	1	1 %	3	4 %	19	28 %	23	8 %
lavicej	5	3 %	7	10 %	9	13 %	21	7 %
neuveďeno	0	0 %	1	1 %	1	1 %	2	1 %

⁸⁸ Podle Dejmků se totiž koncovka *-ej* nejvíce objevuje u substantiv skloňovaných podle tohoto vzoru, zatímco u substantiv typu *píseň* a *kost* spíše minimálně. Viz Dejmků, *Mluva nejstarší generace*, s. 62 – 63.

⁸⁹ Matoušová zaznamenala ve svém výzkumu menší frekvenci výskytu koncovky *-ej* u slova *ryže* než my, ale mnohem větší u slova *lavice* a *krabice*, u nichž ji ve staré generaci uvedlo dokonce přes 50 %. Ačkoli se konkrétní čísla získaná v našem a jejím výzkumu značně liší, u obou je patrná tendence k ústupu tohoto nářečního jevu. Rovněž Dejmků zjistil větší podíl koncovky *-ej* v mluvě staré i mladé generace Hradce Králové – u staré generace uvádí 36,1 % pro vzor *ryže* a 29,4 % pro všechny tři vzory a u mladé dokonce 51,1 % pro všech tři vzory. Viz Matoušová, s. 35; Dejmků, *Mluva nejstarší generace*, s. 62; Dejmků, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 31. Hradec Králové i Dvůr Králové nad Labem se však na rozdíl od Chrudimě nacházejí více v centru areálu koncovky *-ej*. Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 151.

⁹⁰ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 149 – 151.

Na nahrávkách se nám instrumentál feminin měkkého zakončení podařilo zachytit v několika málo případech u dvou mluvčích. Mluvčí M1 užívala zakončení na *-ej*, například *A já sem četla románi podlavicej* a mluvčí M3 zakončení na krátké *-i*: *Tejneckou ulici deš* nebo *Tajdlec jak je / mezi nemocníci a / tadi Chrudímí*.

4.2.1.3 Rod střední

Genitiv vzoru stavení

Podstatná jména náležející ke vzoru *stavení* je možno na části území skloňovat podle adjektivního vzoru *jarní*. Tento typ skloňování se vyskytuje téměř v celých Čechách a v západní části Moravy⁹¹ a podle Bachmanna je častý obzvláště v genitivu sg.⁹² u „slov, jež se s přídavnými jmény formálně zcela shodují, [např.] ... *cukrovi*“.⁹³

Na Chrudimsku je adjektivní skloňování živé u spojení *krabice cukrovího*, které používá celkově přes 40 % respondentů a není příliš rozdílné mezi jednotlivými generacemi. Pouze 10 % dotázaných (ve staré generaci o něco více, v mladších generacích o něco méně) uvedlo, že daný tvar neznají.

Tabulka 44

KRABICE CUKROVÍHO	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	62	42 %	38	53 %	27	40 %	127	44 %
neznám	13	9 %	3	4 %	13	19 %	29	10 %
používám	67	46 %	31	43 %	27	40 %	125	44 %
neuveđeno	4	3 %	0	0 %	1	1 %	5	2 %

Dále jsme do dotazníku zařadili genitiv substantiva *nádobí*. Respondenti ho měli doplňovat do věty *Ve dřezu je spousta _____ (nádobí)*. V tomto případě se genitiv zakončený na *-ího* vyskytl pouze ojedinele (celkově u 4 % dotázaných). Velký rozdíl ve frekvenci tvarů *cukrovího* a *nádobího* si vysvětlujeme shodně s Dejmekem tím, že slovo *cukroví* připomínající adjektivum se chová poněkud jinak než další slova patřící ke vzoru *stavení*, u nichž byly v jeho výzkumu tvary zakončené na *-ího* rovněž mnohem méně frekventované než tvary zakončené na *-í*.⁹⁴

⁹¹ Viz Český jazykový atlas 4, s. 92 – 93.

⁹² Viz Bachmann, s. 92.

⁹³ Bachmann, s. 92.

⁹⁴ Viz Dejmek, *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče*, s. 121.

Tabulka 45

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
nádobí ⁹⁵	141	96 %	68	95 %	63	93 %	272	95 %
nádobího ⁹⁶	4	3 %	3	4 %	4	6 %	11	4 %
neuveдено	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %

Genitiv vzoru *stavení* se v promluvách mluvčích vyskytl pouze jednou. Na otázku explorátora *To ste pekli ešte víc né?* odpověděla mluvčí M1 dotazem *Cukroviho?*

4.2.1.4 Vlastní jména

Kolísání mezi měkkým a tvrdým skloňováním

U vlastních jmen typu *Máňa* dochází v dativu ke kolísání mezi měkkým a tvrdým skloňováním, tedy mezi skloňováním podle vzorů *ruže* a *žena*. ČJA pro tento jev stanovuje linii Mladá Boleslav – Kolín – Benešov – Jihlava – Slavonice. Na západ od ní je rozšířený tvar *Máně* a na východ *Máni*.⁹⁷

Zastaralejší tvar *Máni* je stále velmi frekventovaný u staré generace, uvedlo ho 59 % respondentů. U střední generace ztelně ustoupil a je více používán dubletně s tvarem *Máně*. Mladá generace už ho téměř nepoužívá. Není to podle nás způsobeno pouze tendencí k ústupu příznakových jevů, ale také nižší frekvencí tohoto výrazu v mluvě mladé generace, která preferuje jiné, modernější zdobněliny od jména *Marie*.

Tabulka 46

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Máni	5	3 %	14	19 %	40	59 %	59	20 %
Máně	135	93 %	45	63 %	26	38 %	206	72 %
Máni/Máně	5	3 %	12	17 %	2	3 %	19	7 %
neuveдено	1	1 %	1	1 %	0	0 %	2	1 %

Tvary příjmení

Tvary příjmení do dotazníku začleněny nebyly, ale jsou hojně doloženy na nahrávkách, a proto jim věnujeme krátkou kapitolu. Neuvádíme zde přímo jména, která se na nahrávkách vyskytla, ale pouze typy.

⁹⁵ Zahmuje i zkrácenou podobu *nádobi*.

⁹⁶ Zahmuje i zkrácenou podobu *nádobiho*.

⁹⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 122 – 123.

Při označování osob často dochází ke změně příjmení v přivlastňovací adjektiva a ke krácení poslední samohlásky. Na zkoumaném území jsou rozšířené jmenné tvary příjmení⁹⁸ typu *Honza Nováku* a *Jana Novákova*, které se uplatnily v promluvách mluvčích M1, M3, M6 a M7. Po titulech paní, sestra, doktorka apod. se důsledně používá zakončení na *-ová*,⁹⁹ typ *doktorka/paní Nováková* je doložen v promluvách mluvčích M1, M4, M5 a M8. Zakončení na *-ová* se vyskytlo také v promluvách mluvčího M3, pokud bylo užito příjmení samostatně, bez křestního jména. Ojedinele jsme zaznamenali při skloňování příjmení také tvary složeného adjektivního skloňování, například akuzativ sg. typu *Honzu Novákového* v promluvě mluvčích M1 a M6.

Několikrát jsou na nahrávkách doložena také příjmení adjektivního typu skloňovaná podle vzoru *mladý*, například nominativ typu *Honza Novotnej* s provedenou diftongizací *y > ej* v promluvách mluvčího M6 nebo genitiv typu *Honzy Novotného* s úžením *é > í* v promluvě mluvčího M3. U adjektivních příjmení se rovněž ve velké míře vyskytují zakončení přivlastňovacích jmenných tvarů,¹⁰⁰ například nominativ typu *Jana Novotnova* a dativ typu *Janě Novotnovi* v promluvách mluvčí M1 nebo akuzativ typu *Honzu Novotnoviho* v promluvě mluvčí M4.

Dativ pl. u rodinných jmen zakončený na *-om*

Existuje několik zakončení, která oblastně rozlišují tvar dativu plurálu u rodinných jmen. Chrudimsko leží na rozhraní tří z nich: zakončení *-om* charakteristického pro západ, sever a východ Čech a východní část Moravy, *-um* rozšířeného v jižních Čechách, v západní polovině Moravy a ve Slezsku a *-ovum* vyskytujícího se na rozsáhlém území ve středu Čech. Mezi spisovné tvary dativu jsou řazeny podoby *Novákovým*, *Novákovům* a *Novákům*.¹⁰¹

Podle Bachmanna „charakteristická oblastní koncovka *-om* v 3. p. patří k nejpevnějším nářečním prvkům“¹⁰² na Vysokomýtsku, nicméně na sousedním Chrudimsku je dnes situace jiná. Koncovka *-om* má pevnější postavení u staré generace, obzvláště ve venkovském okolí Chrudimě. Uvedlo ji 28 % respondentů,

⁹⁸ Viz Bachmann, s. 71.

⁹⁹ Viz Bachmann, s. 71 – 72.

¹⁰⁰ Viz Bachmann, s. 71 – 72.

¹⁰¹ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 332, 334 – 335.

¹⁰² Bachmann, s. 73.

zatímco u mladé už silně ustoupila.¹⁰³ Výsadní postavení má v mluvě zakončení *-ům*, které uvedla největší část respondentů ze všech generací, celkově 45 %. Poměrně silné zastoupení této koncovky v mluvě je patrně podporováno tím, že jde o spisovný prvek. V mladé generaci kromě toho narůstá frekvence dativu typu *Novákovým* a především jeho diftongizované varianty *Novákovějm*, které jsou u staré generace poměrně neobvyklé. Stará generace naopak více než mladá užívá dativ typu *Novákovům*.

Tabulka 47

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Novákům ¹⁰⁴	71	49 %	32	45 %	25	37 %	128	45 %
Novákom	14	10 %	12	17 %	19	28 %	45	16 %
Novákům/Novákom	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %
Novákům/Novákovějm	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %
Novákovům ¹⁰⁵	1	1 %	3	4 %	8	12 %	12	4 %
Novákovým	22	15 %	14	19 %	7	10 %	43	15 %
Novákovějm ¹⁰⁶	33	22 %	10	14 %	3	4 %	46	16 %
neuveďeno	3	2 %	1	1 %	5	7 %	9	3 %

Dativ plurálu rodinných jmen jsme zaznamenali na nahrávkách v promluvách tří mluvčích. Mluvčí M1 používala výhradně typ *Novákovum* a mluvčí M3 a M8 typ *Novákom*.

Na nahrávkách jsou také doloženy tvary rodinných jmen v jiných pádech než ve třetím, na který se zaměřoval dotazník. V nominativu všichni mluvčí používali zakončení *-ovi* (typ *Novákovi*), v genitivu téměř všichni volili koncovku *-u* (typ *u Nováku*) kromě mluvčí M5, používající zakončení *-ejch* (typ *u Novákovějch*), a v instrumentálu se objevovalo zakončení *-ejma* (typ *s Novákovějma*). Příjmení adjektivního typu byla skloňována podle vzoru *mladý*, většinou s provedenou diftongizací *y > ej* (typ *Novotný, u Novotnejch, Novotnejm, o Novotnejch, s Novotnejma* u mluvčích M3 a M6).

¹⁰³ V mluvě na Královédvorskú je na rozdíl od Chrudimska zakončení *-om* stále většinové, především u starších generací. Oba regiony se však shodují v tom, že u mladé generace vzrůstá frekvence zakončení *-ým/-ejm* a *-ům/-um*. Viz Matoušová, s. 38. Dvůr Králové nad Labem však na rozdíl od Chrudimě leží přímo v areálu podoby *Novákom*. Viz Český jazykový atlas 4, s. 335.

¹⁰⁴ Zahnuje i zkrácenou podobu *Novákum*.

¹⁰⁵ Zahnuje i zkrácenou podobu *Novákovum*.

¹⁰⁶ Zahnuje i podobu *Novákovějm*.

Kolísání mezi mužským a ženským rodem

Kolísáním mezi mužským a ženským rodem jsme se zabývali už výše u apelativ rodu mužského. Zde se soustředíme pouze na vlastní jméno *Olomouc*. Podle ČJA se u něj rod mužský vyskytuje na východ od linie Litovel – Boskovice – Moravský Krumlov a rod ženský na západ od ní.¹⁰⁷ Bělič upozorňuje, že rod mužský přesahuje až do východní části svč. nářečí.¹⁰⁸

Zajímalo nás, zda a v jaké míře přesahuje mužský rod na Chrudimsko. 80 % respondentů v instrumentálu sg. upřednostňuje koncovku ženského rodu *-í*, popř. zkrácené *-i*. V mladé generaci se ve větší míře uplatňuje koncovka mužského rodu *-em*, ale téměř se nevyskytla svč. koncovka *-ej* pro instrumentál sg. měkkých feminin. Obě starší generace méně řadí *Olomouc* k mužskému rodu, ale zato více používají koncovku rodu ženského *-ej*.

Tabulka 48

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Olo mouchí	120	82 %	60	83 %	49	72 %	229	80 %
Olo mouchi	0	0 %	3	4 %	6	9 %	9	3 %
Olo mouchem	25	17 %	2	3 %	4	6 %	31	11 %
Olo moucej	0	0 %	7	10 %	5	8 %	12	4 %
Olo mouchí/Olo moucej	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %
neuveđeno	0	0 %	0	0 %	3	4 %	3	1 %

Genitiv specifických ze měpisných jmen ženského rodu

V této kapitole se zabýváme genitivem zeměpisných jmen ženského rodu *Chrudim* a *Čáslav*, který může být zakončen dnes už zastaralou koncovkou *-ě* nebo běžnější koncovkou *-i*. U vlastních jmen typu *Chrudim* se genitiv zakončený na *-ě* vyskytuje „ve středu Čech na území s vyšší koncentrací tohoto typu pojmenování.“¹⁰⁹

Jodas zjistil, že u mladé generace „tradiční tvar z *Chrudimě* patří stále k živým, i když menšinovým jevům,¹¹⁰ což se v naší práci potvrdilo. V rámci všech tří zkoumaných generací je však patrný ústup tohoto tradičního tvaru. Ze staré generace by ho samostatně nebo dubletně užila více než polovina respondentů, zatímco z

¹⁰⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 68.

¹⁰⁸ Viz Bělič, s. 142.

¹⁰⁹ *Český jazykový atlas 4*, s. 105.

¹¹⁰ Josef Jodas, „Z Chrudimě, v Zábřeze, v Bojkovicích,“ *Prostor v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007), s. 86.

mladé generace necelých 30 % procent. Jodas upozorňuje také na to, že tento tvar „je užíván převážně starousedlíky a patří k výrazným identifikačním znakům mluvčích z hlediska jejich původu, jeho soustavnější užívání je proto omezeno na Chrudim a její okolí.“¹¹¹

Tabulka 49

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Chrudimi	100	69 %	43	60 %	30	45 %	173	61 %
Chrudimě	40	27 %	29	40 %	34	50 %	103	36 %
Chrudimi/Chrudimě	3	2 %	0	0 %	3	4 %	6	2 %
neuveдено	3	2 %	0	0 %	1	1 %	4	1 %

Frekvence tvaru zakončeného na -ě byla u všech generací vyšší u respondentů z venkovského okolí, u staré a střední generace dokonce výrazně vyšší než u respondentů z Chrudimě.

V nahrávkách se genitiv vlastního jména *Chrudim* vyskytl pouze dvakrát a v obou případech šlo o archaičtější variantu *Chrudimě*. Použil ji mluvčí M6 ve větě *A pak vezli nákou paňi na porodňici / druhej den / do Chrud'imně* a mluvčí M8 ve větě *No to / to jeli hasiči s Pardubic s Chrud'imně*.

U vlastního jména *Čáslav* starší koncovka -ě vyskytující se v svč. nářečí a na severním okraji středních Čech¹¹² už na Chrudimsku zanikla. Z mladé generace ji neuvedl nikdo a ve staré generaci ji zvolili pouze tři respondenti. Může zde však také působit větší vzdálenost Chrudimě od tohoto města.

Tabulka 50

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Čáslavi	146	100 %	69	96 %	63	93 %	278	97 %
Čáslavě	0	0 %	2	3 %	3	4 %	5	2 %
Čáslavu	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
neuveдено	0	0 %	0	0 %	2	3 %	2	1 %

Další vybraná zeměpisná jména

U dalších zeměpisných jmen nás zajímal lokál sg. typu v *Nymburku/Nymburce* a dativ pl. u jmen typu *Pardubice*. Pro lokál sg. apelativ mužského rodu je typické, že může být zakončen koncovkou -e nebo -u, přičemž

¹¹¹ Jodas, „Z Chrudimě, v Zábřeze, v Bojkovicách,“ s. 87.

¹¹² Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 103, 105.

výskyt koncovky *-e* vzrůstá směrem k východu.¹¹³ U vlastních jmen typu *Nymburk* starší zakončení na *-e* podle Jodase „užívají výlučně nebo převážně jen místní obyvatelé, starousedlíci, zatímco ‚nemístní‘ většinou nebo výlučně [užívají] forem s *-u*.“¹¹⁴ Jak jsme zjistili, zakončení na *-e* je u tohoto vlastního jména živé také u staré generace na Chrudimsku, uvedlo ho více než 60 % respondentů. V mladších generacích toto zakončení ustupuje ve prospěch koncovky *-u*. U střední generace počet respondentů, kteří by zvolili tvar *v Nymburce*, v porovnání se starou generací poněkud klesl, ale stále ještě ho uvedla polovina dotázaných. Mladá generace však už preferuje tvar *v Nymburku*, který do dotazníku doplnilo přes 80 % respondentů.

Tabulka 51

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Nymburku	119	82 %	33	46 %	25	37 %	177	62 %
Nymburce	24	16 %	36	50 %	41	61 %	101	35 %
Nymburku/Nymburce	2	1 %	2	3 %	1	1 %	5	2 %
neuveďeno	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %

Tento typ byl zaznamenán na nahrávce č. 2 u vlastních jmen *Pohled* a *Škrovád*, která označují obec a část obce na Chrudimsku. V obou případech byla mluvčími užita koncovka *-e*. V prvním případě užila zakončení *-e* mluvčí M1 ve větě: *Bil zd'etma v Pohled'e*, v druhém případě mluvčí M2 ve větě: *Ve Škrovád'e bili lomi pískofcoví*.

V dativu plurálu u názvů typu *Pardubice* se vyskytuje zakončení *-ím* charakteristické pro středomoravské nářečí a *-um* rozšířené v téměř celých Čechách (kromě západní části) a v části Slezska.¹¹⁵ Dvojí zakončení je dáno tím, že vlastní zeměpisná jména tohoto typu se původně skloňovala podle mužského vzoru *oráč* (koncovka *-úm*), zatímco dnes se skloňují podle ženského vzoru *ulice* (koncovka *-ím*).¹¹⁶ Starší zakončení je ještě poměrně rozšířené u staré a střední generace, v obou generacích ho uvedlo okolo 30 % respondentů. Mladí dávají přednost tvaru *k Pardubicím* (v 83 %) a objevuje se také odvozená podoba *Pardubky*, která je v dativu zakončena na *-ám*.

¹¹³ Viz Bělič, s. 153 – 154.

¹¹⁴ Jodas, „Z Chrudimě, v Zábřeze, v Bojkovicích,“ s. 87.

¹¹⁵ Viz Český jazykový atlas 4, s. 246 – 247.

¹¹⁶ Viz Jodas, „Z Chrudimě, v Zábřeze, v Bojkovicích,“ s. 87.

Tabulka 52

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Pardubicím ¹¹⁷	120	83 %	42	59 %	38	56 %	200	70 %
Pardubicům ¹¹⁸	3	2 %	21	29 %	21	31 %	45	16 %
Pardubicím/Pardubicům ¹¹⁹	2	1 %	1	1 %	0	0 %	3	1 %
Pardubkám	16	11 %	1	1 %	0	0 %	17	6 %
Pardubicím/Pardubkám	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %
neuveveno	2	1 %	7	10 %	9	13 %	18	6 %

Vlastní jméno *Pardubice* nebylo na nahrávkách zachyceno, ale zaznamenali jsme jiná jména tohoto typu – *Lhotice*, *Teplice*, *Podlažice* a *Miřetice*. Mluvčí M1 a M6 používali důsledně zkrácenou koncovku *-um*, například M1: *A šli sme do toho / ke Lhořicum do kopečka* nebo M6: *Na to právě navázalo na tu střelbu k Podlažicum poč voňi tam vid'eli / jít skupinu asi vosmi lid'í řech partizánu co se tam / přesouvali něgde k Miřet'icum*. Mluvčí M3 použil jednou koncovku *-úm* ve větě: *Jela támle do Teplíc k Teplícům* a podruhé *-ím* ve větě: *Jako učitelku mateřski školi jí dali umístěnku aš támle / k Teplícím na sever*.

4.2.2 Adjektiva

4.2.2.1 Adjektiva tvrdá

Koncovka *-ej* v genitivu, dativu a lokálu sg. tvrdých adjektiv

Zakončení na *-ej* v genitivu, dativu a lokálu vzniklé vyrovnáváním podle původního dativu je charakteristické pro východní část svč. nářečí, kam Bělič řadí také Chrudimsko.¹²⁰ ČJA pro koncovku *-ej* stanovuje ve východních Čechách poněkud menší areál, do nějž z Chrudimska spadá pouze jeho jihovýchodní část. Zakončení *-ej* se zde často vyskytuje dubletně s tvarem na *-í*. Kromě této oblasti se tvar na *-ej* používá i v několika menších areálech v jiných částech našeho státu.¹²¹

Do dotazníku bylo zařazeno adjektivum *hodná*, ke kterému měli respondenti ve větě utvořit dativ. Koncovku *-ej* zvolilo minimum z nich, ve staré generaci 6 % a ve střední 8 %. Většina respondentů uvedla tvar *hodné*, popř. zúženou podobu *hodný*. Velká frekvence tvaru zakončeného na *-é* byla podle nás ovlivněna psaností

¹¹⁷ Zahrnuje i zkrácenou podobu *Pardubicim*.

¹¹⁸ Zahrnuje i zkrácenou podobu *Pardubicum*.

¹¹⁹ Zahrnuje i zkrácenou podobu *Pardubicum*.

¹²⁰ Viz Bělič, s. 170.

¹²¹ Viz Český jazykový atlas 4, s. 306–307.

dotazníku, protože ze zkušenosti víme, že v běžné mluvě se uplatňuje úžení, a na nahrávkách nebyla nezúžená podoba zachycena ani jednou (větu mluvčí M1: *To miloučké ptáče vesele si zapjeje* pomijíme, protože byla součástí recitované básně). Rovněž Dejmek zaznamenal minimální výskyt nezúženého tvaru. Naopak u staré i mladé generace v Hradci Králové jednoznačně převládal zúžený tvar *tý dobrý*. Podoba *tej dobrej* se objevovala spíše ojediněle a nebyla příliš frekventovaná ani u staré generace.¹²²

Tabulka 53

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
hodný ¹²³	90	62 %	31	43 %	27	40 %	148	52 %
hodné ¹²⁴	55	37 %	34	48 %	35	51 %	124	44 %
hodnej ¹²⁵	0	0 %	6	8 %	4	6 %	10	3 %
hodný/hodné	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveďeno	0	0 %	1	1 %	2	3 %	3	1 %

V promluhách mluvčích na nahrávkách se objevovala takřka výhradně koncovka *-í/-i*, například M3: *No nejlepší se mňeli ti f ti / červení škole*, M6: *A šel sem s / červenovi pobožnosti* nebo M8: *Visokánskej černej křiš postavenej na ti levi straňe*. Koncovku *-ej* jsme zaznamenali pouze v promluvě mluvčí M4 u vlastního jména: *Se mnou d'ála f práci paňi z Dubovej*. Bachmann upozorňuje, že u vlastních jmen a adverbiálních výrazů je tento jev častější.¹²⁶

4.2.2.2 Adjektiva přivlastňovací

Sklonování přivlastňovacích adjektiv

ČJA jmenné tvary ve skloňování přivlastňovacích adjektiv situuje do severovýchodní poloviny svč. nářečí.¹²⁷ Podle Bachmanna rovněž „v zkoumaném nářečí představují základní formy tvary jmenné, postupně ovšem zatlačované složenými příponami adjektivními ... V mužském a středním rodě se zřetelně šíří složené adjektivní tvary ... avšak v skloňování jmen rodu ženského se projevuje jistá

¹²² Viz Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 64 – 65; Dejmek, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 33 – 34. Podle ČJA leží Hradec Králové už mimo areál koncovky *-ej*. Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 307.

¹²³ Zahnuje i zkrácenou podobu *hodny*.

¹²⁴ Zahnuje i zkrácenou podobu *hodne*.

¹²⁵ Zahnuje i zdloženou podobu *hodnej*.

¹²⁶ Viz Bachmann, s. 92.

¹²⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 317 – 321.

rezistence.¹²⁸ V této práci jsme se soustředili na rod mužský a střední. Zajímalo nás, do jaké míry jsou v nich jmenné tvary zachovány.

Rod mužský byl do dotazníku zařazen dvakrát, a to formou doplňování akuzativu do věty *Už jsi viděl _____ (táta-přivlast.) nový klobouk* a genitivu do věty *Nedívej se na úkoly do Milan _____ sešitu*. V prvním případě nám šlo o zakončení *-ů* charakteristické pro východní polovinu Čech, severní část středomoravských a severozápadní část východomoravských nářečí,¹²⁹ které se však vyskytlo pouze u jednoho respondenta. Většina volila zakončení *-ův* (celkem 91 %), menší část respondentů přivlastňovací genitiv *táty*.¹³⁰ Ve druhém případě jsme zjišťovali frekvenci výskytu jmenných a složených tvarů. Jmenný tvar *Milanova* výrazně převažoval, celkem ho uvedlo 82 % respondentů. Ve staré generaci se také více objevovaly složené tvary *Milanového* a *Milanového*, do dotazníku je doplnilo 27 % respondentů. Jednou se vyskytl genitivní tvar *Milana* a jednou ustrnulý jmenný tvar *Milanovo*,¹³¹ pravděpodobně převzatý od respondentova otce, který pocházel z jihozápadočeské nářeční oblasti.

Tabulka 54

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
tátův ¹³²	136	93 %	68	94 %	56	83 %	260	91 %
tátů	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %
táty ¹³³	6	4 %	4	6 %	10	15 %	20	7 %
neuveďeno	4	3 %	0	0 %	1	1 %	5	2 %

Tabulka 55

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
Milanova	127	86 %	58	81 %	49	72 %	234	82 %
Milanového	14	10 %	11	15 %	14	21 %	39	14 %
Milanova/Milanového	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
Milanového	1	1 %	0	0 %	4	6 %	5	2 %
Milanovo	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
Milana	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveďeno	2	1 %	2	3 %	1	1 %	5	2 %

¹²⁸ Bachmann, s. 94 – 95.

¹²⁹ Viz Bělič, s. 171.

¹³⁰ Matoušová zaznamenala v přivlastňování ve všech případech začleněných do dotazníku vyšší frekvenci výskytu posesivního genitivu, k čemuž patrně přispělo to, že umožnila respondentům doplňovat tvary před i za jméno. V prepozici byl genitiv méně častý, což potvrzuje i náš výzkum, ale v mnohem větší míře se uplatnil v postpozici, kterou jsme do našeho výzkumu nezahmuli. Viz Matoušová, s. 49 – 51.

¹³¹ K výskytu viz Bělič, s. 172 – 173.

¹³² Zahnuje i podoby *tátuv*, *taťův*, *taťkův*, *taťůldův* a *tatinkův*.

¹³³ Zahnuje i podoby *taťky* a *otce*.

Rod střední byl v dotazníku reprezentován větou *Smála se _____ (maminka-přivlast.) kolu*. Frekvence jmenných tvarů je zde v mluvě všech generací stále velmi vysoká, celkově tvary *maminčinu*, *maminčině* a *mamčinovu* (vzniklý pravděpodobně kontaminací s tvarem mužského rodu *otcovu*) preferuje 69 % respondentů. Složené tvary se vyskytují méně, ale v mladé generaci získávají o něco silnější pozici než v generacích starších. Celkově je uvedlo 22 % dotazovaných. Ojediněle jsme zaznamenali také přivlastňovací genitiv *maminky*.

Tabulka 56

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
<i>ma minčinu</i> ¹³⁴	52	35 %	35	49 %	25	37 %	112	39 %
<i>ma minčině</i> ¹³⁵	41	28 %	23	32 %	19	28 %	83	29 %
<i>ma minčinýmu</i> ¹³⁶	38	26 %	11	15 %	11	16 %	60	21 %
<i>ma minčinu/ma minčinýmu</i>	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
<i>ma minčinému</i>	1	1 %	0	0 %	2	3 %	3	1 %
<i>ma minky</i> ¹³⁷	8	5 %	0	0 %	1	1 %	9	3 %
<i>ma mčinovu</i> ¹³⁸	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %
neuveдено	4	3 %	3	4 %	9	14 %	16	6 %

Celkově si jmenné tvary udržují poměrně silnou pozici a pronikání složených tvarů do mluvy mládeže není příliš výrazné. Ve větší míře ho zaznamenala Bachmannová na Železnobrodsku, obzvláště v nepřímých pádech.¹³⁹

Přivlastňování je na nahrávkách doloženo především u vlastních jmen, například v promluvě mluvčího M3: *Ten Hoškuf rot / jako takovej přestože bil s tolika d'eti tak / zaňik* nebo mluvčí M8: *Že / zastřelili toho četníka / z Vrbatova Kostelce*. Jednou jsme také zaznamenali genitiv v prepozici u mluvčí M1 ve větě: *Diť je to sousetki ňáká doručenka*.

Tendence k užívání jmenných tvarů přídavných jmen přivlastňovacích je v svč. nářečí tak silná, že v jeho východní části dokonce dochází ke změně přídavných jmen druhově přivlastňovacích typu *kravský* na jmenný tvar typu *krávin*. Tento tvar byl se vyskytuje na jihovýchodním Chrudimsku,¹⁴⁰ takže v dotaznicích jsme ho zaznamenali spíše ojediněle, nejvíce u staré generace (9 %). Většina respondentů uvedla, že spojení *krávin roh* neznají.

¹³⁴ Zahrnuje i tvary *ma mčinu*, *máminu*, *maminu*.

¹³⁵ Zahrnuje i tvar *mámině*, *ma mčině*, *matčině*.

¹³⁶ Zahrnuje i tvar *maminčinýmu*, *mamčinýmu*, *máminýmu*.

¹³⁷ Zahrnuje i tvary *ma mky*, *matky*.

¹³⁸ Zahrnuje i tvar *mamkovu*.

¹³⁹ Viz Bachmannová, s. 189.

¹⁴⁰ Viz Český jazykový atlas 4, s. 328 – 329.

Tabulka 57

KRÁVIN ROH	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	53	37 %	21	29 %	21	31 %	95	33 %
neznám	85	58 %	50	70 %	41	60 %	176	62 %
používám	5	3 %	1	1 %	6	9 %	12	4 %
neuvejeno	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %

4.2.3 Pronomina

4.2.3.1 Zájmena osobní

Dativ zájmena *já* v ne důrazovém postavení

Podoba třetího pádu tohoto zájmena dělí Čechy na západní část, kde je rozšířen tvar *mi*, a na menší východní část, kde se naopak uplatňuje tvar *mně*. Ve východní části svč. nářečí se vyskytuje také zjednodušená výslovnost *ňe*, která přesahuje až na Moravu. Chrudimsko leží v tomto areálu.¹⁴¹

Dativ zájmena *já* v nedůrazovém postavení jsme do dotazníku zařadili třikrát – respondenti ho měli doplňovat do následujících vět: *Nelži _____ (já), Bolí mě hlava, dojde _____ (já) do l _____ pro ibuprofen* a *Dej _____ (já) už pokoj*. Údaje získané u jednotlivých vět si byly podobné, proto zde uvádíme tabulku údajů týkajících se pouze jedné věty, a to konkrétně druhé. Celkově je tvar *mi* v mluvě rozšířenější a mladá generace se k němu přiklání více, ale tvar *mně* si stále udržuje poměrně silnou pozici, především ve venkovském okolí. Tvar *mně* uvedlo 50 % dotázaných ze střední a staré generace a 30 % z mladé. Rozdíl jsme zaznamenali u věty *Dej mi/mně už pokoj*, v níž se u mladších generací výrazněji prosadil tvar *mi*, který zvolilo 79 % respondentů z mladé generace a 61 % ze střední.

Ústup tradičního tvaru *mně* u mladé generace zaregistrovali také Matoušová na Královédvorskú, Bachmannová na Železnobrodsku (u nejmladších dotazovaných z mladé generace) a Dejmek v Hradci Králové.¹⁴²

Tabulka 58

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
mi	99	68 %	35	49 %	30	44 %	164	57 %
mně	44	30 %	36	50 %	34	50 %	114	40 %
mi/mně	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %
neuvejeno	1	1 %	1	1 %	4	6 %	6	2 %

¹⁴¹ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 340–341.

¹⁴² Viz Matoušová, s. 53–54; Bachmannová, s. 190; Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 63–64 a *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 33, s. 57.

V nahrávkách byl dativ zájmena *já* velmi frekventovaný. Mluvčí používali výhradně tvar *mně*, podoba *mi* nebyla zachycena ani jednou. Dokladem jsou například promluvy mluvčích M1: *Je mně smutno*, M2: *Sežrala mu tři čokoládi co mně chtěl dát k svátku*, M3: *To mně bilo míň*, M6: *Taki mně zustalo*, M7: *Tak mně de hlava kolem* a M8: *To mně bilo dvanáct rokú*. Několikrát jsme zaznamenali také východočeskou podobu *ně*, především u mluvčí M1: *Podej ně / dej ně / ten hrníček s cukrem* a méně u mluvčích M3: *Diť / kolipakně je a kolipakně bilo tenkrát* nebo M6: *Tak tadleta vjec ně jako utkvjela vot d'ectvi f pamněti*. Někdy je však těžké posoudit, zda jde o regionalismus nebo o pouhou nedbalou výslovnost, zvláště u mluvčího M3.

4.2.3.2 Zájmena ukazovací

Koncovka *-ej* v genitivu, dativu a lokálu sg. zájme na *ta*

„V 2., 3., 6. pádě jednotného čísla tvrdého skloňování ženského rodu se rozvržení koncovek zhruba shoduje se situací u přídavných jmen,¹⁴³ to znamená, že „ve východní okrajové části severovýchodních Čech, zejména kolem Nového Města nad Metují, Dobrušky, Kostelce nad Orlicí, Vysokého Mýta, Chrudimi, Hlinska a Poličky, k východu po bývalou zemskou hranici, a dále na Moravě v úseku kolem Nového Města na Moravě a Bystřice nad Pernštejnem ... převládá nebo je výlučně *-ej*.“¹⁴⁴

Dnes však tento jev v mluvě na Chrudimsku už téměř zanikl, celkově koncovku *-ej* uvedla 4 % dotázaných, což je nepatrně více než u tvaru adjektiva *hodnej* (viz kapitola Přídavná jména tvrdá). Na poněkud vyšší výskyt zakončení *-ej* u zájmen v porovnání s adjektivy poukazuje rovněž Dejmek.¹⁴⁵ Přesto je však frekvence výskytu tohoto tvaru velmi nízká a většina respondentů do dotazníku doplnila podobu *té*, popřípadě její zúženou variantu *tý*. Velký počet odpovědí s nezúženou variantou je podle nás pravděpodobně ovlivněn psaností dotazníku, v autentických promluvách zachycených na nahrávkách se tato podoba nevyskytla ani jednou. Celkově by *té* a *tý* použilo 95 % respondentů.

¹⁴³ Bělič, s. 179.

¹⁴⁴ Bělič, s. 170.

¹⁴⁵ Viz Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 65.

Tabulka 59

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
tý ¹⁴⁶	90	61 %	31	43 %	25	37 %	146	52 %
té	54	37 %	34	48 %	35	51 %	123	43 %
tej ¹⁴⁷	0	0 %	6	8 %	6	9 %	12	4 %
tý/té	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveđeno	1	1 %	1	1 %	2	3 %	4	1 %

Mluvčí používali zakončení *-ej* u zájmena *ta* minimálně, vyskytlo se především v genitivu, například M1: *Pudeme sezbírat třištvrťe tej popelnice jablek* a M2: *To je vot ti Jani M. vod nás tej T. céra*, ale i v lokálu – M3: *Já nevim co co d'áli za / za funkci f tej armáde*. Většinou však mluvčí používali koncovku *-i*, a to i ti, u kterých se ojedinele objevila koncovka *-ej*, například M1: *Na ti louce* či M3: *F ti / studentski / légii*. Výhradně *-i* jsme zaznamenali u mluvčího M6 například ve větě *Les po ti korbje* nebo u mluvčí M8 ve větě *Takle se šoupli aš k ti lokomotivje*.

Vyrovňávání pádových tvarů zájme na *ten*

K vyrovňávání tvarů zájmena *ten* podle pádů s *t-* (*ten, toho*) dochází v téměř celé severní polovině Čech, kde se vyskytuje dubletně s tvary nevyrovnanými, a v severní části středomoravského nářečí.¹⁴⁸ Zjistili jsme, že jde o jev zanikající, tvary *tech, tem* používá pouze 13 % všech dotazovaných a přes 40 % respondentů uvedlo, že je neznají. Mezi mladou a starou generací zde není příliš rozdíl.

Tabulka 60

BEZ TECH, K TEM	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	63	43 %	35	49 %	24	36 %	122	42 %
neznám	66	45 %	27	37 %	32	47 %	125	44 %
používám	16	11 %	10	14 %	11	16 %	37	13 %
neuveđeno	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %

V promluvách mluvčích na nahrávkách se takřka výhradně uplatnily nevyrovnané tvary zájmena *ten* – M1: *Rozhodne je to po tech práškách*, M2: *Jak sme přijeli f tech vosum večír*, M3: *Asi šest / tech vojáku ruskejch tam mezi tema Němcema*, M6: *A s tech kanónu prosťe pálili do tech lesu* a M8: *A ti d'eři mu takle pot tema nohama / museli podlíst*. Vyrovňávání pádových tvarů je doloženo pouze

¹⁴⁶ Zahnuje i zkrácenou podobu *ty*.

¹⁴⁷ Zahnuje i zdloženou podobu *těj*.

¹⁴⁸ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 386 – 387. Na rozdíl od ČJA stanovuje Bělič poněkud menší areál, v němž je Chrudim na okraji výskytu tohoto jevu. Viz Bělič, s. 179.

jednou u mluvčí M1, která jinak používala tvary nevyrovnané: *Mi sme mňeli v tech Číhadlech na ti louce zbráchou postavenej takovej jako bunkr.*

4.2.3.3 Zájmena přivlastňovací

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj*

V severovýchodních Čechách se v nepřímých pádech častěji objevují stažené tvary přivlastňovacích zájmen,¹⁴⁹ nestažené tvary dominují na východ od linie Olomouc – Prostějov – Slavkov u Brna – Hustopeče.¹⁵⁰ Oba typy si podle Bachmanna konkurují v nominativu a akuzativu sg. neuter a pl. všech rodů a v jednotném čísle feminin.¹⁵¹

Do dotazníku jsme zařadili zájmeno *můj*, které respondenti doplňovali do věty *S m _____ (můj) maminkou se užije hodně legrace.* Stažený tvar *mou* je v tomto případě stále živý, mezi mladou a starou generací není velký rozdíl. Celkově ho uvedla zhruba třetina respondentů. Nestažené tvary *mojí* a zkrácené *moji* jsou však užívány v daleko větší míře, do dotazníku je doplnily celkově dvě třetiny dotazovaných.

Tabulka 61

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
mojí	90	62 %	41	57 %	33	49 %	164	57 %
moji	8	5 %	7	10 %	8	12 %	23	8 %
mou	46	32 %	24	33 %	26	38 %	96	34 %
mojí/mou	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %

Dále jsme se zabývali akuzativem zájmena *tvůj* ve větě *Včera jsem viděl _____ (tvůj) bratra* a lokálem toho zájmena ve větě *Zmínil se o _____ (tvůj) knize.* V prvním případě jednoznačně převládaly stažené tvary *tvýho* a *tvého*, které uvedlo celkově 97 % respondentů. Nestažené tvary *tvojeho* a *tvojiho* se vyskytly pouze ojediněle. Ve větší míře jsme nestažený tvar zaznamenali u druhé věty, do dotazníku ho doplnila téměř třetina všech respondentů a je patrný nárůst frekvence jeho výskytu u mladé generace. Ale i zde dala většina respondentů, především obě starší

¹⁴⁹ Viz Jodas, „Jazyk“, s. 57.

¹⁵⁰ Viz Bělič, s. 181.

¹⁵¹ Viz Bachmann, s. 96.

generace, přednost staženým tvarům, které uvedly celkem téměř dvě třetiny dotazovaných.

Tabulka 62

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
tvýho	95	65 %	39	54 %	21	31 %	155	54 %
tvého ¹⁵²	49	33 %	30	42 %	40	59 %	119	42 %
tvého/tvýho	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %
tvojeho	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %
tvojiho	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %
tvojho	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %
neuveďeno	0	0 %	2	3 %	3	4 %	5	2 %

Tabulka 63

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
tvý	24	16 %	18	25 %	10	15 %	52	18 %
tvé ¹⁵³	54	37 %	37	52 %	36	53 %	127	45 %
tvoji ¹⁵⁴	62	42 %	13	18 %	14	20 %	89	31 %
tvoji/tvé	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
tvej ¹⁵⁵	1	1 %	1	1 %	4	6 %	6	2 %
neuveďeno	4	3 %	3	4 %	4	6 %	11	4 %

Na nahrávkách byla několikrát zachycena přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj*. V nominativu všech rodů vládly nestažené tvary, například M3: *Moje máti mňela / názdva*, M3: *Tagže sem nešel kopat do Německa zákopi jako moji kamarádi* nebo M8: *To je teda moje nejhorší spomínka*.¹⁵⁶ V akuzativu ženského rodu a množného čísla se u mluvčí M1 uplatnily rovněž nestažené tvary: *Žila pro svoje / céri; tvoje brambori*, zatímco u mluvčího M3 tvary stažené: *Že tam už může brát to / svi d'eti*. V akuzativu rodu mužského životného však tento mluvčí používal tvary stažené: *Āekam poslat toho sviho / nadřizeního*. V ostatních pádech se ve velké míře objevovaly tvary stažené, například M1: *Vona na svim mobilu nemňela / kredit* nebo M3: *Voňi se báli řech svejch / šéfu*, ale zaznamenali jsme i tvary nestažené – M3: *Tak taji tetce / moji jedni / támle / co bidlela*.

¹⁵² Zahnuje i zkrácenou podobu *tveho*.

¹⁵³ Zahnuje i zkrácenou podobu *tve*.

¹⁵⁴ Zahnuje i zkrácenou podobu *tvoji*.

¹⁵⁵ Zahnuje i zdloženou podobu *tvěj*.

¹⁵⁶ Matoušová vyslovuje domněnku, že stažené tvary v nom. sg. feminin mají už v povědomí uživatelů příznak knižnosti, a ti proto většinou volí raději tvary nestažené. Viz Matoušová, s. 52.

4.2.4 Verba

4.2.4.1 Indikativ přítomného času

Dublety v 3. os. sg. indikativu přítomného času vzorů *dělá, maže*

ČJA ilustruje tento jev na slovese *kulhat*, u kterého je tvar *kulže* podle vzoru *maže* rozšířen v úseku východních Čech s centrem na Vysokomýtsku a v přilehlé části Moravy. Na zbytku území, kromě malého areálu podoby *kulže* na Hranicku, se používá tvar *kulhá* podle vzoru *dělá*. Chrudim se nachází v areálu tvaru *kulže*, poblíž hranice s *kulhá*.¹⁵⁷

Do dotazníku byla zařazena 3. os. sg. indikativu přítomného času sloves *kulhat* a *kdákat*. U obou většina dotazovaných upřednostňuje tvar podle vzoru *dělá*, u *kulhá* to je ve starších generacích téměř 60 % a v mladé téměř 90 %, u *kdáká* ve staré 80 % a v mladších přes 90 %. U slovesa *kulhat* je však také poměrně rozšířen tvar podle vzoru *maže*, který doplnilo celkem 22 % respondentů. Je však patrný ústup tohoto tvaru ve prospěch tvaru *kulhá*, ve staré generaci podobu *kulže* uvedla třetina dotazovaných, zatímco v mladé pouze 10 %. U slovesa *kdákat* je varianta *kdáče* ještě méně frekventovaná, ve staré generaci ji zvolilo 16 % dotázaných, v mladé už téměř nikdo.

Tabulka 64

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
kulhá	125	86 %	40	56 %	38	56 %	203	71 %
kulže	14	10 %	27	37 %	22	32 %	63	22 %
kulhá/kulže	2	1 %	1	1 %	0	0 %	3	1 %
neuveďeno	5	3 %	4	6 %	8	12 %	17	6 %

Tabulka 65

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
kdáká	135	93 %	69	96 %	54	80 %	258	90 %
kdáče	6	4 %	2	3 %	11	16 %	19	7 %
kdáká/kdáče	0	0 %	1	1 %	2	3 %	3	1 %
neuveďeno	5	3 %	0	0 %	1	1 %	6	2 %

Tvarů přítomného času bylo na nahrávkách zaznamenáno velmi málo a k typu *kulhá/kulže* se z nich řadí pouze 3. os. sg. slovesa *huhlat*, která byla v promluvě mluvčí M2 realizována ve tvaru *huhlá* podle *dělá*: *Říkám esi rozhlas porádhuhlá*.

¹⁵⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 432 – 433.

3. os. pl. indikativu přítomnosti

U slovesných tvarů jsou „nejvýraznější rozdíly mezi nářečími v tvarech 3. os. množného čísla.“¹⁵⁸ U sloves 4. třídy se Čechy územně diferencují na základě tří zakončení. Pro svč. nářečí je příznačné zakončení *-ej*, pro jzč. nářečí a českomoravský přechodový pás *-í* a pro střední Čechy s přesahem do přilehlých oblastí *-ejí*.¹⁵⁹ U sloves 5. třídy je situace obdobná, v svč. nářečí zakončení *-aj*, v západních Čechách a části českomoravského přechodového pásu *-ají* a ve středních, jižních a jihovýchodních Čechách *-ají*.¹⁶⁰

Do dotazníku byla zařazena třetí osoba množného čísla sloves *chtít*, *říkat* a *nevědět*. U prvních dvou převládaly tvary zakončené na *-ej/-ejí* a *-aj/-ají*, které uvedla většina respondentů. Vysoký výskyt spisovných podob *chtějí* a *říkají*, netypických pro svč. nářečí, si vysvětlujeme možným vlivem spisovné češtiny a vlivem psanosti dotazníku. V nahrávkách tvary na *-ejí/-ají* doloženy nejsou a naopak zde dominují tvary na *-ej/-aj*.¹⁶¹ Ojedinele se v dotaznících objevily tvary charakteristické pro sousední oblasti – moravské *chcou* zasahující podle ČJA až na Chrudimsko¹⁶² a středočeské *chtějí*, *mají*. Tvary slovesa *chtít* byly do dotazníku začleněny ještě jednou, ale vzhledem k tomu, že jsme získali podobné výsledky, jako jsou ty uvedené v Tabulce 66, tabulku zde neuvádíme. Rozdíl byl pouze v poněkud nižší frekvenci spisovného *chtějí* a vyšší frekvenci tvarů *chcou* a *chtějí*, které však ani v tomto případě nedosahovaly pěti procent.

Tabulka 66

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
chtěj	81	56 %	28	39 %	17	25 %	126	44 %
chtějí	57	39 %	41	57 %	44	65 %	142	50 %
chtěj/chtějí	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
chtějí	2	1 %	1	1 %	2	3 %	5	2 %
chcou	2	1 %	0	0 %	1	1 %	3	1 %
chtějí/chcou	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
neuveďeno	3	2 %	1	1 %	4	6 %	8	3 %

¹⁵⁸ Bělič, s. 189.

¹⁵⁹ Viz Český jazykový atlas 4, s. 448 – 449.

¹⁶⁰ Viz Český jazykový atlas 4, s. 454, 457.

¹⁶¹ Rovněž v mluvě na Královédvorskú jsou tvary zakončené na *-ej/-aj* dominantní. Viz Matoušová, s. 41 – 43.

¹⁶² Viz Český jazykový atlas 4, s. 459 – 460.

Tabulka 67

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
říkaj ¹⁶³	72	49 %	27	38 %	18	27 %	117	41 %
říkají ¹⁶⁴	53	36 %	38	53 %	40	59 %	131	45 %
říkaji	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %
neuveďeno	20	14 %	7	9 %	9	13 %	36	13 %

Pro sloveso *vědět* jsou v Čechách základními tvary 3. os. pl. *věděj* rozšířené na Náchodsku a ve městech, *ví* v jzč. nářečí při hranicích státu a v českomoravském přechodovém pásu a *vědí* na zbývajícím území.¹⁶⁵ Nejvíce respondenti, obzvláště ti ze staré generace, volili podobu *nevědí*. U mladé generace se také více než u generací starších prosadily tvary *nevěděj* a *neví*. Středočeské *nevěději* bylo v odpovědích zaznamenáno pouze v jednom případě.

Tabulka 68

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
nevědí ¹⁶⁶	63	43 %	45	62 %	56	83 %	164	58 %
nevěděj	46	31 %	16	22 %	7	10 %	69	24 %
neví	32	22 %	9	13 %	2	3 %	43	15 %
nevěději	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
nevědí/neví	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
nevědí/nevěděj	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveďeno	2	1 %	2	3 %	3	4 %	7	3 %

Třetí osoba pl. indikativu přítomnosti je hojně doložena na nahrávkách. Většina mluvčích užívá zakončení na *-ej*, *-aj*. Z dokladů na *-ej* bychom uvedli například promluvy mluvčích M2: *A choděj spolu do třídi*, M3: *Voňi tam jezďěj autem*, M4: *A vid'eli jak to / jak Ležáki hořej*, M6: *Že uš prost'e se blížej ku Praze*, M7: *Lid'i neumňěj zdravit a neumňěj nič*, M8: *Tak že celou Horku / postřilej*. Doklady na *-aj* – M2: *Dávaj ti*, M3: *Ti pješki neud'elaj aňi krok pomalu*, M4: *Diť se vo todle taki aňi nezajímaj*, M7: *Maj toho málo?*, M8: *Uš je bilo vid'et jak teda lítaj jak nalítavaj teda na ten vlak*. Pouze mluvčí M1 a M5 preferovali středočeské zakončení *-eji*, *-aji*, například M1: *At' si slavjeji každej svi*, *Tak tam maji chatu* a M5: *Maji voňi ňáki topeňi?*

¹⁶³ Zahnuje i zkrácenou podobu *říkaj* a slovo *plácaj*.

¹⁶⁴ Zahnuje i zkrácenou podobu *říkají*.

¹⁶⁵ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 456, 458.

¹⁶⁶ Zahnuje i podoby *nevědí* a *nevědi*.

4.2.4.2 Infinitiv

Infinitivy typu *chtít, chtět*

Infinitiv typu *chtít* se vyskytuje v jihozápadních a středních Čechách a porůznu také v severovýchodních Čechách. Zkrácené *chtit* je rozšířené v části svč. nářečí s přesahem až k Praze. *Chtět* se používá ve východních Čechách, v severní části českomoravských a středomoravských nářečí a v nářečí východomoravském.¹⁶⁷

Ve staré generaci na Chrudimsku má tvar *chtět* poměrně silnou pozici, používá ho více než třetina dotazovaných. Na tomto vysokém čísle se podílejí především respondenti ze staré venkovské generace, kteří tvar *chtět* upřednostňují před *chtít*. V mladé generaci *chtět* ustupuje spisovnému *chtít*, které se vyskytuje buď samostatně, nebo méně často dubletně s *chtět*.

Tabulka 69

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
chtít	101	69 %	44	61 %	30	44 %	175	62 %
chtit ¹⁶⁸	-	-	1	1 %	5	7 %	6	2 %
chtět	21	15 %	13	18 %	26	39 %	60	21 %
chtít/chtět	22	15 %	14	20 %	5	7 %	41	14 %
neuveđeno	2	1 %	0	0 %	2	3 %	4	1 %

Infinitiv *mět* je rozšířen na Moravě a ve Slezsku a zasahuje do východních Čech, kde tvoří dubletu k svč. a částečně středočeskému zkrácenému *mit*. V areálu *mit* se také často používá spisovné *mít*.¹⁶⁹

Menší územní rozšíření tvaru *mět* v Čechách se projevilo i ve výsledcích našeho dotazníku. Zatímco podoba *chtět* je na Chrudimsku poměrně rozšířená, podobu *mět* uvedlo pouze malé množství respondentů (celkově 3 % nedubletně a 9 % dubletně s *mít*). Většina dotázaných užívá podobu *mít*.

Tabulka 70

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
mít	127	88 %	60	83 %	54	80 %	241	85 %
mit	-	-	0	0 %	3	4 %	3	1 %
mět	5	3 %	2	3 %	2	3 %	9	3 %
mít/mět	12	8 %	10	14 %	4	6 %	26	9 %
neuveđeno	2	1 %	0	0 %	5	7 %	7	2 %

¹⁶⁷ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 510–511.

¹⁶⁸ V dotazníku pro mladou generaci jsme se zabývali pouze rozlišením mezi *chtít* a *chtět*, *mít* a *mět* (viz Habalová, s. 68), dotazník pro starou a střední generaci byl rozšířen o zkrácené varianty *chtit*, *mit*.

¹⁶⁹ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 508–510.

V nahrávkách jsme třikrát zaznamenali infinitiv *mit*, pokaždé ve zkrácené podobě *mit* – M1: *Čekám ažbude mit Vojta votpolední*, M3: *No ale diš / to nechce mit / s kobercem* a M7: *Budou mit teda elektronicki učebnice*.

4.2.4.3 Příčestí trpné

Do dotazníku jsme začlenili typ *(je) uvařeno*. Ve východní části našeho státu a v severozápadní polovině svč. nářečí je rozšířeno složené skloňování *(je) uvařené*. V severovýchodní části svč. nářečí a na západní Moravě se používá jmenný tvar *(je) uvařino*. Izogosa oddělující tyto dva areály prochází Chrudimskem. Do běžné mluvy měst také proniká spisovný jmenný tvar *(je) uvařeno*.¹⁷⁰

V dotaznících respondenti upřednostňovali jmenné tvary *uvařeno* a *uvařino*, celkově se samostatně vyskytly v 79 % a dubletně ve 12 %. U staré generace si oba tyto tvary konkurují, u mladších generací je patrný posun směrem k spisovnému tvaru *uvařeno*.¹⁷¹ Složený tvar *uvařené* respondenti uváděli minimálně a většinou v dubletě se jmenným tvarem.

Tabulka 71

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
(je) uvařino	30	21 %	26	36 %	30	45 %	86	30 %
uvařeno	76	52 %	34	48 %	29	43 %	139	49 %
uvařené ¹⁷²	9	6 %	1	1 %	3	4 %	13	5 %
uvařino/uvařeno	22	15 %	9	13 %	3	4 %	34	12 %
uvařino/uvařené	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
uvařeno/uvařené	4	3 %	0	0 %	2	3 %	6	2 %
všechny možnosti	5	3 %	1	1 %	0	0 %	6	2 %
neuveďeno	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %

Tvary zakončené na *-ino* jsme zaznamenali ve třech případech, a to u mluvčí M1: *A je uvařino*, M2: *Táta nechává furt voteuřino* a u mluvčího M3: *Ta tam mňela furt vopsazino tam*.

Dále jsme do dotazníku zařadili typ *je (v)odjetá/(v)odjela*. ČJA pro něj stanovuje hranici reprezentovanou linií Náchod – Hradec Králové – Ledec nad Sázavou – Jihlava – Slavonice. Na východ od ní je rozšířený adjektivní tvar a na

¹⁷⁰ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 586 – 587.

¹⁷¹ V mluvě staré generace Hradce Králové tvary na *-ino* převládají, mladá generace se více přiklání k tvarům na *-eno*. Viz Dejmek, *Mluva nejstarší generace*, s. 67; Dejmek, *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace*, s. 37. Hradec Králové však leží přímo v centru areálu varianty *uvařino*. Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 587.

¹⁷² Zahnuje i zúženou podobu *uvařený*.

západ slovesný. Chrudimsko se nachází v areálu podoby *je (v)odjetá*, poblíž hranice se slovesným tvarem.¹⁷³

Analytický tvar *je (v)odjetá* je velmi frekventovaný a stále živý, ačkoli u mladé generace už nepatrně ustupuje. Celkově uvedla více než polovina dotazovaných, že ho v běžné mluvě používá, a nezná ho pouze malé množství respondentů.

Tabulka 72

JE (V)ODJETÁ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	56	38 %	25	35 %	21	31 %	102	36 %
neznám	14	10 %	2	3 %	7	10 %	23	8 %
používám	70	48 %	45	62 %	39	58 %	154	54 %
neuvědomeno	6	4 %	0	0 %	1	1 %	7	2 %

4.2.4.4 Nepravidelné sloveso *být*

U slovesa *být* se zaměříme na druhou osobu singuláru a zmíníme záporný tvar pro třetí osobu singuláru. Druhá osoba sg. pomocného slovesa *být* tvořící součást složeného minulého času byla zaznamenána pouze na nahrávkách, a to u mluvčích M1 až M3, kteří si s autorkou práce tykali. V dotaznících jsme se tímto tvarem nezabývali. V severovýchodních Čechách a na větší části Moravy je pro 2. os. sg. rozšířený osobní morfém *-s*, který se v této oblasti může přidávat nejen ke slovesu (k tvaru přičestí), ale i k dalším slovním druhům.¹⁷⁴

Tvar pomocného slovesa *být* ve formě morfému *-s* je několikrát doložen na nahrávkách. V mluvě mluvčích starších generací je tato forma výhradní, jinou jsme nezaznamenali. Vyskytla se například v promluvě mluvčí M1: *Přikrilas to?, Akoráts to trefila* a mluvčího M3: *Šlazdo krámu koupit, Tos taki nahrávala?.* U zvrtných sloves se osobní morfém *-s* připojuje k zvrtnému zájmenu *se, si*, například M1: *Kapku mlíka sis tam kápla?, To ses bála* nebo M2: *Sis potrénovala.*

Pokud má sloveso *být* ve větě funkci plnovýznamového nebo sponového sloveso, používá se ve středních a severovýchodních Čechách a na většině střední Moravy pro 2. osobu sg. tvar *seš* (utvořený analogicky podle pravidelných sloves) a na zbytku území podoba *si*.¹⁷⁵ Na nahrávkách je jednou doloženo sponové sloveso *být* ve tvaru *seš* v promluvě mluvčí M1: *Ti seš šikulka.*

¹⁷³ Viz *Český jazykový atlas 4*, s. 582 – 583.

¹⁷⁴ Viz Bělič, s. 198.

¹⁷⁵ Viz Bělič, s. 200.

Do dotazníku byl začleněn záporný tvar slovesa *být* ve 3. os. indikativu přítomnosti v podobě *nejni*, ale protože velké množství respondentů tuto položku při vyplňování vynechalo, nebudeme se mu zde věnovat. Pouze zmíníme doklady, které jsme získali díky nahrávkám. Mluvěcí M1 používala téměř výhradně podobu *nejni*, například *Ňigde ňic nejňi* nebo *Koukám že ňáko i střecha je vlchká nejňi*? Pouze jednou se v jejích promluvách vyskytla jiná podoba, a to *neňi*: *Neňi stvrdej?* Tuto variantu jsme zaznamenali také v promluvách mluvčího M3: *Aňi neňi povinosťi d'elat*.

4.2.5 Adverbia

4.2.5.1 Komparativ adverbí

Základním tvarem pro severovýchodní, střední a jižní Čechy je *teplejc*. Na okrajích svč. nářečí se vyskytuje podoba *teplej* a v západních Čechách a přilehlé části středních Čech je rozšířeno *teplejš*. Do městské mluvy také proniká ze spisovného jazyka podoba *tepleji*.¹⁷⁶

Podle údajů získaných dotazníky je nejrozšířenější podobou *tepleji* (uvedla ji zhruba polovina respondentů, v mladé generaci o něco méně), ale podle našeho mínění zde byli respondenti ovlivněni psaností dotazníku a volili spisovný tvar mnohem častěji než v běžné mluvě.¹⁷⁷ Velmi rozšířený je tvar *teplejc* (obzvláště u mladé generace), který doplnilo celkem 44 % dotazovaných a který byl na rozdíl od předchozího tvaru doložen i na nahrávkách. Ojedinele se vyskytly podoby *teplej*, *teplejš* a spojení slov *větší teplo*.

Tabulka 73

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
tepleji	60	41 %	43	60 %	43	64 %	146	51 %
teplejc	80	55 %	25	35 %	18	27 %	123	44 %
tepleji/teplejc	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
větší teplo	0	0 %	1	1 %	3	4 %	4	1 %
teplej	0	0 %	2	3 %	1	1 %	3	1 %
teplejš	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %
neuveďeno	2	1 %	1	1 %	3	4 %	6	2 %

¹⁷⁶ Viz *Český jazykový atlas 2* (Praha: Academia, 1997), s. 379 – 380.

¹⁷⁷ Například Matoušová zaznamenala spisovný tvar v komparativu příslovčí v mnohem menší míře než my, např. tvar *pomaleji* uvedlo 35 % respondentů ze staré generace, 14 % ze střední a 11 % z mladé. Zároveň je zde stejně jako v našem výzkumu vidět ústup spisovné varianty. Viz Matoušová, s. 54 – 55.

Komparativ adverbii se vyskytl na nahrávkách pouze v promluvách mluvčí M1, která používala zakončení *-ejc*, například *Diš bilo chladnějc*. Jednou se v nahrávkách objevil také komparativ adverbia vyjádřený komparativem adjektiva – tento jev zaznamenal také Bachmann, který píše, že „místo *líp* klade se nezřídka adjektivum *lepši*.“¹⁷⁸ Adjektivum místo adverbia použil ve své promluvě mluvčí M3: *Tam se to lepši vihřeje*.

¹⁷⁸ Bachmann, s. 96.

4.3 Skladba

V oddílu věnovaném skladbě se soustředíme na několik vybraných jevů. Syntaktické jevy byly v dotazníku zastoupeny pouze jednou položkou, a to vazbou *není vám hanba*, protože dotazník pro jejich zjišťování není příliš vhodný. Některé další jevy jsme zaznamenali na nahrávkách. Jde především o srovnání typu *je starý jako já* a *větší/víc než*, přirovnání, genitiv záporový a partitivní a o užití předložky *na* ve významu *do* a *ve*.

4.3.1 Vazba *není vám hanba*?

Respondenti měli v dotazníku volit mezi spisovnou vazbou s dativem *není vám hanba* a nářeční podobou s akuzativem *není vás hanba*. Chrudimsko leží v oblasti výskytu akuzativu, kterou ČJA vymezuje jako většinu Moravy, Slezsko a východní část jzč., středočeských a svč. nářečí s přesahem do Podještědí.¹⁷⁹

Ve staré generaci je akuzativ ještě poměrně rozšířený, především u respondentů z venkovského okolí. Celkově (dubletně a nedubletně) ho používá téměř třetina dotazovaných ze staré generace. Ve střední generaci frekvence výskytu klesá a v mladé generaci už by tuto vazbu volila jenom malá část respondentů.

Tabulka 74

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
vás	8	6 %	11	15 %	19	28 %	38	13 %
vám	132	90 %	54	75 %	44	65 %	230	80 %
vás/vám	6	4 %	7	10 %	3	4 %	16	6 %
neuveдено	0	0 %	0	0 %	2	3 %	2	1 %

4.3.2 Srovnání a přirovnání

V této kapitole se zabýváme srovnáním vyjadřujícím shodu nebo rozdílnost a přirovnáváním. Podle ČJA je při srovnání vyjadřujícím shodu typu *je starý jako já* možno použít konstrukci *s + instrumentál*, která je charakteristická pro Čechy, nebo podobu *je starý jak já* rozšířenou na většině Moravy a ve Slezsku, popřípadě vazbu

¹⁷⁹ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 488.

s *jako*, která se uplatňuje především v Čechách a v západní části Moravy.¹⁸⁰ Srovnávání tohoto typu jsme zaznamenali pouze v promluvě mluvčí M1, v níž se realizovalo vazbou *s + instrumentál*: *S našim d'edou bil starej*.

Při srovnání vyjadřujícím rozdílnost se používá na většině území (většinou dubletně) výraz *než*, na Moravě a místy i v Čechách *jak* a v severovýchodních Čechách *nežli*.¹⁸¹ Tento typ srovnávání se vyskytl v promluvách mluvčích M2 a M3, v nichž oba použili srovnávací výraz *než*, například M2: *A vona je vo hlavu vječi než Mareček* nebo M3: *Tagže sem mňel cvičení delší než celou vojnu*.

V přirovnávání někoho k někomu nebo k něčemu „bývá vedle *jako* rovněž *jak*.“¹⁸² ČJA přirovnání řadí ke srovnání ve smyslu shody a pro územní rozšíření srovnávacích obrátů *jak* a *jako* platí totéž co u spojení *je starý jako já* s tím, že u frazeologických spojení typu *má ruce jako led* je výraz *jak* rozšířen na celém území státu.¹⁸³ Na nahrávkách jsou doloženy obě možnosti, *jak* se vyskytuje například v promluvách mluvčích M1: *Tak řvali jak tuři*, M2: *Von je na Vojtu jak jatej*, M6: *Noa pak se ti Rakušáci / ff v noci / doslova vipařili jak Angličaňi* a M8: *Já se teť klepu uplňe jak to. Jak i jako* jsme zaznamenali u mluvčího M3 ve větách *Tagže sem bil jak utečenec nebo / propuštěnec z vjezení* a *Sem dopat jako Péta*.

4.3.3 Genitiv záporový a partitivní

Genitiv záporový se používal ve staré češtině místo akuzativu a nominativu. Dnes se uplatňuje ještě na východní Moravě a ve Slezsku a směrem na západ jeho četnost klesá. Vzhledem k tomu, že se často užívá u jmen látkových a abstrakt, došlo k jeho sblížení s genitivem partitivním. Nejčastější je genitiv po slovese *nebýt*, který je rozšířen především na Moravě a ve Slezsku a zasahuje i do severních a východních částí Čech. Genitiv partitivní se vyskytuje téměř na celé Moravě a ve větší části svč. nářečí.¹⁸⁴ O zastaralých genitivních vazbách se zmiňuje také Bělič a Bachmann.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 496.

¹⁸¹ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 498 – 499.

¹⁸² Bachmann, s. 116.

¹⁸³ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 494, 496 – 498.

¹⁸⁴ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 500 – 502.

¹⁸⁵ Viz Bělič, s. 206; Bachmann, s. 115.

Vazba s genitivem místo dnes běžnějšího akuzativu byla zaznamenána v promluvách dvou mluvčích. Mluvčí M1 použila genitiv partitivní ve větě *Ešte si tam milenko kápní cukru nebo vo- mlíka* a mluvčí M6 užil genitiv záporový po slovese *nebýt* ve větě *Papíru nebilo / po válcea / nebo ve válce*.

4.3.4 Předložka *na* ve významu *do, ve*

V nahrávkách se mnohokrát objevila předložku *na* ve významu *do* a *ve* pojící se s akuzativem a lokálem. Tato předložka se podle Bachmanna používá často při určování místa především u toponym.¹⁸⁶ Vyskytla se u mluvčí M4 ve větě *Mněla příbuzni / na těch Ležákach voňi bidleli na Mířeřicich* a mluvčí M8 ji užívala takřka výhradně, například *Chod'ila sem na Fčelákof do školi*. Mluvčí M3 a M8 se dokonce opravili ve prospěch této předložky, když jednou použili předložku *ve* – M3: *Pak sme bili / akoráv dobję gdi se d'ála přísaha ve / na Kostelci* a M8: *Tak přijeli do školi f tom / na tom Fčelákovje / přijeli esesáci*. Mluvčí M3 užíval obojí, *na* i *do/ve*, například ve větě *Diš si spomenu co sem ud'ál na Františkách dříf* nebo *Tak tadi jako f Chrudimi sme vo tom jako / besprostředně nevjed'eli*. Ostatní mluvčí dávali přednost předložkám *do* a *ve*, například M1 u vlastního jména *Pohled* a M2 u *Škrovád* (obojí viz výše Tvarosloví, podkapitola Další vybraná zeměpisná jména).

¹⁸⁶ Bachmann, s. 115.

4.4 Slovní zásoba

Kapitola zabývající se slovní zásobou je členěna podle slovních druhů na podstatná jména, slovesa a příslovce a zvláště vyčleňujeme vyjadřování časových údajů. V jednotlivých podkapitolách jsou výrazy řazeny abecedně. Při výběru konkrétních položek dotazníku jsme vycházeli především z *Českého jazykového atlasu 1, 2, 3 a 5*, ze slovníčku v *Nářečí na Vysokomýtsku* a z vlastního úzu.

Zabýváme se zde slovní zásobou charakteristickou pro severovýchodočeskou oblast a zvláště pro Chrudimsko a všímáme si také přesahů z jiných oblastí, především z Moravy. Snažíme se postihnout vývoj ve frekvenci užívání konkrétních výrazů. Obecně lze říci, že regionálně příznaková slova ustupují slovům užívaným na širším území, popřípadě slovům spisovným. Některé nářeční výrazy tedy už vycházejí z aktivního užití všech generací nebo už téměř či úplně zanikly. Jiná slova se ve větší míře uplatňují u generace staré, zatímco mladá už je aktivně neužívá, ačkoli často se stále ještě nacházejí v jejím pasivním úzu. Existují také výrazy, které si zachovávají silnou pozici v mluvě všech generací, i když u mladé generace je často frekvence jejich výskytu poněkud nižší.

4.4.1 Substantiva

Beruška – slunéčko sedmitečné

Nářeční pojmenování tohoto brouka jsou na území našeho státu velmi rozmanitá. Ve východních Čechách se vyskytují výrazy *beruška*, *berunka* a *baruška* a ve středních a západních Čechách *sluníčko* a *slunéčko*. Na Chrudimsku je nejrozšířenějším výrazem pro slunéčko sedmitečné *beruška* a do jižní části zkoumané oblasti zasahuje areál slova *berunka*.¹⁸⁷

Označení *beruška* v mluvě všech generací jednoznačně dominuje,¹⁸⁸ celkem (dubletně i nedubletně) ho uvedlo téměř 90 % respondentů. Ojedinele se objevily i různé další varianty slova *beruška* jako *berda*, *beruna*, *berunka*, *baruška* a respondenti uváděli také další pojmenování, například *sluníčko/slunéčko*, *sluníčko/slunéčko sedmitečné* či *breberka*. Několik respondentů tento úkol

¹⁸⁷ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 133 – 134.

¹⁸⁸ Ke stejnému zjištění došla také Matoušová ve výzkumu mluvy obyvatel Dvora Králové a okolí, tam výraz *beruška* uvedlo dokonce přes 90 % respondentů. Viz Matoušová, s. 70.

v dotazníku vynechalo. Vzhledem k tomu, že se vyskytlo velké množství různých pojmenování, tabulka zde neuvádíme, protože by byla značně nepřehledná.

Beseda ve spojení *chodit na besedu* – posezení s rozhovorem

Chrudimsko leží na hranici areálu spojení *chodit na táč*, který se ve východních Čechách rozprostírá mezi Kolínem, Vysokým Mýtem, Ledčí nad Sázavou a Jihlavou, s areálem *chodit na besedu* charakteristickým pro většinu Moravy s přesahem do sousedních oblastí v Čechách.¹⁸⁹

Spojení *chodit na besedu* bylo zaznamenáno u dvou mluvčích, a to u mluvčí M1, například ve větách *Noasi chtěla jít na besedu* a *Ale ti nejsou abi chodili / na nákou besedu* a u mluvčího M6: *Mi sme k tomu příkazňikoj pak chodili na besedu*. U mluvčí M1 se vyskytlo také spojení *jít na pohovor: Dicki šla k M. na pohovor*.

Bubáky – plody lopuchu

Pojmenování pro plody lopuchu jsou v nářečích velmi rozmanitá, což je dáno patrně tím, že ve spisovném jazyce pro ně neexistuje žádný termín. Většinou jsou tyto názvy expresivní a mají metaforický původ.¹⁹⁰ V severovýchodočeské nářeční oblasti se pro plody lopuchu vyskytuje hned několik označení – ve střední a východní části je to *babí hněv*, na východním okraji vzniklo univerbizací toho názvu slovo *babáky* a pro Chrudimsko je charakteristický výraz *bubáky*.¹⁹¹

Slovo *bubáky* je stále velmi frekventované u všech generací, ačkoli u mladé generace jeho výskyt, který je zhruba třetinový, v porovnání s generacemi staršími, v nichž toto slovo používá více než polovina respondentů, klesl. U mladé generace je vidět „ústup z jazykového užívání, který patrně souvisí se zanikající potřebou plody lopuchu pojmenovávat.“¹⁹²

Tabulka 75

BUBÁKY	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	35	24 %	14	19 %	20	30 %	69	24 %
neznám	59	41 %	13	18 %	9	14 %	81	28 %
používám ¹⁹³	47	32 %	45	63 %	36	53 %	128	45 %
neuveđeno	5	3 %	0	0 %	2	3 %	7	3 %

¹⁸⁹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 417 – 419.

¹⁹⁰ Viz Stanislava Kloferová, „Nářeční pojmenování plodů lopuchu v češtině,“ *Naše řeč* 73, 1990, s. 235.

¹⁹¹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 281, 284.

¹⁹² Kloferová, s. 237.

¹⁹³ U staré a střední generace se pokaždé v jednom případě objevila i podoba *babáky*.

Ced'ák – silný déšť

Silný déšť se na téměř celém území státu označuje slovem *liják*, které se v Čechách vyskytuje dubletně s dalšími výrazy. V různých částech Čech, především v jižních a východních, se užívá slovo *lijavec*, na většině území Čech s přesahem na sousední část Moravy *slejvák* a ve východních Čechách s přesahem do středních Čech *ced'ák*.¹⁹⁴

Na Chrudimsku se v různé míře užívají všechna čtyři pojmenování, často dubletně či tripletně. Nezařazujeme zde tabulku, protože by vzhledem k velkému množství možností byla velmi nepřehledná. Celkově v mluvě převládají územně nejrozšířenější výrazy *liják* a *slejvák*, které volila většina respondentů. Východočeský regionalismus *ced'ák* se samostatně vyskytoval minimálně, spíše dubletně s předchozími. Nejméně frekventovaný byl výraz *lijavec*, který respondenti téměř neuváděli.

Cendolín – jitrocel

Podle ČJA je výraz *cendolín* označující léčivou bylinu jitrocel charakteristický pro severní oblast Chrudimska a Vysokomýtsko,¹⁹⁵ ale podle výsledků našeho výzkumu se už v aktivním užívání na Chrudimsku nevyskytuje a většina respondentů (okolo 90 %) ho ani nezná. Již Bachmann hodnotil tento výraz ve svém slovníčku jako zastarávající, až zastaralý.¹⁹⁶ Podle našeho mínění ustoupil obecně rozšířenému spisovnému slovu *jitrocel*.

Tabulka 76

CENDOLÍN	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	11	8 %	1	1 %	8	12 %	20	7 %
neznám	132	90 %	71	99 %	57	84 %	260	91 %
používám	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuveđeno	2	1 %	0	0 %	3	4 %	5	2 %

Dudák – dudlík

Dudák je severovýchodočeským výrazem pro spisovné *dudlík* rozšířené po celých Čechách a na střední Moravě.¹⁹⁷ Jde o slovo velmi frekventované, které je stále živé v úzu všech generací. Většina respondentů staré a střední generace uvedla,

¹⁹⁴ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 356–357.

¹⁹⁵ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 242–243.

¹⁹⁶ Viz Bachmann, s. 141.

¹⁹⁷ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 105–106.

že slovo *dudák* používá, a v aktivním užívání ho má i více než polovina respondentů z generace mladé. Tuto vysokou frekvenci lze pravděpodobně vysvětlit tím, že jde o slovo v běžné mluvě často užívané, které se vyskytuje obvykle v soukromých promluvách, v nichž je frekvence užívání nespisovných prvků obecně vyšší než v promluvách veřejnějších.

Tabulka 77

DUDÁK	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	48	33 %	4	6 %	18	27 %	70	24 %
neznám	19	13 %	5	7 %	5	7 %	29	10 %
používám	75	51 %	63	87 %	42	62 %	180	63 %
neuveđeno	4	3 %	0	0 %	3	4 %	7	3 %

Děvče – nedospělá osoba ženského pohlaví

Označení pro nedospělou osobu ženského pohlaví do dotazníku zařazeno nebylo, ale v řadě dokladů jsme ho zaznamenali na nahrávkách. Pro Čechy je typické slovo *holka* a pro téměř celou Moravu a jižní a východní Čechy *děvče*, ve východních Čechách s hláskoslovnou obměnou *děučce*.¹⁹⁸

Podobu *d'euče* užíla mluvčí M1 ve větě *Mně se to strašně líbilo si f tom hrát jako d'euče*. Tento výraz se však v jejích promluvách vyskytoval pouze ojediněle, ve většině případů užívala obecně českého *holka*, např. ve větách *Já sem bila malá holka*, *To je hodná holka*. U mluvčích M2 a M3 bylo zaznamenáno výhradně slovo *holka*, např. M2: *Je to teda holka velká* nebo M3: *Ti tam mňeli štiri holki nad ňíma*. Mluvčí M4 zase naopak používala pouze slovo *děvče*, například ve větě *To / si ešće řekneme zd'efčatama*.

Hlubáň – tůň

Výrazem *tůň* se míní hluboké místo v tekoucí vodě. Pro severní polovinu Čech a západní Moravu uvádí ČJA slovo *tůň*, na okraji svč. nářečí se užívá výraz *hlubáň*, jehož výskyt zasahuje až na Chrudimsko.¹⁹⁹

U slova *hlubáň* jsme zjistili velmi malou frekvenci výskytu. Uvedli ho pouze čtyři zástupci staré generace a z generací mladších téměř nikdo. Stále se však do jisté míry uchovává v povědomí respondentů. Tento výraz známe z vlastní zkušenosti jako vlastní jméno, které označuje konkrétní místo na řece Chrudimce mezi Lukavicí

¹⁹⁸ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 68 – 69.

¹⁹⁹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 315 – 316.

a Svidnicí. Pro jednu z tůní, které v těchto místech na řece jsou, se rozšířil název *Taláckova hlubáň* nebo také *Na hlubáni*.

Tabulka 78

HLUBÁŇ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	19	13 %	12	17 %	12	18 %	43	15 %
neznám	124	85 %	59	82 %	51	75 %	234	81 %
používám	2	1 %	1	1 %	4	6 %	7	3 %
neuvejeno	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %

Hoch – nedospělá osoba mužského pohlaví

Pro nedospělou osobu mužského pohlaví se na většině území (konkrétně v Čechách a na Moravě) užívá slovo *kluk*, v severovýchodních Čechách kromě něj také regionální varianta *hoch* a na Moravě a v jihozápadních Čechách *chlapec*.²⁰⁰

Výraz *hoch*²⁰¹ se stále uplatňuje u staré generace, ačkoli ve většině případů dubletně s obecněji rozšířenějším *kluk*. Mladá generace už výraz *hoch* užívá minimálně a preferuje spíše slovo *kluk*, které zvolilo celkově (dubletně i nedubletně) přes 90 % respondentů.

Tabulka 79

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
kluk	126	86 %	54	75 %	43	63 %	223	78 %
hoch	2	1 %	2	3 %	7	10 %	11	4 %
kluk/hoch	14	10 %	16	22 %	18	27 %	48	17 %
kluk/chlapec	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
kluk/jádel	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuvejeno	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %

Pojmenování pro osobu mužského pohlaví bylo zaznamenáno také na nahrávkách. Výrazem *kluk* je na nich míněna nedospělá osoba mužského pohlaví, zatímco *hoch* může označovat i dospělého člověka. Mluvčí M1 užíla v jednom případě slova *hoch*: *Hoši dou sekat* a ve dvou případech slovo *kluk*: *Vona hoňí kluki uš votetka*, *Sklukem přijeli*. Ostatní mluvčí dávali přednost slovu *kluk* a výraz *hoch* se v jejich promluvách nevyskytl ani jednou, například M3: *Tam sme jako kuci hráli fodbal*, M6 *Mně bilo / štrnác roku / to si jako kluk to pamatuju žejo*, M8: *Nebo toho ma- toho mladího kluka jak mu bilo štrnác roku žejo*.

²⁰⁰ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 66 – 67.

²⁰¹ Výraz *hoch* se na Chrudimsku jeví jako mnohem zachovalejší než na Královédvorskú, kde ho uvádělo ze starších generací minimum respondentů a z mladé už nikdo. Viz Matoušová, s. 75.

Hulán – kouř

Téměř na celém území státu se užívá slovo *kouř*, které je spisovné, a pro Chrudimsko ČJA kromě něj uvádí také výraz *hulán*,²⁰² často užívaný v poněkud pozmeněném významu „velký kouř“. Slovo *hulán* patří k těm stále živým, které užívají všechny generace, ačkoli mladá opět v poněkud menší míře. Ve staré a střední generaci by ho použila nadpoloviční většina respondentů, u mladé je to 41 %.

Tabulka 80

HULÁN	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	50	34 %	12	17 %	13	19 %	75	26 %
neznám	29	20 %	4	6 %	13	19 %	46	16 %
používám	60	41 %	55	76 %	39	57 %	154	54 %
neuve deno	7	5 %	1	1 %	3	4 %	11	4 %

V nahrávkách se v označení tohoto denotátu vyskytlo slovo *kouř*, které použili dva mluvčí, když vyprávěli, jak viděli hořet Ležáky. Tento výraz byl zaznamenán ve větě mluvčího M6: *Vid'el sem prost'e vot Chrast'i diš sem šel / ten kouř nat t'im / nat t'im lesem* a v promluvě mluvčí M8: *To uš sme vid'eli kouř / to užhořeli Ležáki*.

Chlap – muž, dospělá osoba mužského pohlaví

Pro označení dospělé osoby mužského pohlaví se v Čechách a v západní části Moravy používá výraz *mužský*, zatímco na většině území Moravy s přesahem do východních Čech *chlap*.²⁰³ Do dotazníku tento lexém zařazen nebyl a na nahrávkách jsme zaznamenali výhradně výraz *chlap*, například v promluvách mluvčích M1: *Takovejch chlap pjeknej to bil*, M2: *A přijel chlap dlouho*, M3: *Chlapi nemňeli žáni d'echo* a M6: *Tam sed'el něakej ch- / chlap s flintou*.

Klůcek – hadřík

Výraz *klůcek* označuje „hadřík, zbytek látky“ [a vznikl jako] zdrobňelina od staršího *kloc* z nějakého německého nářečního tvaru odpovídajícího středodolnoněmeckému *klatte* téhož významu.²⁰⁴ Nezdrobnělý výraz ženského rodu *kloc* situuje Machek k Litomyšli.²⁰⁵

²⁰² Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 338 – 339.

²⁰³ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 70 – 71.

²⁰⁴ Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník* (Voznice: Leda, 2001), s. 279.

²⁰⁵ Viz Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Academia, 1971), s. 258.

Do dotazníku bylo slovo *klůček* zařazeno na základě vlastních zkušeností. Je to výraz, který je staré i střední generaci dobře známý a v obou generacích ho používá okolo 30 % respondentů. Mladá generace už ho však nemá téměř ani v povědomí, téměř 90 % respondentů ho nezná.

Tabulka 81

KLŮČEK	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	17	12 %	34	48 %	33	49 %	84	29 %
neznám	127	87 %	19	26 %	13	19 %	159	56 %
používám	2	1 %	19	26 %	22	32 %	43	15 %

Kůtko – kotník

Regionalismus *kůtko*, který se uplatňuje ve východní části severovýchodních Čech a na Zábřežsku místo spisovného výrazu *kotník*,²⁰⁶ už na Chrudimsku značně vyšel z užívání. Ze staré generace ho aktivně používá ještě necelá třetina respondentů, především lidé z venkovského okolí Chrudimě, zatímco mladá generace už ho téměř ani nezná – více než 90 % respondentů z mladé generace uvedlo, že výraz neznají.

Tabulka 82

KŮTKO	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	11	8 %	18	25 %	29	43 %	58	20 %
neznám	133	91 %	42	58 %	16	24 %	191	67 %
používám	0	0 %	10	14 %	20	29 %	30	10 %
neuve deno	2	1 %	2	3 %	3	4 %	7	3 %

Lavičnick – hadr

Podle ČJA se výraz *lavičnick*, který je nářečním pojmenováním pro spisovné *hadr*, vyskytuje v jihovýchodních Čechách,²⁰⁷ ale protože ho známe z rodinného úzu, bylo zařazeno do dotazníku. Zajímalo nás, zda a do jaké míry tento výraz přesahuje ze svého primárního území na území sousedních východních Čech. Ukázalo se, že ho preferuje téměř třetina respondentů ze staré generace, především respondenti pocházející z okolí Chrudimě, nicméně u střední generace už to není ani 20 % a mladá generace už výraz v drtivé většině případů ani nezná.

²⁰⁶ Viz Český jazykový atlas 1, s. 152, 155.

²⁰⁷ Viz Český jazykový atlas 1, s. 322 – 323.

Tabulka 83

LAVIČNÍK	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	11	8 %	14	19 %	22	32 %	47	16 %
neznám	131	90 %	45	63 %	23	34 %	199	70 %
používám	2	1 %	13	18 %	21	31 %	36	13 %
neuveđeno	2	1 %	0	0 %	2	3 %	4	1 %

(V)oklik – zatáčka

Pro pojmenování zatáčky je charakteristická dubletnost, přičemž spisovný výraz *zatáčka* proniká do všech dialektů. Pro námi sledovanou oblast je kromě tohoto slova charakteristické také nářeční *oklik*, které se vyskytuje v severovýchodních Čechách a v přechodovém pásu českomoravském.²⁰⁸

Podle výsledků dotazníkovému výzkumu však jde o slovo zaniklé, které už vyšlo z užívání všech generací. V mluvě dominuje výraz *zatáčka*, který uvedlo 95 % respondentů. Regionalismus *oklik* neuvádí už téměř nikdo.

Tabulka 84

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
zatáčka	138	95 %	69	96 %	64	95 %	271	95 %
(v)oklik	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %
zatáčka/(v)oklik	5	3 %	0	0 %	1	1 %	6	2 %
neuveđeno	2	1 %	2	3 %	2	3 %	6	2 %

Pampeliška – smetánka lékařská

Pro označení této rostliny se na našem území vyskytuje mnoho různých výrazů. Mezi ty, které zasahují do námi sledované oblasti, patří *pampeliška*, rozšířená v Čechách a na většině Moravy, *pampelice* v areálu mezi Kolínem a Litomyšlí, *pamprdlice* v části středních Čech a *mličí* v severovýchodních a západních Čechách.²⁰⁹

Respondenti měli do dotazníku doplnit, jak říkají smetánce lékařské. 9 % z nich tento úkol vynechalo. U ostatních se ve výsledcích objevilo velké množství výrazů a dublet, a proto zde neuvádíme tabulku, která by byla velmi nepřehledná. Základním pojmenováním pro smetánku lékařskou je v dané oblasti *pampeliška*, kterou preferuje buď samostatně, nebo méně často dubletně s jiným výrazem většina respondentů ve všech generacích (celkově tento výraz uvedlo 83 % respondentů). Z dalších výrazů dosáhly vyšší frekvence pouze *pamprlice* a *pamrdlice*, ale ani jeden

²⁰⁸ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 334 – 335.

²⁰⁹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 259, 262 – 263.

z nich nepřesáhl hranici 5 %. Některé další výrazy jako *pampelice*, *smetánka*, *mlíčí* a *pampelišák* se vyskytly pouze ojediněle.

Projevuje se tu ustupující tendence v užívání výrazů s menší územní platností, jako je například *pampelice*, v jejímž areálu Chrudim leží,²¹⁰ ve prospěch výrazů s větší územní platností, jako je *pampeliška*.

Piják – klíště

Nejrozšířenějšími výrazy pro označení tohoto tvora jsou spisovné slovo *klíště*, které se vyskytuje ve velké části Čech a proniká i do městské mluvy, regionální výraz *piják* charakteristický pro Moravu s přesahem do východních Čech až ke Kolínu a na Ledčsko a *připínák* s hláskoslovnou variantou *připínák*, které se používají ve východních Čechách.²¹¹

Většina respondentů, obzvláště mladá generace, upřednostňovala výraz *klíště*. Menší část respondentů používá regionalismy *piják* a *připínák*, často však dubletně se spisovným *klíště*. Minimum dotazovaných by zvolilo všechny tři možnosti.

Tabulka 85

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
klíště	120	82 %	44	61 %	44	65 %	208	74 %
piják	4	3 %	9	13 %	8	12 %	21	7 %
připínák	2	1 %	0	0 %	8	12 %	10	3 %
klíště/piják	15	10 %	10	14 %	3	4 %	28	10 %
klíště/připínák ²¹²	3	2 %	6	8 %	1	1 %	10	3 %
piják/připínák	0	0 %	0	0 %	1	1 %	1	0 %
klíště/piják/připínák	1	1 %	2	3 %	2	3 %	5	2 %
neuveдено	1	1 %	1	1 %	1	1 %	3	1 %

Sklipánek, slipánek – skrojek chleba

Skrojek chleba je téměř na celém území státu pojmenováván spisovným slovem *skrojek*, na Chrudimsku se užívá rovněž výraz *sklipánek* a jeho hláskoslovná varianta *slipánek*.²¹³

Výraz *sklipánek* známe z rodinného úzu. Situace je u tohoto regionalismu podobná jako u řady dalších nářečních výrazů. U staré generace je ještě poměrně frekventovaný, téměř třetina respondentů uvedla, že ho používá. Ve střední generaci

²¹⁰ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 259.

²¹¹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 164 – 165.

²¹² Zahnuje i v jednom případě zvolenou dvojici *klíště/připínák*.

²¹³ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 266 – 267.

frekvence jeho užití klesá a mladá generace už ho téměř ani nezná. Z mladé generace pouze 10 % uvedlo, že výraz znají, a pouze tři respondenti ho mají v aktivním úzu.

Tabulka 86

S(K)LIPÁNEK	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	14	10 %	17	24 %	25	37 %	56	19 %
neznám	128	87 %	40	55 %	21	31 %	189	66 %
používám	3	2 %	15	21 %	21	31 %	39	14 %
neuvejeno	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %

Slíva – švestka

V celých Čechách je pro tento modrofialový plod rozšířen spisovný výraz *švestka*, obvykle se zjednodušením výslovnosti *šveska*, v svč. nářečí *slíva* a na střední Moravě, v severní části českomoravského přechodného pásu a ve východní části svč. nářečí *kadlátko*. Chrudim leží u hranice výrazů *šveska* a *slíva*.²¹⁴

Do dotazníku byly zařazeny výrazy *švestka* a *slíva* a jeden respondent uvedl místo nich *kadlátko*. Většina respondentů by použila slovo *švestka*, zatímco slovo *slíva* minimum z nich, a to ještě ve většině případů dubletně se slovem *švestka*. *Slíva* je tedy výrazem zanikajícím a už Bachmann ho řadí mezi slova zastarávající, až zastaralá.²¹⁵

Tabulka 87

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
švestka	127	87 %	65	90 %	61	90 %	253	89 %
slíva	4	3 %	0	0 %	2	3 %	6	2 %
švestka/slíva	13 ²¹⁶	8 %	7	10 %	4	6 %	24	8 %
kadlátko	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %
neuvejeno	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %

Střihavka – škvor

Chrudim leží podle ČJA zhruba na hranici výskytu slov *střihavka* a *škvor*. Výraz *škvor* se používá v Čechách a na východní Moravě, slovo *střihavka* ve východních Čechách.²¹⁷

Většina dotazovaných zvolila výraz *škvor*, nicméně u mladé generace frekvence výskytu tohoto slova poněkud poklesla ve prospěch regionalismu

²¹⁴ Viz Český jazykový atlas 2, s. 52 – 53.

²¹⁵ Viz Bachmann, s. 149.

²¹⁶ Ve třech případech respondenti z mladé generace uvedli dubletu *švestka/slíva*.

²¹⁷ Viz Český jazykový atlas 2, s. 159, 161.

střihavka, obzvláště u respondentů z venkovského okolí. Výraz *střihavka* uvedlo nedubletně 12 % mladých respondentů a dubletně 9 %.²¹⁸ Jeden respondent ze střední generace kromě slova *škvor* doplnil rovněž regionálně příznakové *ušák*, které zasahuje na jihovýchodní část Chrudimska ze středomoravského nářečí.²¹⁹

Tabulka 88

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
škvor	113	77 %	64	89 %	62	91 %	239	84 %
střihavka	17	12 %	4	6 %	2	3 %	23	8 %
škvor/střihavka	13	9 %	3	4 %	4	6 %	20	7 %
škvor/ušák	0	0 %	1	1 %	0	0 %	1	0 %
neuveđeno	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %

Ťopka – krůta

Pro pojmenování tohoto domácího zvířete je ve městech a na většině území Čech charakteristický spisovný výraz *krůta*, ve východních Čechách se vyskytuje rovněž slovo *ťopka*,²²⁰ které je na Chrudimsku stále poměrně živé, i když je zde patrná ustupující tendence v jeho užívání. Označení *ťopka* by pro pojmenování tohoto zvířete užila více než polovina respondentů ze staré generace, zatímco u mladé generace je to pouze necelých 20 % a téměř polovina mladých respondentů výraz ani nezná.

Ve frekvenci výskytu tohoto výrazu v běžné mluvě jsme zaznamenali velký rozdíl mezi respondenty z Chrudimě a z venkovského okolí, ve kterém se uplatňoval ve větší míře. Je to dáno patrně tím, že jde o výraz spjatý s venkovským prostředím.

Tabulka 89

ŤOPKA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	48	33 %	33	46 %	27	40 %	108	38 %
neznám	69	47 %	8	11 %	4	6 %	81	28 %
používám	26	18 %	30	42 %	35	51 %	91	32 %
neuveđeno	3	2 %	1	1 %	2	3 %	6	2 %

Záhrobeň – zápraží

Výraz *záhrobeň* se podle ČJA používá pro označení zápraží ve střední části severovýchodních Čech, kam svou polohou spadá Chrudimsko.²²¹ Bachmann tento

²¹⁸ Matoušová u mladé generace na Královédvorskú nezaznamenala ani jeden případ výskytu slova *střihavka*. Viz Matoušová, s. 71.

²¹⁹ Viz Český jazykový atlas 2, s. 159.

²²⁰ Viz Český jazykový atlas 3 (Praha: Academia, 1999), s. 543 – 544.

²²¹ Viz Český jazykový atlas 1, s. 385 – 386.

výraz hodnotí ve svém slovníčku jako zastarávající,²²² nicméně podle výsledků našeho dotazníku je v mluvě staré a střední generace na Chrudimsku stále živý, především u respondentů z venkovského okolí, neboť jde o výraz spjatý se životem na venkově.

Ze staré generace uvedlo téměř 60 % respondentů, že výraz používají, a ve střední generaci téměř polovina dotazovaných. Z mluvy mladé generace toto slovo však už mizí a téměř 60 % mladých ho nezná. Na ústup z užívání patrně působí to, že velká část respondentů z mladé generace žije ve městech a skutečnost, kterou tento výraz označuje, nepotřebují nijak pojmenovávat, protože se v jejich okolí nevyskytuje, popřípadě už ji ani neznají.

Tabulka 90

ZÁHROBEŇ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	38	26 %	25	35 %	21	31 %	84	30 %
neznám	82	56 %	14	19 %	4	6 %	100	35 %
používám	19	13 %	33	46 %	40	59 %	92	32 %
neuve deno	7	5 %	0	0 %	3	4 %	10	3 %

4.4.2 Verba

Kučkat, kudlat – tahat za vlasy

Pro sloveso *kudlat* ve významu tahat za vlasy uvádí ČJA jako základní areál Vysokomýtsko, nicméně odsud přesahuje na sousední Chrudimsko,²²³ kde je podle výsledků dotazníku rozšířeno ve velké míře zvláště u starších generací. Výskyt u mladé generace nemůžeme dobře posoudit, protože v předchozím dotazníku tvořilo toto slovo jednu položku se slovesem *kučkat*,²²⁴ které se vyskytuje „v oblasti kolem středního toku řeky Chrudimky,²²⁵ tedy přímo v námi zkoumané oblasti. U starších generací není výraz *kučkat* příliš frekventovaný, střední i stará generace uvedla výskyt shodně okolo 15 %. Patří tedy mezi výrazy zanikající. Tabulku zde neuvádíme.

²²² Viz Bachmann, s. 152.

²²³ Viz Český jazykový atlas I, s. 127–128.

²²⁴ Výskyt položky *kučkat/kudlat* u mladé generace: znám 40 (27,40%), neznám 73 (50%), používám 28 (19,19%), neuvedeno 5 (3,42%). Viz Habalová, s. 59.

²²⁵ Český jazykový atlas I, s. 128.

Tabulka 91

KUDLAT	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	-	-	24	33 %	16	23 %	-	-
neznám	-	-	3	4 %	6	9 %	-	-
používám	-	-	45	63 %	44	65 %	-	-
neuvejeno	-	-	0	0 %	2	3 %	-	-

Puškovat se – koulovat se

Sloveso *puškovat se*, vyskytující se ve východních Čechách, především na Hradecku a Vysokomýtsku, je jedním z možných vyjádření spisovného *koulovat se*, které se užívá v celých Čechách.²²⁶ Ze staré generace by ho použilo 21 % respondentů a mladší generace už ho téměř ani neznají, uvedli ho pouze čtyři respondenti z mladé generace a tři ze střední. Nízká frekvence je dána obecným ústupem regionalismů a také tím, že výraz není charakteristický přímo pro Chrudimsko, ale spíše pro sousední oblasti.

Tabulka 92

PUŠKOVAT SE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	13	9 %	7	10 %	22	32 %	42	15 %
neznám	128	87 %	61	85 %	29	43 %	218	76 %
používám	4	3 %	3	4 %	14	21 %	21	7 %
neuvejeno	1	1 %	1	1 %	3	4 %	5	2 %

Rozžít – rozsvítit

Nejrozšířenějším výrazem je spisovné sloveso *rozsvítit*, které se vyskytuje téměř v celých Čechách a v západní části Moravy. Pro Moravu s přesahem na Náchodsko, Královéhradecko a Vysokomýtsko je charakteristické sloveso *rozžít*, popř. *roznout*. Chrudimsko leží v areálu výrazu *rozžít*, poblíž hranice s výrazem *rozsvítit*.²²⁷

Mladá generace jednoznačně upřednostňuje spisovné *rozsvítit*, které uvedlo přes 90 % respondentů. Ve staré a střední generaci se kromě něj uplatňuje také nářeční *rozžít*, které používá celkově přibližně 10 % respondentů.

²²⁶ Viz *Český jazykový atlas I*, s. 118–119.

²²⁷ Viz *Český jazykový atlas I*, s. 344–345.

Tabulka 93

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
rozsvítit	133	91 %	60	83 %	55	81 %	248	87 %
rozžít	4	3 %	2	3 %	8	12 %	14	5 %
rozsvítit/rozžít	7	4 %	10	14 %	4	6 %	21	7 %
rozsvítit/rožnout	1	1 %	0	0 %	1	1 %	2	1 %
neuveđeno	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %

Sloveso *rozsvítit* je jednou doloženo na nahrávkách v promluvě mluvčí M7: *Babička vždicki rozsviřte lampu*. Výraz *rozžít* zaznamenán nebyl.

Ustrojit se – obléknout se

Ustrojit se je výraz, který se používá v severovýchodních Čechách vedle spisovného *obléknout se*.²²⁸ Jde o slovo velmi frekventované, užívané všemi generacemi. U staré a mladé generace činí výskyt okolo 80 %, u střední dokonce 96 %.²²⁹ Pouze dva respondenti ze všech respondentů všech generací výraz vůbec neznají.

Tabulka 94

USTROJIT SE	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	16	11 %	3	4 %	12	18 %	31	11 %
neznám	2	1 %	0	0 %	0	0 %	2	1 %
používám	124	85 %	69	96 %	53	78 %	246	86 %
neuveđeno	4	3 %	0	0 %	3	4 %	7	2 %

Sloveso *ustrojiti se* bylo do dotazníku zahrnuto ještě jednou. V tomto případě měli respondenti vybrat, zda by ve větě použili výraz *ustrojiti se* nebo *obléknout se*. I zde byl nářeční výraz poměrně frekventovaný, ale ve velké míře se uplatnilo rovněž spisovné *obléknout se*. Zhruba třetina respondentů zvolila výraz *ustrojiti se*, třetina *obléknout se* a třetina používá oba dubletně. Vysokou frekvenci slovesa *ustrojiti se* v Tabulce 94 je možno vysvětlit tím, že respondenti v dotazníku pouze doplňovali, zda daný výraz používají, ale už ne, zda samostatně nebo dubletně.

²²⁸ Mezi celoseverovýchodočeské prvky řadí tento výraz například Jodas. Viz Jodas, „Jazyk“, s. 57.

²²⁹ Na Královédvorskú je tento výraz také velmi frekventovaný, ale u mladé generace je patrný jeho ústup. Viz Matoušová, s. 80. Na Chrudimsku naopak frekvence jeho výskytu mírně vzrůstá.

Tabulka 95

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
se (v)oblékni	48	33 %	19	26 %	29	43 %	96	34 %
se ustroj	43	30 %	25	35 %	22	32 %	90	31 %
se (v)oblékni/ustroj	47	32 %	24	33 %	11	16 %	82	29 %
neuveđeno	8	5 %	4	6 %	6	9 %	18	6 %

V nahrávkách bylo sloveso tohoto významu zaznamenáno pouze jednou, a to v promluvě mluvčí M1, která užila slovo *přistojit se* ve větě: *A přistoj se.*

Vrdlouhat – lhát

Sloveso *vrdlouhat* znamenající lhát je rozšířené na poměrně rozsáhlém území, jehož střed leží na hranici mezi středočeskou a svč. nářeční oblastí, pro východní Čechy je typičtější hlásková podoba *hrdlouhat*. Na téměř celém území je však rozšířeno spisovné *lhát*,²³⁰ které tyto příznakové varianty v úzu mluvčích na Chrudimsku vytlačilo. U staré generace je frekvence užití okolo 20 %, zatímco u mladé už téměř nulová. Jde o slovo zanikající a už Bachmann hodnotí podoby *hrdlouhat* a *vrdlouhat* jako zastarávající slova s emocionálním zabarvením.²³¹

Tabulka 96

VRDLUHAT	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	14	10 %	24	33 %	33	48 %	71	25 %
neznám	127	87 %	40	56 %	21	31 %	188	66 %
používám	2	1 %	8	11 %	14	21 %	24	8 %
neuveđeno	3	2 %	0	0 %	0	0 %	3	1 %

4.4.3 Adverbia

Ale – asi

Pro význam „přibližně“ se v celých Čechách používá slovo *asi*, zatímco na většině Moravy a na východním okraji Čech *ale*. Chrudimsko leží zhruba u hranice těchto dvou výrazů,²³² ale respondenti jednoznačně preferují české *asi* před moravským *ale*. Výraz *asi* zvolilo okolo 90 % dotázaných, zatímco výraz *ale* minimum respondentů, a to ještě většinou dubletně s *asi*.

²³⁰ Viz *Český jazykový atlas 1*, s. 184–185.

²³¹ Viz Bachmann, s. 143.

²³² Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 566–567.

Tabulka 97

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
ale	1	1 %	1	1 %	2	3 %	4	1 %
asi	137	93 %	65	91 %	56	82 %	258	91 %
ale/asi	7	5 %	3	4 %	2	3 %	12	4 %
neuveveno	1	1 %	3	4 %	8	12 %	12	4 %

Na nahrávkách se výrazy pro význam „přibližně“ vyskytly mnohokrát, a to u mluvčích M1, M2, M3, M6 a M8. Mluvčí M1 používá výhradně výraz *ale*, například ve větách *Užho tu mňela ale tři mňesice* a *A uš sem to ale třikrát stírala*. V promluvě mluvčí M2 se objevil jednou výraz *ale*: *Na to že chodí ale do šestí třidi je to teda holka velká*. U ostatních mluvčích bylo zaznamenáno pouze slovo *asi*, například M3: *Tak sem tam sloužil asi štrnác dní*, M6: *Voňi tam vid'eli / jit skupinu asi vosmi lid'i*, M8: *Coš je do Holeřina je to asi dvanác kilometrú / vocuť*.

Dlouho – pozdě

Výraz *pozdě* ve spojení *přijít pozdě* je charakteristický pro Čechy a střední Moravu a výraz *dlouho* dubletně s *pozdě* pro Čechy a Třebíčsko.²³³ Stará generace používá spíše slovo *pozdě*, popřípadě tento výraz dubletně s *dlouho*. U střední generace frekvence výskytu tohoto výrazu klesá ve prospěch slova *dlouho* a čtvrtina mladé i střední generace uvedla, že používají obě slova.

Tabulka 98

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
dlouho	4	3 %	12	17 %	3	4 %	19	7 %
pozdě	102	70 %	42	58 %	56	83 %	200	70 %
dlouho/pozdě	39	26 %	18	25 %	9	13 %	66	23 %
neuveveno	1	1 %	0	0 %	0	0 %	1	0 %

V nahrávkách byl pouze jednou zaznamenán výraz *dlouho*, a to v promluvě mluvčí M2: *A přijel chlap dlouho / mňela bejt přednáška ve tři / začla skoro ve štiri*.

Nahoře x navrchu

Výraz *nahoře* je charakteristický pro Čechy, zatímco *navrchu* pro Moravu, odkud dubletně přesahuje do svč. nářečí.²³⁴ Dotazovaní na Chrudimsku jednoznačně preferovali české *nahoru*, celkově ho zvolilo 74 % z nich, ve staré generaci to bylo méně, v mladé více. Moravské *navrchu* uvedlo 10 % a dubletně s *nahoře* 14 %.

²³³ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 534.

²³⁴ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 516– 517.

Poměrně velký výskyt moravismu *navrchu* si vysvětlujeme tím, že ve větě *Knížka leží nahoře/navrchu na skříni* tento výraz v Čechách „vyjadřuje specifický prostorový význam, tj. něco je ‚(až) úplně nahoře‘.“²³⁵

Tabulka 99

	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
nahoře	117	80 %	49	68 %	46	68 %	212	74 %
navrchu	10	7 %	7	10 %	12	18 %	29	10 %
nahoře/navrchu	18	12 %	15	21 %	7	10 %	40	14 %
neuveďeno	1	1 %	1	1 %	3	4 %	5	2 %

V nahrávkách jsme daný význam zachytili u tří mluvčích, konkrétně u M1, M3 a M6. Všichni používají výraz *nahoře* se svč. novějším dlužením *nahóře*.²³⁶ Ten se vyskytl například v promluvách mluvčích M1: *Žličku prášku do pečiva tam dej / tajhle je rozd'elanej jo / nahóře*, M3: *Já stejně potom tak / bich bil spíš nahóře jak je ten atelijér jak mám ud'elanej*, M6: *No a nahóře na ti kabiňe plechovi tam sed'el nákej ch- / chlap* a v řadě dalších. Pouze jednou ve významu „až úplně nahoru“ užila mluvčí M1 adverbium *navrch*: *No nejdřív tam dej dřív / pagdáme uhli navrch*.

Stranou/na stranu x bokem/na bok

ČJA uvádí pro větu „polož to stranou“ čtyři možnosti, jak lze vyjádřit prostorovou dimenzi v ní obsaženou, a to výrazy *stranou*, *na stranu*, *bokem*, *na bok*. Výraz *strana* obvyklý spíše v Čechách a výraz *bok* spíše na Moravě – ČJA stanovuje linii Zábřeh – Brno – Mikulov. V severovýchodních a středních Čechách, ve východní části jzč. nářečí a západní části středomoravských nářečí je rozšířen výraz *stranou*, v západních Čechách *na stranu*, na východní Moravě a ve Slezsku výraz *bokem* a v části moravských a slezských nářečí výraz *na bok*.²³⁷ Jodas a Jodasová upozorňují, že „ve významu ‚postranní část těla‘ nebo ‚postranní část vůbec‘ funguje výraz *bok* zčásti jako synonymum výrazu *strana*. ... Na Moravě je však situace odlišná, v nářečích i běžné mluvě se tam výrazu *bok* užívá i při vyjadřování významu ‚mimo, vedle, opodál‘ ... a vyskytovat se tam může i ve spojení s přeneseným užitím.“²³⁸

²³⁵ Josef Jodas – Helena Jodasová, „Moravské *na bok/na boku* a *navrch/navrchu*“, *Prostor v jazyce a literatuře* (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007), s. 91.

²³⁶ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 516.

²³⁷ Viz *Český jazykový atlas 5*, s. 524–526.

²³⁸ Jodas – Jodasová, „Moravské *na bok/na boku* a *navrch/navrchu*“, s. 90.

Respondenti mohli volit mezi čtyřmi výše jmenovanými možnostmi a uváděli řadu dublet i triplet, a proto do práce nezařazujeme tabulku, která by nepřispěla k její přehlednosti. U věty *Polož to stranou/na stranu/bokem/na bok* dotazovaní celkově preferovali výrazy *stranou* a *na stranu*, méně často uváděli *bokem* a *na bokem*, a to ještě ve většině případů dubletně či tripletně s předcházejícími. Ve větě *Češe si pěšinku stranou/na stranu/bokem/na bok* jednoznačně dominovala podoba *na stranu*, v menší míře se objevilo i *na bok*. Ostatní dvě možnosti volilo zanedbatelné množství respondentů.

Dichotomie *bok/strana* byla zachycena i na nahrávkách. Tato prostorová dimenze se na nich vyskytla ve dvou případech. U mluvčí M2 to bylo ve větě *Taj na stranu to musím dát*, v níž je v Čechách výraz *na stranu* jediný možný, a u mluvčího M6 *Tak les po ti korbje zboku na to auto*, ve které jsou obecně výrazy *bok* a *strana* synonymní.

Zhůry, vodzhůra – shora

Tyto dva výrazy s významem *shora* zařazujeme do práce na základě dokladů z nahrávek. Vyskytly se v promluvách dvou mluvčích. Mluvčí M1 užívala důsledně podobu *vodzhůra* s protetickým *v*, například ve větě *Nahóře nejňi vid'et že bi to vodzhůra kapalo*. Tento výraz je charakteristický pro jihovýchodní část Chrudimska a jihovýchodní Čechy s přilehlou částí západní Moravy.²³⁹ V promluvě mluvčího M6 se jednou objevilo slovo *zhůry* ve zkrácené podobě *zhury* (M6: *Najednou bilo vid'et zhuri vot sil'íc / takovej / závoj prachu jak se žene*), které je rozšířeno v severovýchodních Čechách.²⁴⁰

4.4.4 Časové údaje

Půla – půl (jedné, druhé ... hodiny)

Podoba *půla* patří k celoseverovýchodočeským lexikálním prvkům,²⁴¹ které jsou na Chrudimsku stále živé. Mladší generace ji používají dokonce častěji než generace nejstarší. Ze střední a mladé generace by ji použilo přes 60 % dotázaných, zatímco ze staré pouze přes 40 %. Je zde patrná tendence k šíření tohoto výrazu.

²³⁹ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 340–341.

²⁴⁰ Viz *Český jazykový atlas 2*, s. 340–341.

²⁴¹ Viz Jodas, „Jazyk“, s. 57.

Tabulka 100

PÚLA	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	28	19 %	11	15 %	18	27 %	57	20 %
neznám	15	10 %	15	21 %	13	19 %	43	15 %
používám	96	66 %	45	63 %	30	44 %	171	60 %
neuve deno	7	5 %	1	1 %	7	10 %	15	5 %

Vo hodině – v jednu hodinu

Bachmann uvádí, že „v určení času jsou frekventovaná spojení s předložkou *vo*.“²⁴² Do dotazníku jsme zařadili spojení *vo hodině*, které známe z rodinného úzu. Označuje konkrétní dobu, znamená to „v jednu hodinu.“ Ve staré generaci je toto spojení stále velmi frekventované, užívá ho téměř polovina dotázaných. V mladších generacích spojení *vo hodině* už ustupuje, v pasivním úzu ho má ještě poměrně velká část respondentů, ale aktivně ho užívá zhruba čtvrtina.

Tabulka 101

VO HODINĚ	Mladá generace		Střední generace		Stará generace		Celkem	
	ze 146	[%]	ze 72	[%]	z 68	[%]	z 286	[%]
znám	60	41 %	38	53 %	17	25 %	115	40 %
neznám	49	34 %	14	19 %	16	24 %	79	28 %
používám	32	22 %	20	28 %	32	47 %	84	29 %
neuve deno	5	3 %	0	0 %	3	4 %	8	3 %

²⁴² Bachmann, s. 115.

5 Závěr

V této práci jsme se zaměřili na regionálně příznakové prvky hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální v mluvě všech generací na Chrudimsku. Výzkum mluvy staré a střední generace proběhl pomocí dotazníkové metody a nahrávání autentických promluv, údaje týkající se mladé generace byly převzaty z předchozího výzkumu v bakalářské práci.²⁴³ Zajímalo nás, které prvky charakteristické pro svč. nářeční a obzvláště pro oblast Chrudimska jsou zachovány v mluvě všech generací, které ustupují z užívání a které už zanikly. Všimli jsme si také, zda jsou rozdíly mezi mluvou ve městě a ve venkovském okolí. Okrajově jsme se rovněž zabývali prvky obecné češtiny a vlivem sousedních nářečních oblastí.

Vycházeli jsme z předpokladu, že mluva mladé generace je nivelizovanější a nářeční prvky se v ní uplatňují méně než v mluvě generace staré, což se nám potvrdilo. Většina nářečních prvků je více užívána starou generací a z mluvy mladé generace ustupuje. K takovýmto prvkům můžeme přiřadit například neslabičné *u*, nominativ – akuzativ u pl. životných maskulin, kolísání mezi měkkým a tvrdým skloňováním (typ *litre*), koncovka *-ej* v instrumentálu sg. feminin měkkého zakončení, dativ pl. rodinných jmen typu *Novákom*, tvar z *Chrudimě*, dativ *mně* v nedůrazovém postavení, přičestí trpné typu *uvařino* a výrazy jako *bubáky*, *hoch*, *klůcek*, *sklipánek*, *t'opka*, *záhrobeň*, *vrdlouhat*.

Pouze minimum jevů je v mluvě všech generací stále stabilních. Patří k nim například diftongizace *y (i) > ej* po ostrých sykavkách u slova *cejtit*, dloužení u slova *pívo*, depalatalizace po *t* u slova *čarodejnice*, nepravidelné hláskové změny *vocad'*, *porád*, *kakavo*, koncovka *-oj* v dativu a lokálu sg. životných maskulin, jmenné tvary přivlastňovacích adjektiv a výrazy jako *beruška*, *pampeliška*, *ustrojít se*, *dudák*, *hulán a púla* (podobu *púla* mladá generace užívá dokonce více než stará).

Některé nářeční prvky se už neuplatňují v mluvě ani jedné z generací téměř vůbec, například progresivní asimilace *h > ch*, disimilační změna *nn, nň > dn, dň*, disimilace *g (< k) > h* (všechny tyto regionalismy posuzujeme vzhledem ke konkrétním případům zařazeným do dotazníku), tvar z *Čáslavě*, koncovka *-ej* v genitivu, dativu a lokálu sg. tvrdých adjektiv a zájmena *ta* či výrazy jako *cendolín*, *hlubáň*, *oklik*.

²⁴³ Viz Habalová, s. 13 – 65.

Kromě rozdílů v mluvě mezi generacemi byl z údajů získaných výzkumem patrný také rozdíl mezi městskou a venkovskou mluvou. Městská mluva je nivelizovanější, ve venkovské se nářeční prvky vyskytují ve větší míře, obzvláště u staré generace. U mladších generací se rozdíly mezi městem a vesnicí poněkud stírají a nejsou už tak výrazné.

Do mluvy na Chrudimsku se promítají také přesahy ze sousedních oblastí, které však většinou nejsou příliš frekventované. Z moravských prvků respondenti uváděli například moravskou krátkost u slova *sila*, ženský rod *hadra*, 3. os. pl. indikativu přítomného času *chcou* či adjektivní tvar v konstrukci *je uvařené*, ale tyto „moravismy“ se vyskytovaly spíše ojediněle. O něco více je rozšířený instrumentál sg. vzoru *předseda* zakončený na *-em*, mužský rod u vlastního jména *Olomouc* (obzvláště u mladé generace), infinitiv typu *chtět* a vazba *není vás hanba*. Na území Chrudimska zasahuje také výskyt některých výrazů, například *piják*, *rozžít*, *navrchu* či *bokem/na bok*. Ze středočeské oblasti okrajově přesahuje například 3. os. pl. indikativu přítomného času zakončená na *-ej* (typu *říkají*).

Nejstabilnější postavení však v mluvě v daném regionu mají prvky obecné češtiny, které jsou užívány téměř důsledně. Zaznamenali jsme téměř výhradní užívání úženi *é > í*, diftongizace *y > ej*, odsouvání koncového *l* v minulém přičestí, zakončení *-ma* v instrumentálu plurálu substantiv a unifikovaných tvarů adjektiv a zájmen v nominativu plurálu. Protetické *v* se vyskytovalo v poněkud menší míře, obzvláště u plnovýznamových slov.

Regionálně příznakové severovýchodočeské prvky jsou v mluvě na Chrudimsku dochovány ve větší míře u staré generace, u generací mladších dochází ve většině případů k jejich ústupu a k nahrazování prvků rozšířenými na větším území či prvky obecněčeskými, které mají v mluvě velmi silné postavení. Na běžnou mluvu působí také vliv spisovné češtiny.

6 Anotace

Jméno a příjmení autora: Renata Habalová

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Název diplomové práce: *Regionálně příznakové prvky v běžné mluvě na Chrudimsku*

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Josef Jodas

Počet znaků: 150 337

Počet příloh: 3 (17 stran)

Počet titulů použité literatury: 30

Klíčová slova: obecná čeština

nářečí

česká nářečí v užším smyslu

severovýchodočeská nářeční podskupina

Chrudimsko

dotazování

nahrávání

Cílem práce je popsat a charakterizovat soubor vybraných diferenčních hláskoslovných, tvaroslovných, syntaktických a lexikálních prvků užívaných starou a střední generací na Chrudimsku a v návaznosti na předchozí práci jejich výskyt porovnat s diferenčními jazykovými prvky užívanými mladou generací. Výzkum k získání podkladů pro tuto práci byl proveden dotazníkovou metodou a jako podpůrná metoda byla využita metoda nahrávek. Vycházeli jsme z předpokladu, že mluva mládeže je nivelizovanější než mluva staré generace. Tento předpoklad byl v práci potvrzen, neboť jsme na konkrétních příkladech doložili, že mluva staré generace je z nářečního hlediska příznakovější, zatímco v mluvě mladé generace nářeční prvky už většinou ustupují prvkům s širší územní platností.

7 Seznam literatury

- Bachmann, Luděk: *Nářečí na Vysokomýtsku*. Praha: Academia, 2001.
- Bachmannová, Jarmila: „Tradiční dialekt a mluva mládeže na Železnobrodsku.“
František Daneš a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s. 183 – 192.
- Bělič, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- Bogoczová, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009.
- Burdychová, Milena a kol. *Chrudimsko*. Chrudim: Okresní úřad, 1997.
- Cuřín, František. *Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech*. Praha: Univerzita Karlova, 1967.
- Český jazykový atlas 1 – 5*. Praha: Academia, 1993 – 2005.
- Dejmek, Bohumír: *Běžně mluvený jazyk (městská mluva) města Přelouče*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1976.
- Dejmek, Bohumír: *Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1987.
- Dejmek, Bohumír: *Mluva nejstarší generace Hradce Králové*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1981.
- Habalová, Renata. *Regionálně příznakové prvky v mluvě mladé generace v Chrudimi* (bakalářská práce). Olomouc 2008.
- Hodura, Quido. *Nářečí litomyšlské*. Litomyšl: Nákladem osady města a okresu Litomyšlského, 1904.
- Jančák, Pavel – Jančáková, Jana: *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*. Praha: Karolinum, 2004.
- Jodas, Josef. „Z Chrudimě, v Zábřeze, v Bojkovicích.“ *Prostor v jazyce a literatuře*.
Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007, s. 86 – 89.
- Jodas, Josef – Jodasová, Helena. „Moravské na bok/na boku a navrch/navrchu.“
Prostor v jazyce a literatuře. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2007, s. 90 – 92.
- Krčmová, Marie. „Současná běžná mluva v českých zemích.“ František Daneš a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s. 160 – 172.

Lamprecht, Arnošt a kol. *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

Matoušová, Pavlína: *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel Dvora Králové nad Labem* (diplomová práce). Olomouc 2009.

Návarová, Radka. *Regionálně příznakové prvky v mluvě obyvatel na Tábořsku* (diplomová práce). Olomouc 2010.

Utěšený, Slavomír. *Nářečí přechodného pádu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

Články v časopisech

Kloferová, Stanislava. „Nářeční pojmenování plodů lopuchu v češtině.“ *Naše řeč* 73, 1990, s. 235 – 240.

Utěšený, Slavomír – Voráč, Jaroslav: „Základní izoglosy severovýchodočeské nářeční oblasti.“ *SaS* 34, 1973, s. 138 – 145.

Slovníky, mluvnice, encyklopedie

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Jodas, Josef. „Jazyk (Charakteristické rysy běžně mluveného jazyka v Chrudimi z hlediska územního, sociálního a vývojového).“ Pavel Kobetič – Tomáš Pavlík – Ivo Šulc a kol. *Chrudim: vlastivědná encyklopedie*. Praha: Milpo media, 2005, s. 57 – 58.

Lotko, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

Machek, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971.

Mluvnice češtiny 2. Praha: Academia, 1986.

Rejzek, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1998.

Internetové zdroje

Mapy Českého statistického úřadu pro Pardubický kraj [online]. 2011 [cit. 2. února 2011]. Dostupné na: <http://www.czso.cz/x/redakce.nsf/i/mapy_okresu_pardubickeho_kraje>.

8 Seznam zkratek

apod. = a podobně

č. = číslo

ČJA = *Český jazykový atlas*

jzč. = jihozápadočeský

mj. = mimo jiné

např. = například

os. = osoba

p. = pád

pl. = plurál

popř. = popřípadě

pův. = původně

sg. = singulár

stol. = století

svč. = severovýchodočeský

tzn. = to znamená

tzv. = tak zvaný

9 Přílohy

9.1 Dotazník

DOTAZNÍK

Výzkum mluvy střední a staré generace na Chrudimsku

Rok a místo narození:

Bydliště (obec):

V současném bydlišti žijí od roku:

Předtím jsem žil(a) v: (uveďte pouze místa a dobu několikaletých pobytů)

Dosažené vzdělání:

Místo původu matky (obec):

Místo původu otce (obec):

Dotazník vyplňte prosím tak, jak mluvíte doma nebo se svými přáteli.

1. Podtrhněte výraz/ výrazy, který/ které používáte.

lžíce – žíce/ žice – žlice

zusat – zvostat – vostat

chlemejžd' – hlemýžd' – hlemejžd'

plít – plet – plejt

studeň – studně – studna

hadra – handra – hadr

liják – slejvák – lijavec – ced'ák

(oni) chtěj – chcou – chtěji – chtějí

(ta) pout – (ten) pout – (ta) pouť – (ten) pouť

(je) uvařino – uvařeno – uvařené

nesli bysme – nesli bychme – nesli bychom

pozítří – pozejtří – pozejtřku – pořejčku

kluk – hoch

psí – psovská (bouda)

chtít – chtit – chtět

kdáče – kdáká

rozsvítit – rozžít

mít – mit – mět

(še) ulicí – ulicej

klíště – piják – připínák

vařejčka – vařejka – vařečka

švestka – slíva

zátáčka – (v)oklik

škvor – střihavka

2. Vyplňte tabulku.

	Znám (pasivně)	Neznám	Používám (aktivně)	
			Občas	Často
klůček (= hadřík)				
ťopka (= krůta)				
modrák (= chrpa)				
šnytlík (= pažitka)				
skřípka (= chřípka)				
la vičník (= hadr)				
ustrojít se (= obléknout se)				
puškovat se (= koulovat se)				
bubáky (plody lopuchu)				
dudák (= dudlík)				
kůtko (= kotník)				
hlubáň (= tůň)				
s(k)lipánek (= skrojek chleba)				
cendolín (= jitrocel)				
hulán (= kouř)				
záhrobeň (= zápraží)				
kučkat (tahat za vlasy)				
kudlat (tahat za vlasy)				
vrdlouhat (= lhát)				

3. Doplňte slova (tvary slov) do vět tak, jak mluvíte doma.

Zítřka bude mnohem _____ (teplo – 2.stupeň).

Právě jsem přijel z Chrudim _____ .

Ve dřezu je spousta _____ (nádobí).

Nelži _____ (já)! To _____ (být – ZÁPOR, 3.os.j.č.přít.čas) pravda!

Ta hodná paní si tu něco zapoměla. Dones to t_____ hodn_____ paní.

Vedle nás bydlí Novákovi. Za chvíli půjdeme na návštěvu k Novák _____ .

Poranil si nohu a teď _____ (kulhat – 3.os.j.č.přít.čas)

Petr je z Čáslav____ . Jeho babička bydlí v Nymbur _____ .

Včera jsem viděl _____ (tvůj) bratra. Zmínil se o _____ (tvůj) knize.

Nečti si pod lavic _____ a neďvej se na úkoly do Milan _____ sešitu.

Smála se _____ (maminka-přivlast.) kolu.

Musím to říct učitel _____ .

Šli směrem k Pardub _____ .

Dorazil před _____ (chvíle). – A neříkal nic o našem ředitel _____ ?

Už jsi viděl _____ (táta-přivlast.) nový klobouk?

Honza má dva _____ (kluk – mn.č.).

Utkání mezi Olomouc _____ a Pardubicemi skončilo nerozhodně.

Bolí mě hlava, dojdi _____ (já) do l _____ pro ibuprofen.

Jako malí jsme si rádi hráli na _____ (voják- mn.č.).

Kluci často _____ (říkat – 3.os.mn.č.přít.čas), že holky _____ (nevědět – 3.os.mn.č.přít.čas), co _____ (chtít – 3.os.mn.č.přít.čas).

Dej _____ (já) už pokoj!

Mám veselou maminku. S m _____ (můj) maminkou se užije hodně legrace.

4. Vyplňte tabulku.

	Znám (pasivně)	Neznám	Používám (aktivně)	
			Občas	Často
póle				
dvěře				
pívo				
kůře				
láskavý/ej				
véze				
tatínkoj				
porád				
pět chodin				
s chasičema				
cejtit				
lesejk				
kakavo				
kjet				
zauřit				
dříú				
děuče				
zrouna				
sila (= síla)				
bez tech, k tem				
čarodejnice				
(kuře) s rejžej				
něhdo				
iskra				
zjedavý/ej				

5. Podtrhněte variantu, kterou byste ve větě použili. Pokud používáte všechny varianty, podtrhněte všechny.

Babička upekla buchty s makem / mákem.

Byl pryč ale / asi pět neděl.

Dones to Máni / Máně.

Teple / kloudně se (v)oblékni / ustroj. Noci / noce jsou chladné.

Na zahradě pěstujeme česnek / česenek.

Co jste to zase provedli? Není vás / vám hanba?

Polož to stranou / na stranu / bokem / na bok.

Češe si pěšinku stranou / na stranu / bokem / na bok.

Knížka leží nahoře / nvrchu na skříni.

Přišla jsem do školy dlouho / pozdě.

Moje kamarádka je marod / nemocná.

6. Vyplňte tabulku.

	Znám (pasivně)	Neznám	Používám (aktivně)	
			Občas	Často
doktoroj				
(s) tátem				
krabice cukrovího				
vo hodině (= ve 13:00)				
čtvrt litre				
dva metre				
krávin roh				
je (v)odjetá				
hošů, hošum				
kluců, klucum				
stádo kozejch				
(obilí) zrá				
nejni (= není)				
kamednej (= kamennej)				
padna (= panna)				
cizej				
cizá				
taj (= tady)				
vocaď (= odsud)				
(pes je) h boudě				
šel doktorovi/oj				
Pojte (= pojd'te)				
(je) púla				
Kdák (= kdopak)				
petruželka (= petržel)				

7. Jak říkáte:

Smetánce lékařské?

Sluněčku sedmítečnému?

9.2 Ukázky z přepisu nahrávek

9.2.1 Nahrávka č. 1a

- noa dříf ste to ňák slavili víc?

M1: jéjej / i kúzle se zabijelo / na posvíceňi

- to ste pekli ešće víc né?

M1: cukroviho?

- no

M1: nó to vížejo /// aš sme se zd'edou pohádali dicki kúli tomu

- prosim'te / guli čemu?

M1: nejdříf mñe babička řekla / takovi cukrovi jako d'eláš ti holki povídalí že to aňi žrát nemůžou

- prosim'te

M1: no tak sem // tak sem se do toho dala / a / bila / d'ála sem cukrovi pakuž zas mñe to lózlo / krkem / to viš to se dávala vejsluška domua a chod'ila babička nebo d'eda muselo se zas jim poslat domu

(...)

M1: kapku žličku prášku do pečiva tam dej / tajhle je rozd'elanej jo

- jo

M1: nahóre / tadi tadi dólejc u rohliku / napravo // ták a žličku si vem

(...)

M1: já sem teř richtovala dřívi si a prasklo pode mnou podláška a / upadla sem f chlifku

- gde?

M1: tam sem si to jak máme f chlifku to dřevo tak

- gdopak to de?

M1: hoši dou sekat

- kerípak?

M1: vod vopce / vod vobecňiho úřadu / fčera sem ho tadi ukecala abi mñe to visekal tajhle předbarákem / aňi si pivo neuzal vot cesti

9.2.2 Nahrávka č. 1b

M1: pudeme sezbírat třištvrťe tej popelnice jablek / vostřiháš ňe přinesem cibuli / s púdi v belikách vostřiháši / dáme ji do toho

- hm

M1: do špajzu tovíbuch co mñe tam teče že tam mám vodu / na záchodě a vodzhúra nejñi vid'et ñic / nedejbóže abi táta musel kopatabi ñeco zespot / a uš sem to ale třikrát stírala a za chvíli je tam voda zas

- esi třeba záchot ñák neprotejká

M1: nahóre nejñi vid'et že bi to vodzhúra kapalo / tam u zd'í ta ze' je mokrá zezadu / vot sousedu nebo souseďi že bi tam ñeco vilili že bi to prosakovalo névim / fčera sem vikulovala popelñici povídám támle je kus pot plotem papíru / já ho tam hod'im tak sem šla pro toa / a koukám na / to a poám bóže diť je to sousetki ñáká doručenka má ñeco na poč'te / nebo na dráze já névim gde

- hm

M1: a sedumadvacátihó to tam bilo dávani vosmí to bilo f pátek viť

- hm

M1: a

- misim že jo

M1: a fčera sem to našla vona poá to uš mám dáuno doma diš sem jí to potom diš přijeli zase já starostlivá zase sem je hlídala aš přijedou / povídám tak to hoťte do popelñice já jenom že je to ñáká / doručenka ouředñí listina tak sem to nechťela házedo popelñice já / a museli tu bejt brzo neska pro to / pan Král vodjížd'i vo púl sedmí a uš má popelñici uklízenou

(...)

M1: a pudem / sezbíráme japka / pak ňe uďeláš vobéřes tu / cibuli nevobéřes

- to uš máš vitrhaniť?

M1: to uš mám suchí nahóre / uš je tam jenom mrkef petržel a cerel rajčata a / vjěřiže slimáci mrchi se dávaji do mrkve

- jó?

M1: že ji musim virejt jé ti ji tam daji já ti to ukážu

9.2.3 Nahrávka č. 1c

M1: já vim že to vid'el H. učitel že čtu podlavicej a nechal ňe / říkal si maji bejt blpci tak v zemňed'elstvi nebo tak

- a cos četla?

*M1: no co gde sem sehnala / ňáki románi takovihle vycházeli časopisi čteňi pro ženi
- hm*

M1: no eš'ťe to a f'om chodili takovi románi a článki a to // doma sem číst nemohla jed'ňe diš sem pasla krávi / tak sem si nafasovala do taški hlauiňi v'jec svačinu a / a sirki / nalámala sem si vokolo ti a kniški

- hm

M1: no diš bilo chladňejc tak se krávi pasli a a diš bilo teplo tak na ňí sedlo hovado a krávi vocasi do vejški a lítali mňe / já misela tehdi že / se zblázňim / eš'ťe že nejezd'ilo tolik aut po silňici / to bi bilo neš'ťeš'ťi

(...)

*M1: mouka / nebila to tak chod'ili do mlejna / mlinář to bil takovej dobrod'inec tajhle s toho mlejna velkiho jak se jede vot Samařova gBojanovu viš tak tam bil mlinář a
- jo tamu toho ribňika?*

*M1: jo a šlo mu vo krk / a von dicki jako navíc semlel a lidem nechával po pjeři kilech po třech jagdi / z Vápeniho Podola tam chod'ili tajhle z Bráďla s Tráuního potom po válce mu tam přišli tajhle s toho Bráďla a s Tráuního s muzikou poďekovat
- hm to bil hodnej teda*

M1: bil hodnej a pjeknej čloujek to bil

(...)

M1: nó a mi sme šli já diš se mňe kazili zubi vod majinka tak mňe teta prosická vozila / na nosiči / na kole do Nasavrck se zubama / k Č. / a te' dicki sme tam museli tařinkovi nakoupit řebiki ňáki diš potřeboval do plotu nebo ňeco a / tak sme jeli domu a vzali sme to tou cestou vode mlejna lesem / višli sme podLhořicema / a šli sme do toho / ke Lhořicum do kopečka a dvá kluci asi bili s Podola a taki šli pro mouku k mlinářovi te' se jim tam nechťelo tak nám poráďřikali ve Lhořicich je velká kontrola / koho chitnou hnedě do koncentráku a fšechno / jestli máte mouku zahořte ji tajhle do toho / do keřu / jináč nemůžete jít jináč je s vámi zle

9.2.4 Nahrávka č. 2

M1: a je uvařino / tis to uš příd'ála? / ti seš šikulka / tak / no vid'išto

M2: máš taj sobotní novini

M1: no já si to votpoledne / dávaji nám ti / doplňíme popelňici nebo naplníme

M2: dávaj ťi

M1: Smrt f sedle

(...)

M2: a celí to je postavení ze škrovátskiho pískofce

M1: prosimťe

M2: no / celej kostel / ve Škrovád'e bili lomi pískofcoví

M1: to vím / ta'inek votamtuť taki vozil písek

M2: a to d'áli ti kvádri s toho a f Chrud'imi to jenom sesazovali

M1: a diš stavjel stodolu tak vozil taki ze Škrovádu písek a / mňe se to strašně líbilo si f tom hrát jako d'euče bilo mňe deset

M2: a přijel chlap dlouho / mňela bejt přednáška ve tři / začla skoro ve štiri / voňi vob'ížd'eli autobusem kosteli / tadi ve vokolí

(...)

M1: jo / nepřijede neska f poledne? Nepojede von gbabice na vobjet?

M2: diť sme s ní nemluvili / tak vubec nevim / gdi přijede domúa / no podle mňe von má vracet tátoj auto taki / to mňel pučení vot táti asi / jak sem pochopila / buťto vod ňej anebo vod ňekoho ale jako přes tátu

(...)

M2: mu bilo šest roku štiriadvacátího srpna / tak je takovej nejmlačí a nejmenčí / von je to takovej bobek / teť tam sou d'eři vo rok starší co mňeli votklat nebo co sou na podzim / a von nejvic kamarád'i s tou / Pavlínkou M. / to je vot ti Jani M. vod nás tej T. céra / a ta je na podzim v listopadu / a vona je vo hlavu vječi neš Mareček / a to sou d'esní kamarád'i spólu

M1: a vona je-

M2: a chod'ej spólu do třídi

M1: do třídi

M2: ale neseďej spólu / voňi spólu uš kamarád'ili ve školce

9.2.5 Nahrávka č. 3a

M3: noa ti Němci potom taji bili / na tom / na námňest'í / no to viš naše lidi kteri tak do nich kopali žejo / mláťili je kolikrát a / a pak taki si pamatuju že támle jak bila dřif / Němcova / kňihi prodávali žejo naproti S. / tak tam nákej major německej nebo s nákou německou ženckou jejich jo / hod'ili buťto granát nebo po někom střelili tak vim že potom je vodvedli ke řbitovu a tam je zastřelili

(...)

M3: nono a to potom jako z názas potom ud'ali takovou študentskou légii / tech našich jenom krátkej vícvik to sme mňeli v muzeu vícvik no a pak sme / chod'ili / hlídat tře^b a Němce žejo vod'it je na práci

- a to ste mňeli jakej vícvik? co ste jako d'ali?

M3: no tak potom taki pár / dva dňi tři nebo tak zacházeňi se zbraňi a to / tagže sme potom tře^b a vod'ili Němce / nebo je hlídali / a já si pamatuju že sme jednou hlídali na áefká hřišti / ta- / dřevjená vohrada tam bilo plno Němcu / to bil kvjeten ale bilo / jako dozzima protože sme diš sme mňeli hlídat dicki dvě tak nám bilo zima tak jeden šel / do kabini gde se topilo a druhej hl- / tam chod'il

(...)

M3: to diš taj bili Rusáci tak taji tetce / moji jedni / támle / co bidlela / japabich to řek / no jak je ten / dům dóle ¹akovej ten modrej / u řeki / tak jí ukrat nák- náki peřini a něco nes je do parku / tak vona to šla hlásit žejo řem jejich velitelům / a ten tam přišel proboha abi jim neřekla abi ho nepoznala / že bi ho zastřelili / tak jako / ho nepoznala žejo a von potom to vrátil / ti náki peřini a to nevim proč je zrouna bral / poač voňi šli hlaųňe po hod'inkách Rusáci žejo a po kolách / to sem taki vid'el

(...)

M3: a mňeli sme taj jako / potom ti Rusi / sme mňeli po osvobozeňi taki něgde na bitech žejo / u nás / bil jeden důstojňik / ruskej / no vopraųdu slušnej fšecko jo / to fšecka čest / to mu tam máti dala třeba náki jídlo nebo ovoce a ten se toho nedotk dokuf mu neřekla že si to může vzít / a támle u sousedů / u Š. tam ta / céra ta spala ve vaňe / abi nepřišla k úhoňe no / a jinák jako to voňi mňeli disciplínu / voňi se báli řech svejch / šěfu žejo řech / šarží protože řikám to / ti se s nima nemazlili to / dibi jako něco taj ud'ál / tak ho hnet votpráskli

9.2.6 Nahrávka č. 3b

M3: to bilo zajímaví že ti tam mñeli štiri holki nad nima a voñi mñeli štiri kuci ale / spolu añi se neto / nestukli / no te' añi nevim kolik / kterej / eš'e žije z nich

- hm

M3: Mirek ten zemřel to vím / eš'te jeden esi nezemřel esi dva eš'te no / voñi se voc'ehovali tak čjek jako neví tak

(...)

M3: nejlepší bilo diš sem šel na tu vojnu že sem tam bil jen štrnác dñí a přitom mñe vostřihali dohola po ruskim vzoru / tagže sem bil jak utečenec nebo / propuš'tenec z vjezeñí / to sem šel potom zrouna na novi / zamñesnáñi / sem tam jako mñe pustili ze Středomorafs'kí z Brna / sem přišel do Dřevoni / sem přišel a zholou hlavou žejo / tak říkám já nejsem puš'tenej s toho / z vjezeñí / já sem z vojni / puš'tenej

(...)

M3: nojó to sou 'akovi spomínki z mlád'i no tak / to uš se nevráti mlád'i / uš to je jenom fš'cko / ghoršimu / nojono tak / diš si spomenu co sem ud'al na Frant'iskách dříf jako / přeřema deseti dvaceti rokama to uš bich dneska asi nestačil / sem základi kopal fš'cko ručne tam / stodesedhlubokí a padesát širokí

- hm

M3: a zd'il sem f tom s kamenama fš'cko a sám ručne fš'cko / malbu a fš'cko ručne - no a te'ka uš to máš víceméne hotoví a d'eláš vnitřek né?

M3: no te'delám vnitřek / te' mñe čeká eš'te bíleñi a nařírání podlahi te' tam musím doklid'it eš'te tu / kuchiñku budoucí no a / a to uš to máme tam uš to mám postel dokonce / f tom obejváku jakobi / dóle

(...)

M3: no tuhle ukazovali / řičanskou školu gde vona je / ale né tu mateřskou neukazovali tam / tak ji ukazovali f televizi / jak tam bili ti prvňáčkové / jak jak nastupovali žejo fš'cko a / a tam ñegde / poač ti vopce si nechťej rušit / ti školi / žejo diš uš jednou jim vibudovali / tagdo první třídí nastupovala jedna žákíne jenom / poám no krucinál se viplaťi jeden učitel a jedna žákíne / noa taji taki / taji je / sou dje učitelki vlasne a sedum d'eři / f ti mateřski škole jenom / noa že prej ji tam může vzit sebou takji tam bere žejo dicki voñi tam jez'dej autem do / Řičan / voñi tileti mladí lid'i / ti pješki neud'elaj añi krok pomalu

9.2.7 Nahrávka č. 4a

M6: devátiho kjetna devatrnáčet štiricet pjet / Němci vosmiho kjetna / utekli to sme vid'eli poslední koloni a poslouchali sme rozhlas / že uš prostě se blížej ku Praze (...) noa tagže mňeli přijet nahóre vodHlinska ti koloni sovjecki co jeli z Moravi / nó tak se dóle u pomňiku staujela slaunobrána (...) tak to pripravovali fšecker kopali jámu ná / na ti sloupi poč to bilo přes silňici nataženi / u pomňiku dóle nóa / teť se čekalo aš přijedou vojáci / a po poledňi / najednou bilo vid'et zhuri vot silňic / takovej / závoj prachu jak se žene a ňáki vozidlo jelo / no tak fšicki hónem trapem postavili / slaunobránou pan řidici si pripravil školní kroniku / kerá se bohužel dodneska nenašla / všude po ňi píďim / kam zmizla / noa plňici péro na zápis / toho prvňiho vozidla keri přijede abi to jako / vipadalo no a vodzastáfki / se po silňici to ešće bila prašná / vozofka bes / ňákiho parádňiho povrchu jo (...)

M6: akorádbilo vid'et že je to / ňáki pásovi vozidlo / s plachtou / 'akovi ňáki jakobi pouštni vozidlo / no a nahóre na ti kabiňe plechovi tam sed'el ňákej ch- / chlap s flintou jako voják sme misleli / noa ten / pásovej / to pásovi vozidlo dojelo aš k ti slaunobráne zastavilo neš se ten / prach usad'il tak mi sme tam jako / d'eři stáli / natrhali sme na louce blatouchia / a šeřiku bilo strašne moc jako na uvítáni / kitki noa diš ten prach vopat tak sme zist'ili že nahóre na kabiňe sed'í Lád'a H. / neska uš je / neboš'ik no a / chlapi řikali mi vás spráskáme / s kabini viles Luboš S. / starší teda neska už'deda prad'eda žejo / á ešće vilézli ňáki k^luci to uš si nepamatuju gdo tam bil žejo / noa tak chlapi hnetka to vozidlo / že se musi votklid'it tagho dali na takovej plácek tam / k pomňiku nóa / a čekalo se aš přijedou dovopraud'icki vojáci no tak přijelo / prvni náklad'áki asi tři / no tak ten prvni uvítali podepsali se do kroniki a tagdále noa / a pagza ňíma jelo vozatajstvo / prvni co scháňeli / vézli raňeni taki na tom žejo / tak pro ňe scháňeli vajičkáa a ňeco prostě jako s čerství potravi no a pakuš to šlo kolona za kolonou a / a jeli smňerem na Chrud'ima (...)

M8: no a mi sme vistoupili / v Holec'íne a lid'i holec'ínski nastoupili jenomže neš stačili nastoupit mi sme teda bježeli s toho kopečka dolu / kotláři tam bili znova / jenomže tam ňic nebilo žádnej les a ňic no tak střileli / žejo zastřileli toho / toho mašinfíru / no a mi sme teda bježeli uťikali sme a jak tam bil ten ribňiček takle potom

tak tam sme si lehli na ten / na tu hrásku teda toho ribníka noa / koukali sme na ten vlak / noa tam nastupovala maminka se štrnáctiletim sinem / von si jel koupido Hlinska kabát / noa vona nastoupila a von nastupoval za ní a bil na posledním schodě dížho trefili / tagže spaddólu jo / no bil prostě mrtvej / maminka za ním vilézla a to sme fšichni trnuli hrúzou že teda ji zatřelej taki / no ale voňi ji nezastřelili a / pak se zist'ilo teda že ti kotláři tam bili proto / že na konci toho vlakú / bil vagón plnej ruskejch zajatcu / no / tagže proto voňi teda tam lítali no tam to / kolik jich postřileli f tom vlaku to nevim pač to se n'igdo n'igdi nedozjed'el no vlak tam zustal stát a pak / teda kotláři vodle'eli a mi sme šli dólu do Holešina / a pak se říkalo že vodjel asi za dvje a pul hod'ini neš to stačili prostě uto / a že vodjel jen do Hlinska no / tak to / to je teda moje nejhorší spomínka gdi sem vid'ela teda umírat čloujeka / nebo toho mal- toho mladího kluka jak mu bilo štrnác roku žejo / no a spátki uš sem vlakem nejela / uš babička říkala né nepojedeš já ťe pudu viprovod'it / a pudeme pješki no tak babička se mnou šla pješki / do Horki a pješki zase potom šla spátki z Horki / domu no

(...)

M8: no a / tak tam sušili seno / tak já sem tam šla / s maminkou a najednou houkali auta jo / hasiči houkali a to / sme říkali co se gde d'eje? / hasiči jedou vodHlinska / noa teť se najednou votočili a jeli spátki / no (...) co se d'eje křičeli ti / ti ženi co tam vobraceli to seno a to a von říká / n'ikam se nesmí / mi nesmíme jit hasit' poslali nás fšechni domu nebo že nás postřilej / noá / to uš sme vid'eli kouř / to užhořeli Ležáki prost'ea / a uš jako / nebilo / no a pak jel / auto / jelo auto s takovi to nákladni s ťema / vokínkama a tam bili ti / lid'i žejo / jeli po ti silnici a u toho sloupku uhnuli na Pardubice jako / no tak na na Chrud'im a na Pardubice

(...)

M4: todleto jak říkáte právjse se mnou d'ála f práci paňi z Dubovej jo / N. a ta právjse říkala že sušili seno jo a / že vid'eli jak vodváželi autama jak je vozili / a pagdiš se voto- to pak se votočili a vid'eli jak to / jak Ležáki hořej

M8: no mi taki

M4: no říkám to nám jako vipravovala f práci / no vona nám to vipravovala f práci toleto / z Dubovej tak to je kousek jako

9.2.8 Nahrávka č. 4b

M7: fšechno vipravovali gdo bili / na bojištích a tagdále tak já vim strejda / D. z v Lipce ten bil partizánem a ten teda prošel celi Rusko tak to fšechno vikládali

M4: d'eda taki bil v Rusku

M7: muj d'eda jako d'eda Č. jo / tak ten bil Bosna Ercegovina a tagdále a tagdále na frontě tam a to fšechno vikládali / a to sme sed'eli vokolo stolu takle to třeba večir žádněj kafe žádněj to / to se sed'elo svički dvje / anebo lampa / to vždicki i gdižbilo sjetlo tagbabička

M8: petrolejka

M7: babička vždicki rosvište lampu / a budeme vipravovat / a sed'elo se mi sme sed'eli na kliše takle babičce a d'edoj a voňi vikládali Š. přišel a fšecki ti co bili na frontě a to sme / voteuřeli a poslouchalo se a to teda

M4: já mám i dopisi

M5: no mi eš'ě cobi do- cobi dospjeli sme poslouchali vipravováni P. a to pr^otože / ti bili na frontě ten bil fItáliji a to tagže to jako / vono se to vopraudu se hodně vipravovalo

(...)

M7: ti lid'i nebili tak inteligentni ale umněli vikládat / plinule / prost'ě ti slova šli mñeli návaznost a fšechno / neska d'iki teda / tomu internetu a tomu fšemu lid'i neumñej zdravit a neumñej nič no

M4: diť se vo todle taki aňi nezajímaj

M7: prosim?

M4: že se vo takovihle vjeci aňi nezajímaj

M7: no takle Maruško voňi bi se zajímali ale cobi gdiš zmáčknou knoflik a tam jim to fšecko vileři / co bi to d'e^lali / neska slišíte v rádiu já / co sem neska poslouchala tak mñe de hlava kolem / že budou mit teda elektronicki učebñice nebudou nositučebñice / no k čemu to bude spjet?

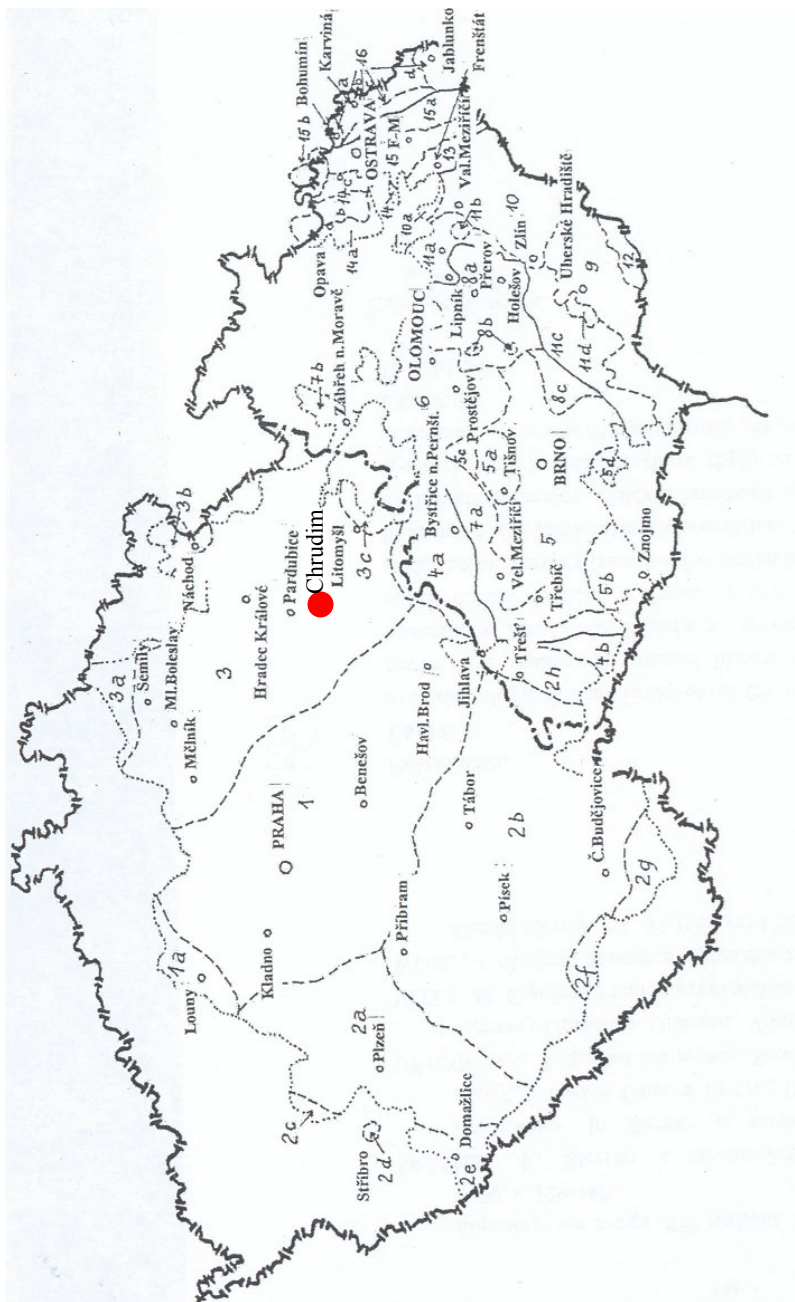
M5: nebudou se namáhat

M7: maj toho málo? / tehle bordelů a toho fšeho a eš'ě todlencto budou dovolovat / diť je to hrůza a d'es

M4: pokrok

9.3 Mapy

9.3.1 Mapka teritoriálních dialektů českého národního jazyka

Obrázek 1. Mapka teritoriálních dialektů českého národního jazyka. Včetně popisků k mapě převzato z: Irena Bogoczová, *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie* (Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009), s. 185. Pův. Jaromír Bělič, *Nástin české dialektologie* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972), mapka č. 40.

Příloha ke kapitole 1.2 Chrudimsko.

Nářečí česká v užším smyslu:

- 1 podskupina středočeská
- 1a úsek lounský
- 2 podskupina jihozápadočeská
- 2a část západní

- 2b část východní
- 2c úsek manětínský
- 2d úsek stříbrský
- 2e úsek domažlický
- 2f úsek prachatický
- 2g úsek doulebský
- 2h úsek třeštsko-dačický
- 3 podskupina severovýchodočeská**
- 3a úsek podještědský a podkrkonošský
- 3b úsek náchodský
- 3c úsek východolito-myšlský
- 4a úsek žďársko-bystřický
- 4b úsek jemnický

Nářečí středomoravská:

- 5 jižní podskupina
- 5a úsek horský
- 5b úsek znojemský
- 5c úsek letovecko-boskovický
- 5d úsek židlochovický
- 6 centrální podskupina
- 7a úsek kunštátsko-moravskobudějovický (západní podskupiny)
- 7b úsek zábřežský (západní podskupiny)
- 8a úsek přerovsko-kojetínský (východní podskupiny)
- 8b úsek čuhácký (východní podskupiny)
- 8c úsek slavkovsko-bučovický (východní podskupiny)

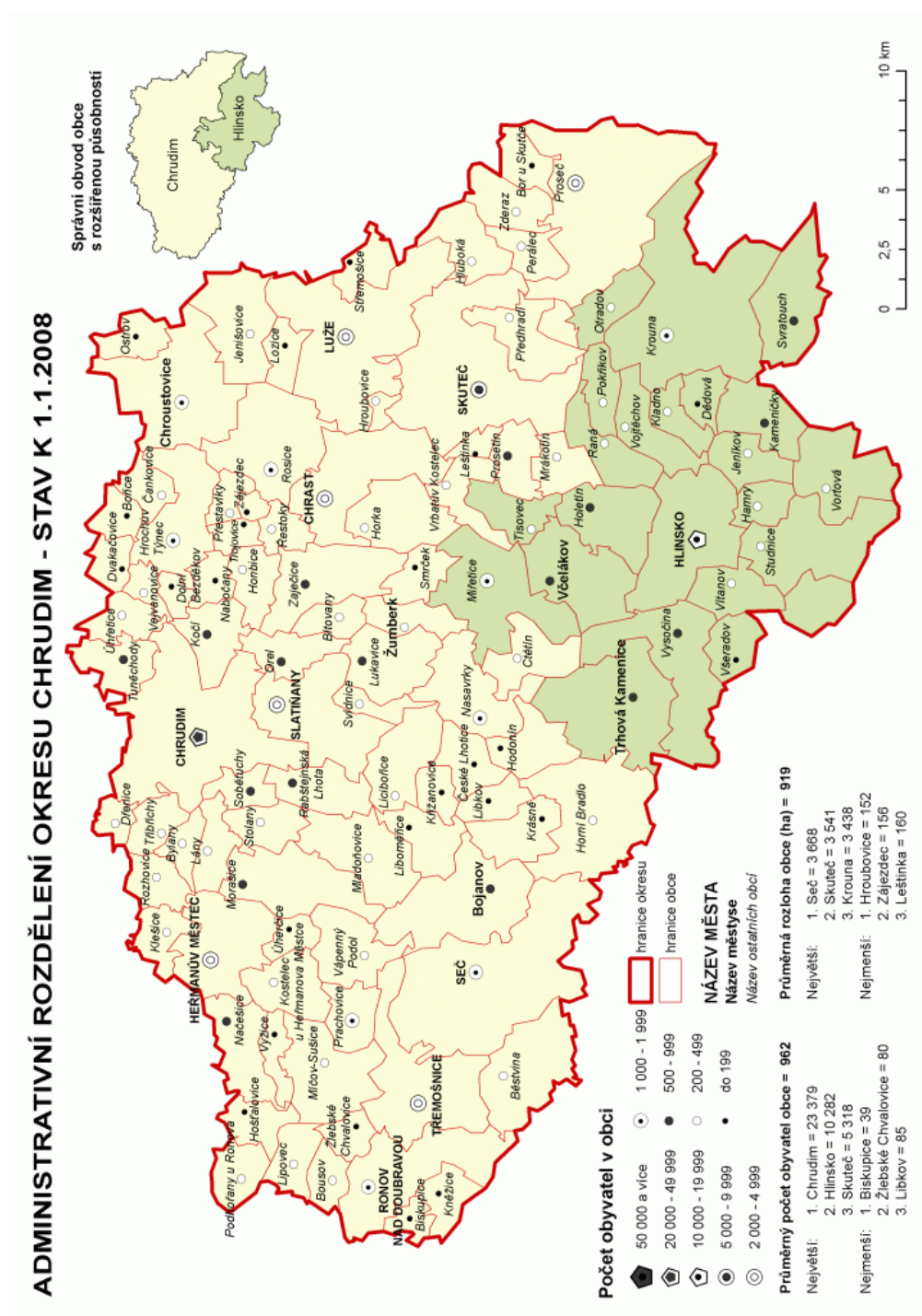
Nářečí východomoravská:

- 9 podskupina jižní/slovácká
- 10 podskupina severní/valašská
- 10a severní pomezí valašské podskupiny
- 11a úsek hranický
- 11b úsek kelečský
- 11c úsek dolský
- 11d úsek dolský s výslovností *ej* a *ou*
- 12 úsek kopaničářský

Nářečí slezská (slezskomoravská):

- 13 podskupina jižní (štrambersko-frenštátská)
- 14a úsek západoopavský
- 14b úsek středoopavský
- 14c úsek východoopavský (hlučinský)
- 15 podskupina východní (ostravská)
- 15a úsek hornoostravický
- 15b úsek severohlučinský
- 16 podskupina těšínská
- 16a úsek bohumínský
- 16b úsek centrální
- 16c úsek západní, okrajový
- 16d úsek jablunkovský

9.3.2 Administrativní rozdělení okresu Chrudim

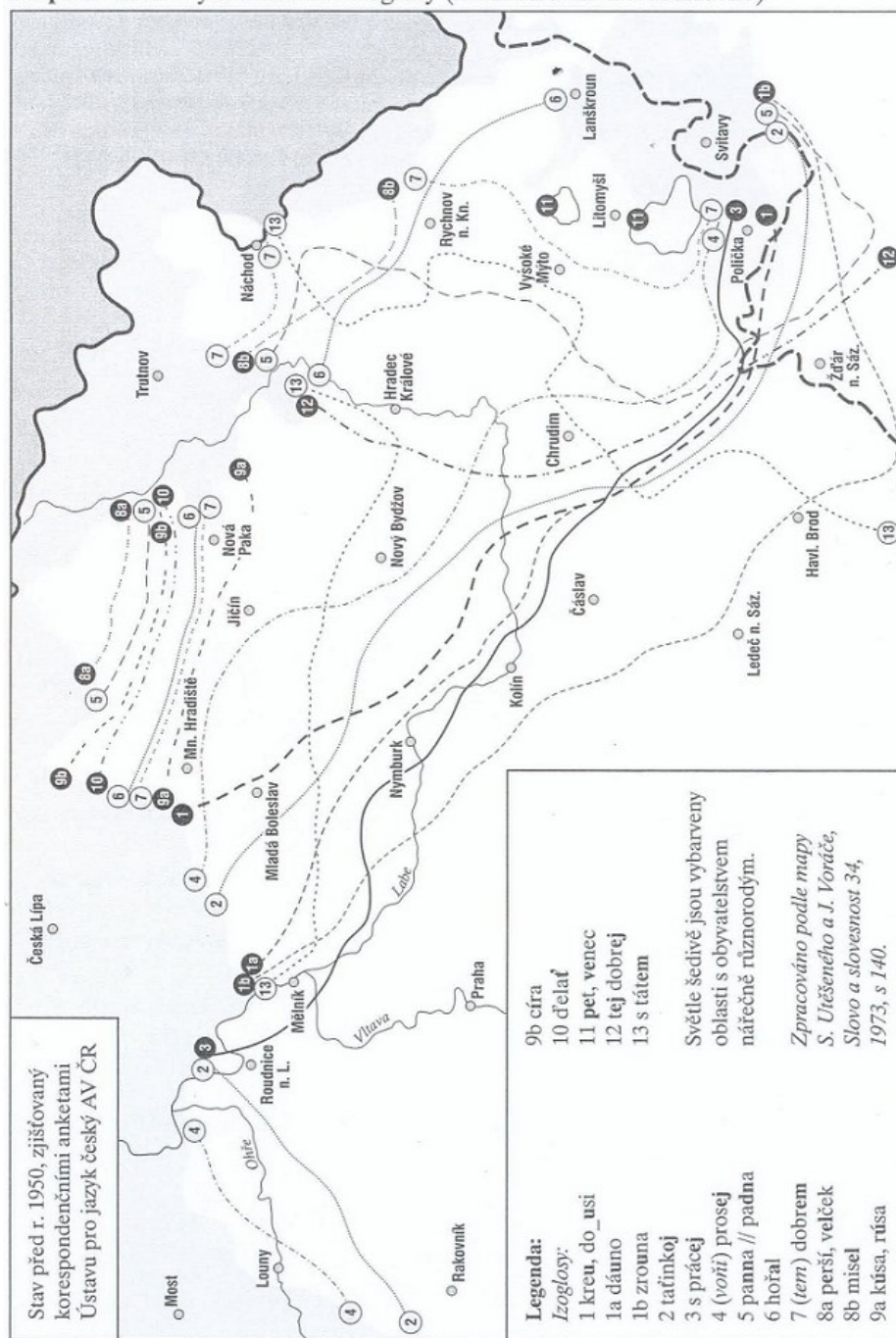

Obrázek 2. Administrativní rozdělení okresu Chrudim k 1. 1. 2008. Převzato z internetových stránek Českého statistického úřadu, Pardubický kraj [online]. 2011 [cit. 2. února 2011]. Dostupné na: <[http://www.czso.cz/xe/re dakce.nsf/i/administrativni_mapa_okresu_chrudim/\\$File/Chrudim.gif](http://www.czso.cz/xe/re dakce.nsf/i/administrativni_mapa_okresu_chrudim/$File/Chrudim.gif)>.

Příloha ke kapitole 2.1.3.1 Bydliště.

9.3.3. Severovýchodočeské izoglosy

Mapa 1: Severovýchodočeské izoglosy (hláskoslovné a tvaroslovné)

Obrázek 3. Severovýchodočeské izoglosy (hláskoslovné a tvaroslovné). Převzato z: Pavel Jančák – Jana Jančáková, *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (Praha: Karolinum, 2004), Mapa 1. Pův. Slavomír Utěšený – Jaroslav Voráč, „Základní izoglosy severovýchodočeské nářeční oblasti.“ *SaS* 34, 1973, s. 140.

Příloha ke kapitole 4 Nářeční znaky mluvy na Chrudimsku.

PODKLAD PRO ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA:	OSOBNÍ ČÍSLO:
HABALOVÁ Renata, Bc.	V Tejnecku 503; Chrudim - Chrudim II	F08977

NÁZEV TÉMATU ČESKY:

Regionálně příznakové prvky v běžné mluvě na Chrudimsku

NÁZEV TÉMATU ANGLICKY:

Regionally Marked Elements in the Speech of People in Chrudimsko

VEDOUcí PRÁCE:

Doc. PhDr. Josef Jodas - KBH

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Cílem práce je popsat a charakterizovat soubor vybraných diferenčních hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálních prvků užívaných starou generací na Chrudimsku a v návaznosti na předchozí práci jejich výskyt porovnat s diferenčními jazykovými prvky užívanými mladou generací. Výzkum bude proveden dotazníkovou metodou a metodou nahrávek, a to tak, aby byla v maximální míře zohledněna specifičnost jazykové situace v příslušné lokalitě z hlediska útvarové stratifikace národního jazyka.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972.

Český jazykový atlas 1 - 5. Praha 1993 - 2005.

Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997.

Dejmek, B.: Běžně mluvený jazyk nejmladší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1987.

Dejmek, B.: Mluva nejstarší generace Hradce Králové. Hradec Králové 1981.

PODPIS STUDENTA: Renata Habalová DATUM: 14.5.2009

PODPIS
VEDOUcíHO
PRÁCE:

Josef Jodas DATUM: 14.5.2009

Mluva
Mluva

PODPIS DĚKANA: J. Habalová